

NƏSİMƏN YAQUBLU

XOÇALI SOYQIRIMI

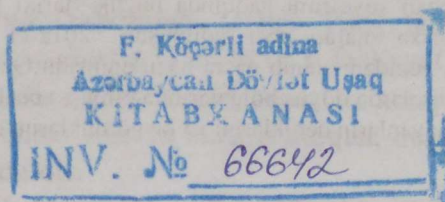
84(5Aze)-44

2 24

NƏSİMAN YAQUBLU

XOCALI SOYQIRIMI

2015 ab

“Elm və təhsil”

Bakı - 2012

XOCALI HAQQINDA

• Mənbələrdə Xocalı ərazisi “Müqəddəs yurd” adlandırılır və müqəddəslərin uyuduğu diyar, müqəddəs məkan, yer mənasını verir. “Xoca” - türk sözü olub, türkdilli xalqların dilində hörmətli, müqəddəs şəxslərə deyilir. Buradakı “lı” şəkilçisi “el”, “oba”, “yer-yurd”, “məkan” ifadə edən mənsubiyyəti bildirir.

• Xocalı Soyqırımına qədər Xocalıda 7 (yeddi) min nəfərdən çox əhali yaşayıb. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində Şuşadan sonra azərbaycanlılar yaşayan ən böyük yaşayış məskəni olub.

• Xocalının rayon olaraq ümumi ərazisi 0,97 min kv km-dir.

• Əhalisi əsasən əkinçilik, üzümçülük və heyvandarlıqla məşğul olub.

• Burada 2 tam orta, 1 ibtidai məktəb, 3 məktəbəqədər müəssisə, 1 mədəniyyət evi, 3 klub, 3 kitabxana, 1 feldşer-mama məntəqəsi, 100 çarpayılıq xəstəxana, bank, telekommunikasiya qovşağı, Şəki İpək fabrikinin, Gəncə Tikiş fabrikinin, Bakı Dəzgahqayırma zavodunun filialları və s. fəaliyyət göstərib.

• Araşdırmalara görə Xocalı abidələri kompleksi b. e. ə. II-I minillikləri əhatə edir və buraya kurqan, daş, qutu, torpaq qəbirləri və s. daxildir.

• Xocalıdakı kurqandan aşkar edilən bir gil qabdakı buğda təsviri 3-4 min il bundan əvvəl də sakinlərin əkinçiliklə məşğulluğunu göstərir.

• 1978-ci ilə qədər Xocalı Xankəndi rayonunun, 1978-ci ildən 1991-ci ilə qədər Əsgəran rayonunun Xocalı kəndi adlanıb.

• 1991-ci ildə noyabrın 26-da Dağlıq Qarabağın Muxtar Vilayət statusu ləğv edilib, Xocalıya rayon statusu verilib, keç-

Redaktor: Şamil Vəliyev
Professor, filologiya elmləri doktoru

Nəsiman Yaqublun. Xocalı Soyqırımı.
Bakı. «Elm və təhsil», 2012. 188 səh.

Tarixçi-jurnalist Nəsiman Yaqublunun “Xocalı soyqırımı” kitabı XX əsrin ən böyük faciəsi olan Xocalı hadisəsinə həsr olunub. Kitabda Xocalı faciəsində ölənlər, yandırılanlar, diri-diri başları kəsilənlər, dirnaqları qoparılıb işgəncə ilə öldürülənlər haqqında geniş məlumat verilib. Ermənilərin vəhşiliyi, türk qanına hərisliyi ağırlı bir dillə yazılıb. Kitabda həmçinin ayağı kəsilən, şikəst olan qadınlarımızın, cavanlarımızın, oğlu, qızı itkin düşmüş analarımızın faciəsi də təsvir edilib. Xocalı soyqırımı haqqında bu ilk tarixi kitab 1992-ci ildə 30 000 nüsxə olaraq nəşr edilmişdir. 2012-ci ildə isə müəllif tərəfindən yenidən işlənilib nəşrə hazırlanmışdır. Qeyd edk ki, müəllif həmin hadisələrdə döyüş bölgələrində olmuş, xocalılarla görüşmüş, o faciəni yaşayanların dediklərini və öz gördüklərini qələmə almışdır.

4702000000
N098 - 2012 qripli nəşr

© “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1992

© «Elm və təhsil», 2012

miş Əsgəran rayonunun bütün kəndləri və Xankəndi şəhəri ona tabe edilib.

• Xocalının Milli qəhrəmanları – Əlif Hacıyev, Tofiq Hüseynov, Aqil Quliyev, Hikmət Nəzərəli, Tabil Həsənov, Natiq Əhmədov, Şakir Salahov, İncilab İsmayılov, Ələsgər Novruzov, Füzuli Rüstəmov, Araz Səlimov (həlak olublar) və Mövsüm Məmmədov (sağdır).

• Xocalı soyqırımında 613 nəfər həlak olub:

- Uşaqlar – 63 nəfər;
- Qadınlar – 106 nəfər;
- Qocalar – 70 nəfər;
- 8 ailə tamamilə məhv edilib;
- 27 ailənin yalnız 1 üzvü qalıb;
- 25 uşaq hər iki valideynini itirib;
- 30 uşaq valideynlərindən birini itirib;
- 239 ailə öz başçısını itirib;
- 487 nəfər yaralanıb, onlardan:
- Uşaqlar – 76 nəfər;
- 200 nəfərin ayaqlarını don vurub;
- 1275 nəfər əsir götürülüb;
- 1165 nəfər girovluqdan azad edilib;
- 155 nəfər itkin düşüb;

Azərbaycan dövlətinə və əhalinin əmlakına 01.04.1992-ci il tarixinə qədər 5 milyard rubl dəyərində ziyan vurulub.

XOCALI SOYQIRIMINI TANIYAN DÖVLƏTLƏR:

• MEKSİKA

- Şimali Amerikada yerləşir, paytaxtı Mexiko şəhəridir;
- Milliyyəti – meksikalı;
- Milli dili – ispan dili;
- Müstəqilliyi – 16 iyul 1810-cu il, elan etdiyi vaxt – 27 iyul 1821-ci il;
- əhalisi – 111 milyon nəfər;
- katoliklər – 89%; protestantlar – 6%; digər inançlılar – 5%;
- idarəçilik sistemi – Respublika.

Meksika Senatı Xocalı soyqırımını tanıdı
30.01.2012 | 23:02

Bu qərar ən böyük və aparıcı Latin Amerikas
dövlətlərindən birinin parlamenti tərəfindən qəbul
olunub

"Qafqazinfo"nun məlumatına görə, Meksika Senatı Xocalı
soyqırımını rəsmən tanıyıb.

Senatın qərarının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, ilk dəfə
olaraq Xocalı soyqırımı xarici parlament tərəfindən
qanunvericilik aktı səviyyəsində tanınıb.

Bundan əlavə, bu qərar ən böyük və aparıcı Latin
Amerikas
dövlətlərindən birinin parlamenti tərəfindən qəbul
olunub.

Qeyd edək ki, Azərbaycan xalqının fəlakət və faciəsi,
əsasən Xocalı əhalisinin erməni silahlı qüvvələri tərəfindən
kütləvi qətlə yetirilməsi, ümumilikdə işğal olunmuş ərazilərdə
etnik təmizləmə haqqında həqiqətlərin dünyaya çatdırılması
Azərbaycan üçün vacib şərtidir.

PAKİSTAN

- Cənubi Asiyada yerləşir;
- Dövlət dili urdu və ingilis dilləri;
- ərazisi – 796, 095 kv km;
- 1956, 23 mart - Pakistan İslam Respublikası adlanıb.

Daha bir ölkə Xocalını soyqırımı kimi rəsmən tanıdı- Qətnamənin mətni
01.02.2012 | 15:57

Pakistan Senatı Azərbaycanın Xocalı şəhərində baş vermiş hadisələri soyqırımı kimi tanıyıb.

Çərşənbə günü Pakistan Senatının Beynəlxalq münasibətlər komitəsinin iclasında 1992-ci ildə Azərbaycanın Xocalı şəhərində erməni silahlı birləşmələri tərəfindən törədilən faciəli hadisələrin soyqırım kimi tanınması barədə qətnamə yekdilliklə qəbul edilib. Bu barədə Trend-ə qətnamənin təşəbbüskarı senator Hacı Qulam Əli İslamabaddan telefonla bildirib.

Bu komitənin qərarı əsasdır və Senatın özünün qərarı hesab edilir.

Sənəddə göstərilir ki, Senat Azərbaycan ərazilərinin ermənilər tərəfindən işğalını və 1992-ci ilin fevralında erməni silahlı birləşmələri tərəfindən törədilən soyqırımı pisləyir. Senat bir daha Azərbaycan ərazilərinin toxunulmazlığını təsdiqləyir və onun beynəlxalq çərçivədə qəbul olunmuş sərəhdələrini tanıyır.

Senat habelə beynəlxalq ictimaiyyətdən Ermənistanı BMT TŞ-nin Dağlıq Qarabağ üzrə qəbul etdiyi qətnamələri yerinə yetirməyə çağırmağı xahiş edir, eləcə də Xocalıdakı faciəli hadisələrin günahkarlarının məsuliyyətə cəlb edilməsinə çağırmağı tələb edir.

"Pakistan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi məsələsində həmişə Azərbaycanın yanında olacaq", - senator deyib.

1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan Silahlı Qüvvələri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda yerləşən Xocalı şəhərinin mülki əhalisinə hücum ediblər və onların beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən soyqırımı kimi tanınan əməlləri nəticəsində öz etnik mənsubiyyətinə görə yüzlərlə adam qətlə yetirilib.

Azərbaycan XİN-in mətbuat xidmətindən Qafqazinfoya daxil olan qətnamənin mətnini diqqətinizə təqdim edirik:

1) Xarici Əlaqələr Komitəsi Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğalını və 26 fevral 1992-ci il tarixində erməni silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın Xocalı şəhərində mülki əhaliyə qarşı törədilmiş Soyqırımı pisləyir.

2) Komitə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınmış ərazi bütövlüyünü və suverenliyini bir daha təsdiq edir.

3) Komitə BMT Baş Assambleyasının və Təhlükəsizlik Şurasının erməni silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılmasına dair qətnamələrinin yerinə yetirilməsini tələb edir, beynəlxalq ictimaiyyəti və beynəlxalq təşkilatları Ermənistanı bu qərarları yerinə yetirməyə səsləməyə çağırır. Beynəlxalq ictimaiyyət bu Soyqırım üçün məsuliyyət də müəyyən edə bilər.

4) Komitə Azərbaycan Respublikasının Ermənistan – Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsini sülh yolu ilə həll etmək istiqamətində səylərini dəstəkləyir.

Bir az əvvəl Meksika Senatı Azərbaycanın Xocalı şəhərində baş vermiş hadisələri soyqırım kimi tanıyıb.

1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan silahlı birləşmələri Xocalı şəhərinin yeddi minlik əhalisinə qarşı soyqırım aktı həyata keçirib. Bu hərbi təcavüz zamanı Xocalı ağır hərbi texnikadan şiddətli atəşlər nəticəsində darmadağın edilib, dinc sakinlərə amansızcasına divan tutulub. Bir neçə saat ərzində 613 soydaşımız, o cümlədən 106 qadın, 63 uşaq və 70 qoca xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilib, meyitlər üzərində təhqiredici hərəkətlərə yol verilib. Həmin kütləvi qırğın həyata keçirilərkən

8 ailənin həyatına son qoyulub, 25 uşaq hər iki valideynindən, 130 uşaq isə valideynlərinin birindən məhrum edilib, 487 dinc Xocalı sakini ağır yaralanıb və 1275 nəfər girov götürülüb. Girov götürülənlərdən 150 nəfərin taleyi indiyədək məlum deyil.

İki Cənubi Qafqaz ölkəsi arasında münaqişə 1988-ci ildə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiası irəli sürməsi zəminində yaranıb. Azərbaycan torpaqlarının iyirmi faizi, yəni Dağlıq Qarabağ ərazisi və bu əraziyə bitişik yeddi rayon Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin işğalı altındadır. 1994-cü ildə tərəflər atəşkəs rejiminə dair razılaşma əldə ediblər və o vaxtdan bəri ATƏT-in Minsk qrupunun himayəsi altında, Rusiya, Fransa və ABŞ-in həmsədrliyi ilə hələ də nəticəsiz sülh danışıqları aparılır.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonların azad edilməsinə dair qəbul etdiyi dörd qətnaməni Ermənistan bu günə qədər yerinə yetirməyib.

Məlumatlar Qafqazinfo.az. sayından götürülüb.

ALLAH ÖLƏNLƏRƏ RƏHMƏT ETSİN!

Ölümün alovlu nəfəsi hər yandan onların üstünə axırdı. Zalımın qara qılıncı günahsızların başına endirildi. Gecənin qaranlığı tökülən nahaq qanlardan qızarmağa başlayırdı. Göy üzünü qalın matəm buludları örtmüşdü. Dilsiz körpələrin ahı, fəğanı yüksəlirdi göylərə. Rəhmsiz insanların işgəncə torunda çırpınan ağsaçlı analar ucalardan uca sandığımız ulu Tanrını səsleyirdi. Ulu Tanrı da kömək əlini uzatmırdı çırpınıb, al-qan içində inildəyənlərə. Deyəsən, Ulu Tanrı yaratdığı bəndəsinin bu zülmkarlığından bərk peşiman idi. ...Qırmızı qana bürünmüş qaranlıq gecə hər yandan ölüm yağdırırdı insanların üstünə. Kəsilirdi, doğranırdı adamlar. Vaxtsız-vədəsiz dünyasını dəyişirdi insanlar! Onlara zülm edilir, divan tutulurdu o gecə! O qanlı gecədə ölənlər, itənlər yüzlərlə, minlərlə idi... Allah sizə rəhmət eləsin, ölənlər! Qəbriniz nurla dolsun!

“Bismillahir rəhmanir rəhim!

Rəhmli, mərhəmətli Allahın adı ilə!

1. *Həmd [şükr və tərif] olsun Allaha-aləmlərin Rəbbinə!*

2. *[Bu dünyada hamıya] rəhmlilə [axirətdə isə ancaq möminlərə] mərhəmətli olana,*
3. *Haqq-hesab [qiyamət gününün] sahibinə!*
4. *Biz yalnız Sənə ibadət edirik və yalnız Səndən kömək diləyirik!*
5. *Bizi doğru yola yönəlt!*
6. *Nemət verdiyin kəslərin yoluna!*
7. *Qəzəbə düçar olanların və [haqdan] azanların yoluna yox!"*

Müqəddəs
"Quran" kitabından
"Əl-Fatihə" surəsi.

RUHLAR ÖLMÜR

"Allah öləndən sonra hər bir mömini və kafiri dirildəcəkdir ki, ixtilafda olduqları məsələləri onlara izah etsin və qiyamət günü ölümlərin diriləcəyini inkar edənlər də yalançı olduqlarını bilsinlər".

Müqəddəs "Quran"
kitabından "Ən-Nəhl"
["Bal arısı"] surəsi.

Pak və təmiz insanların ruhu ölmür! Günahsız qətlə yetirilənlərin ruhu daim yaşayıb qatilə sızıntı gətirir. Ruhlar ölmür, ruhlar yaşayır. Onlar heç zaman gözümüzə görünmür. Amma daim bizimlədir. Sevincli, xoş günlərimizə şadlanır, qəmgin, nisgilli halımıza pərişan olur. Ruhlar addımbaaddım bizi izləyir, kafir zərbəsindən, şeytan nəfəsindən qorumağa çalışır. Ruhlar hər vasitə ilə gözümüzə görünməyə cəhd edir və bundan ötrü hansı

işgəncələri çəkir! Çətinliklə də olsa, min bir əziyyətlə başa gəlsə də ruhlar bu müqəddəs istəklərinə çatır: biz ən çox yuxularımızda onları görürük. Bəzən huşa gedəndə ruhlar gözümüzə görünüb tez də çəkilib yox olur. Ruhlar çırpınır, ruhlar əzab çəkir, bizi sayıq dolanmağa çağırır, təhlükələrdən xəbərdar edir. Ruhlar ölmür, ruhlar yaşayır!

Bir tanışımın qəribə ifadəsi: Anamın üzünü görməmişəm. Mən lap balaca olanda o dünyadan köçüb. Amma tez-tez yuxuda ağ paltarlı qadın görürəm. O, həmişə mənə qayğı göstərir, mehriban və şirin sözlər deyir, isti nəvazişilə oxşayır məni. Bəzən nəzərdə tutduğum hansısa bir yerə getməyi qadağan edir. Yaxud da məsləhət bilir ki, hansısa işi görüm, kimlərlə görüşüm. Yaxşı adamlar deyir ki, o, anamın ruhudur, məndən nigaran olduğuna görə tez-tez yuxuma girir. Doğrudanmı insanın ruhu yaşayır?

Qatil nələr söyləyir? Bir günahsız qətlə yetirən cavan oğlanla həbsxana kamerasında söhbət edirdim. Oğlan çox peşiman idi bu cinayətə görə. Məqsədim isə oğlanın psixoloji sarsıntılarından yazmaq idi. O, çəkdiyi əzablardan, sıxıntılardan danışdıqdan sonra qəfildən dedi: Bilirsən, bu əziyyətlərə dözə bilərəm. Amma bir şey işgəncə verir mənə. Gözümü yuman kimi, öldürdüyüm adam gəlir durur qabağımda. Nə edirəmsə, gözüm önündən çəkilmir. Bu, məni bərk əsəbiləşdirir, dilxor edir. Yata bilmirəm, yuxusuz qalırım.

...Qatil oğlana əzab verən günahsız öldürdüyü adamın ruhu idi. Ruh ona əzab verib qisasını alırdı.

Yenə bir qəribəlik: Biri danışdı ki, atam, anam, qardaş və bacım avtomobil qəzasında həlak olandan sonra gecələr evə girməyə qorxuram. Mənə elə gəlir ki, evdə kimsə var. Hərdən otaqda şıqqıltı, hətta addım səsləri də eşidirəm.

Oğlan nahaqdan narahatlıq hissi keçirmirdi. Doğmalarının ruhu evdə dolaşır, onu tək qoymurdu.

...Ruhlar ölmür, ruhlar yaşayır. Pak və təmiz insanların ruhu daim aramızda dolaşır.

XX əsrin ən böyük faciəsi olan Xocalı qırğınından sonra görüşüb söhbət etdiyim onlarla atasız, anasız qalmış, doğmalarını itirmiş adamlar bu sözü ürək ağrısı ilə təkrar edirdilər: onları tez-tez yuxuda görürük. Bizə elə gəlir ki, onlar diridir, sağdır, yenə bir gün yanımıza qayıdacaqlar. Yazıq xocalılar nahaqdan demirdi bu sözü. Onların itirdiyi doğma adamların pak və müqəddəs ruhu hələ yaşayır və hər zaman yaşayacaqdır!

XOCALI FACİƏSİ

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciəsi - Xocalı soyqırımını baş verdi. Yüzlərlə insan al qanına qəltan edilib qətlə yetirildi. Düşmən kini, küdurəti içinə yığmış kimsəyə aman vermədi. Kafir erməni həmin o dəhşətli gecədə ağbirçək anaya da güllə atdı, ağsaqqal qocaya da, südəmər körpəyə də. Düşmən amansız idi və xislətindəki bütün insani hissləri kənara qoyub quduz canavara dönmüşdü. O, türk qanına həris idi və bu qandan

İçdikcə hiddətlənir, ehtiraslı bir qüvvə ilə köməksiz ovunun üstünə atılır, insafın, mərhəmətin nə olduğunu bilmirdi. Onun qəlbində yalnız bir "istək" alovlanırdı: Türk qanı içmək! Bacardıqca çox içmək türk qanını! Onun ulu babaları da həmişə belə etmişdi - türk qanı içmək həsrətiylə yaşamışdılar. İndi o məkrli babaların kinli övladları bu istəyi həyata keçirirdilər. İnsanlıq adına yazılmayan bütün vəhşilikləri köməksiz insanların taleyinə qanlı güllələrlə həkk edirdilər. Körpə naləsindən, ağbirçək ana yalvarışlarından xoşhallanırdı bu kafirlər - ermənilər! Ermənilər doğrudanmı kafirlik edirdi həmin o günü? Ermənilər Allah xofundan ehtiyat etmirdilərmə? Bir də kafirdə hansı insani hiss, düşüncə olur ki, Allah adından da ehtiyatlınsın?

KAFİR KİMDİR?

"Kafir olanları cəhənnəm odu gözləyir. Orada nə onların ölümünə hökm olunur ki, ölüb canları qurtarsın, nə də əzabları yüngülləşər. Biz hər bir kafiri belə cəzalandırırıq!"

Müqəddəs "Quran"
kitabından Fatir
["Yaradan"] surəsi.

Həmin o Xocalı soyqırımında ermənilərin vəhşiliyi, etdikləri hərəkətlər yalnız kafirə məxsusdur. Bu zülmü, işgəncəni yalnız kafir edə bilər. Kafir qəlbi yalnız kin, küdurət bitirir, zülm yağdırır, ölüm alovu saçır. Kafir işıqları söndürüb zülmətlər yağdırandır! O, təbəssümləri

sildirib, iztirablar yetirəndir, insanların xoş gününü, güzəranını qılınclayıb, cəhənnəmə döndərəndir! Amma nə zamansa Allahın qəzəbinə gələcək kafir! Köməksizliyin ahı, kimsəzislərin qarğıışı bir gün tutacaq kafiri! Onu amansız bir ölüm alovunda yandıracaq!

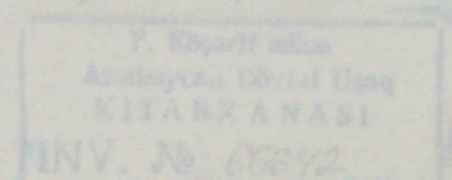
Allah kafiri kafir kimi yaratmayıb. Onu da insan yaradıb, adamlıq nuruna boyayıb. Amma kafir erməni xəyanətlər və şeytanlar arasında böyüdüyündən insanlıqdan kənar olur, Allahın buyurduğu pak yoldan uzaqlaşır. Kafir erməni Allahın bu müqəddəs kəlamını nahaqdan unudur:

"Ey insan! Sən ölənə qədər Rəbbinə doğru çalışıb çabalayırsan. Sən ona qovuşacaqsan! Sənin qısa ömrün gündən-günə səni Allaha yaxınlaşdırır. Ölümün gəlib çatması Allah dərgahına qovuşmaq deməkdir. Öləndən sonra Allahın hüzuruna gedib dünyada etdiyən yaxşı, pis əməllərin əvəzini tamamilə alacaqsan. Yaxşı əməllər etmişənsə, xoş halına. Pis əməllər etmişənsə, vay halına!"

Kafir erməninin inanıb sitayiş etdiyi xristian dininin müqəddəs kitablarında da onun vəhşiliyi qəbul edilmir, Allahın yanında cəzalanacağı ilə hədələnilir.

Kafir erməni Xocalıda törətdiyi qırğına görə, bütün dinlərin müqəddəs kitablarındakı işgəncələrə məruz qalacaqdır. Böyük Allah adına, müqəddəs insan adına ləkədir kafir erməni! O bu cinayətlərinə və Allah kəlamını eşitmədiyinə görə yer üzündən silinib atılmalı, cəhənnəm odunda qalanıb yanmalıdır.

Ey yer üzünün haqsevər, həqiqətpərəst insanları! Bu vəhşiliyin, zülmün qabağında erməniyə cəzasız qoymayın! Bütün qəlbində bu dəhşətli faciəyə ağrıyıb, zülmkar erməniyə, kafirlik libasına bürünmüş bu qorxunc varlığı hər yandan qovub uzaqlaşdın! Qoy o tənhalıq səhrasında yanıb, yanıb külə dönsün! Kafir ermənidən qorunun, özünüzü gözləyin, ey insanlar! Ey adı nurlu Məhəmmədin övladları! Kafir ermənidən həmişə ehtiyatlanın! Kafir erməni insan qanı içəndir!

HADİSƏ OLMAYA BİLƏRDİMİ?

Qanlı soyqırımdan az bir müddət keçsə də, indi çox acı həqiqətlər aşkarlanıb. Onlar könül açmır, ürək sevindirmir. Təəssüfün, peşmançılığın qanlı zəncirində boğur adamı. Ağrı içində qovrula-qovrula bir acı həqiqətin hökmü ilə razılaşırsan: O dəhşətli qırğın olmaya bilərdi!

Bəs günahkarı kimdir bu soyqırımın? Faciə kimin laqeydliyi, biganəliyi ucbatından baş verdi? Bu xalqın taleyi ilə oynayan kimlər idi? Hansı çirkin məqsədə qurban verdilər bu xalqı? O "niyyət", o "məqsəd" məgər işgəncə ilə ölənlərdən, bacılardan, qardaşlardan uca idimi bu adamlar üçün? Niyə vaxtında tədbir görüb xalqı xilas etmədilər? Axı, bunu vaxtında etmək olardı! Kafir erməninin acgözlüklə, türk qanına hərisliklə pusquda dayandığını "o adamlar" - yəni özümüzkülər məgər bilmirdimi? Axı niyə bu qəti addımı atıb xalqı tələdən çıxarmadılar?

Hadisə olub keçsə də səbəbkar tapılmır. Qatilin kimliyi bilinir. Və qatil özünü gizlətmir də. Amma səbəbkar hələ ki, tapılmır. Qatil ermənidir. Bəs səbəbkar kimdir?

İndi çoxları bu sözü təkrarlayır: Xocalı siyasətin qurbanı oldu. Doğrudanmı belədir? Doğrudanmı kimlərsə ha-kimiyət ehtirasına bürünüb Xocalı camaatını qırğına verdi? Əlbəttə ki, həqiqət nə zamansa üzə çıxacaq, qaranlıq suallar aşkarlanacaq.

Amma bir həqiqət də məlumdur: əgər cəhd göstəril-səydi, qeyrət və ürəyiyananlıq edilsəydi xocalıları xilas et-mək olardı. O zaman XX əsrin ən böyük və dəhşətli qırğınlarından biri baş verməzdi.

XOCALI ÇOXDAN MÜHASİRƏDƏ İDİ

Faktlar göstərir ki, Xocalı çoxdan düşmən mühasirə-sində idi. Ətraf mühitlə, doğma Azərbaycanla əlaqə demək olar ki, kəsilmişdi. Xocalı camaatının taleyi nazik bir tel-dən asılmış kimi idi. Adamlar da, Azərbaycan hökumətinin rəhbərləri də bu nazik telin tezliklə qırılacağını bilirdilər. Vaxtilə böyük həvəslə Xocalıda geniş yaşayış evləri tikib, yüzlərlə qaçqını orda yerləşdirən başçılarımız qısa bir za-manda buraya xərclənən milyonlarla pulun havaya sov-rulacağını hiss etmişdilər.

Sonradan görüşüb söhbət etdiyim bəzi Xocalı sakinləri ürək ağrısı ilə deyirdilər: "Əslində Xocalının düşməne verilməyində hökumət başçılarımız maraqlı idi. Çünki yalan işlər adı ilə milyonlarla pul yeyilmişdi. Axı, o mil-yonları ört-basdır etmək lazım idi".

Belə çıxır ki, həm də pul ehtirasının, var-dövlət aludə-çiliyinin qurbanı olmuşdu yazıq xocalılar!

Xocalı mühasirə əzabının qanlı tikanları ilə hörülmüş-dü. Baş verən son hadisədən sonra ümid yolu yalnız hava nəqliyyatına idi.

Xocalı şəhərinin Baş prokuroru Atakişi Atakişiyev-in ifadəsi:

- 1991-ci ilin noyabr ayının 28-də Əsgəran rayonunun içərisində bizim UAZ markalı maşında 3 nəfər öldükdən sonra Əsgəran yolu bağlandı. Hətta bir neçə gündən sonra ermənilər Əsgəran qalasını böyük panellərlə hördülər. Yol kəsildi. Xocalıların kənara çıxması ancaq hava xəttindən asılı qaldı. Vetolyotlarla sursat, ərzaq və digər təchizat vaxtında təmin olunmadı. Hətta çörək də çox vaxt vetolyotla daşınırdı. Xankəndində silah düzəldən zavodun dayandırılması ilə əlaqədar biz öz təşəbbüsümüzlə elektrik xəttini kəsdirmişdik. Son üç ay idi ki, işığımız da yanmırdı...

Camaatın işığı da kəsilmişdi, çörəyi də yox idi. Xalq yiyəsiz, kimsəsiz, başsız halda təhlükə pəncəsində qorxu çəkirdi. 1992-ci il yanvarın 28-də isə Xocalı şəhərini böyüdüb rayon etmişdilər. Təəssüflər olsun ki, həmin fərmanı imzalayanlar çoxdan o rayonu da, orada yaşayanları da unutmuşdular. Bəs o fərman imzalayanlara real məlumat çatdırılırdımı?

Rayonun Baş prokuroru Atakişi Atakişiyevin hadisədən iki ay əvvəl - 1991-ci il dekabrın 27-də respublika rəhbərliyinə göndərdiyi xəbərdarlıq teleqramı:

Təcili teleqrafla, Bakı, Azərbaycan Respublikasının prezidenti A. Mütəllibov yoldaşa:

Surəti Respublika prokuroru Murad Babayev yoldaşa:

Sizə müraciət edərək bildirirəm ki, DQMV-nin Cəmilli və Tuğ kəndlərindən azərbaycanlıları erməni quldurları çıxartmışlar. Malibəylidə vəziyyət olduqca ağırdır. Dağlıq

Qarabağda erməni quldurları üçün ən təhlükəli yer Xocalıdır. Çünki Xocalı Əsgəranın və Stepanakertin ortasında yerləşir. Burada dəmir yolu və aeroport vardır. Xocalı şəhərinə Əsgəran ilə Stepanakert arasında olan yol 25-30 gündür ki, kəsilmişdir. Gediş-gəliş yoxdur. Bu günə kimi belə çətin vəziyyətdə heç bir kömək olmadan yaşayırdı. Xüsusilə yerli milis şöbəsi, aeroport milisi, öz yaratdığımız milli müdafiə dəstələri fədakarlıq göstərir. Buna baxmayaraq vəziyyət getdikcə çətinləşir. Ona görə ki, 25 - 30 gündür yol işləmir. Vertolyot işləmir. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti üzrə qərargah indiyə kimi bizə heç bir kömək edə bilməmişdir. 10 gündür ki, maşın, heç bir şey işləmir. Ərzaq malımız yoxdur. Müharibə vəziyyətində bütün bunlara dözmək olar. Lakin bir şey dözmək mümkün deyil - hər şeyimiz qurtarmışdır. Bizi başa düşün ki, nə demək istəyirik. Artıq xalq Xocalını tərk etmək üzrədir.

Əziz rəhbərimiz, Xocalı əhalisi Xocalını tərk etdikdə Əsgəranla Stepanakert (Xankəndi) arası açılacaq. Azərbaycanın bu işlərdə çəkdiyi əziyyət hədəf olacaq. Sonra DQMV-də vəziyyət daha da ağırlaşacaq. Onu bilirəm ki, hələ Xocalı şəhərini bu günə kimi heç kim gözüylə görüb müşahidə edib məlumat çatdırmayıb. Sizdən artıq xahiş edirik ki, bizə lazım olan şeyləri çatdırasınız. Köməklik edəsiniz. Xocalıda heç bir idarə, müəssisə, məktəb və kolxoz, sovxoz işləmir, fəaliyyəti dayanmışdır. Əziz rəhbərlərim, yaralıları aparmağa təcili yardım maşını yoxdur. Yaralıları heç bir yərə aparmaq mümkün deyil. Adi sarğı materialı da yoxdur. Açıq müharibə şəraitində

yaşamaq çətindir. Biz sizdən təxirə salınmadan kömək və ümid gözləyirik. Əziz rəhbərlərim, sonra bizim üçün gec olar. Xocalıda un da yoxdur. Bizə təcili yardım edin.

Xocalı şəhər prokuroru

A. Atakişiyev.

Beləcə, ulularımızın qədim yaşayış yeri olan Xocalı göz görə-görə məhvə gedirdi. Neçə yüzilliyin nəfəsini özündə yaşadan, Assuriya padşahlığı dövrünə aid məzarlar tapılan, təkgöz adamın meyidi uyuyan, bir qədim top lüləsindən 48 kiloqram qızıl çıxarılan, 30 metrə kimi torpağa batmağı ehtimal olunan bu qədim və sirli-sehirli diyar biganəliyin, laqeydliyin ucbatından dağılıb gedirdi. Xocalı camaatı ulu babaları uyuyan bu torpağa öz sədaqətlərini, hər istəyin fəvqündə dayanan məhəbbətlərini bildirirdilər. Acılıq və ehtiyac içində əzab çəksələr də, dözüb dayanır, müqəddəs ana yurddan, ulu torpaqdan ayrılmaq istəmirdilər.

Yaxınlıqda, cəmi iki addımlıqda dayanmış xain düşmən isə hər şeyi görür, ehtiyatla, düşünülmüş planla köməksiz xocalıların üstünə gəlirdi.

Lənətlənmiş rəhbərlərimiz isə susur, düşmənin bu asta addımlarını ögeyləklə izləyirdilər.

Ağdam qərarğahında isə qəribə oyunlar gedirdi. Dövlət nümayəndələri əsassız məlumat verirdilər mətbuatda: Xocalı bizimdir! Xocalını heç kim bizdən ala bilməz! Heç kimin bizə gücü çatmaz və s. Bunlar hamısı gülünc və boğazdan yuxarı deyilən ibarələr idi. Əslində isə Xocalı sarsılır, məhvə aparılırdı.

Ağdamda isə oyunlar davam edirdi. Xocalıya yol açmaqdan ötrü dəfələrlə əməliyyat planı hazırlandı. Amma hər dəfə bu plan kimlər tərəfindənsə pozuldu. Əməliyyat planlarından biri belə idi: "Bir zirehli teplovoz, zirehli vaqon, dəmir yolunu söküb tikən aqreqat, vaqonlarda qum, çınqıl, vaqonların qabağında isə yolun təhlükəsizliyi üçün boş vaqonlar qoyulmalı idi. Həmin zirehli qatarda 2 tank vardı. Saat 6-da Əsgərana girib Xocalı yolunu açmaq lazım idi".

Lakin əməliyyat keçirilmədi, kimlər tərəfindənsə pozuldu.

Növbəti "əməliyyatlar" belə idi: "Zabratdan iki "krokodil" hərbi vertolyot göndərilmişdi. O, iki gün Dağlıq Qarabağ ətrafında fırlandı, guya ki, Əsgəranda, Naxçıvanıkdə, Xanabad və Nəraguhdakı erməni silahlı dəstələrini "bombaladı". Lakin sonradan məlum oldu ki, bu əməliyyat da uğurla başa çatdırılmayıb.

Yanvarın 29-da Xocalıdan sonuncu vertolyot uçub. Fevralın 12-də Gəncədən daha bir hərbi vertolyot Xocalıya gəlib. Amma bu "gəlişlər" Xocalı camaatını təhlükədən xilas etmirdi. Qarşıdan dəhşətli bir faciənin qara tufanı gəlirdi. Yerli camaat təhlükəni duyurdu. Xocalının qeyrətli igidləri isə mərdliklə, vətənpərvərliklə şəhidlik camı içib yurdun keşiyini çəkirdilər. Düşmənin tankının, topunun qabağında bu igidlər boş əllə dayanmışdılar. Avtomatla zirehli tanka, BTR-ə nə etmək olardı ki?

Fəlakət yaxınlaşırdı. Fevralın 25-i günü hamının unudub yaddan çıxardığı Xocalı camaatı doğma yurdda son saatlarını yaşayırdı.

ŞÜBHƏLİ MƏLUMAT

Xocalı rayon icra hakimiyyətinin başçısı Elman Məmmədov qəribəliklə deyir:

" - Fevralın 25-də axşam saat 9-a işləmiş mənə zəng vurdular ki, Xocalının fin evləri yerləşən tərəfindən bir BMP keçdi. Sonra dedilər ki, Ağdamdan xəbər verilib ki, 4 tank gələcək, atmayın. Bu yalan məlumatın mənbəyini hələ də müəyyənləşdirə bilməmişəm". Məhz həmin BMP-nin keçməsindən sonra Xocalının altı tərəfdən mühasirəsi başladı. İki saata kimi mühasirə davam etdi.

"14", "90" GİZLİ ÇAĞIRIŞDIR

Mühasirə halqası daraldıqca Xocalıdan hər yana - yəni bizimkilərə "14", "90" gizli çağırışları ilə həyəcan dolu xəbərlər göndirilirdi: Bizi qırırlar, kömək edin! Bizi qırırlar, kömək edin!

Təxminən axşam saat 22.00-23.00 radələrində dəhşətli atışma başlandı. Amansız ermənilər rus hərbiçilərinin köməyi ilə altı tərəfdən Xocalıya hücum etdilər. Əslində bu hücumda əsas məqsəd yalnız Xocalını almaq deyildi. Bu hücumda vəhşi ermənilər qatil rus hərbiçilərinin köməyi ilə həm də nifrət etdikləri Azəri türklərini qırır, ürəklərindəki

nifrət alovunu söndürürdülər. Xocalı faciəsi içərimizi didib parçalasa da, bir acı həqiqəti üzə çıxardı: Ermənilər bizə düşməndir! Fərsət düşən kimi xalqımızı qırır. Onlara heç zaman inanmaq olmaz!

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciələrindən biri olan Xocalı soyqırımı oldu. Yüzlərlə günahsızın nahaqdan qanı axıdıldı. Bu nahaq qanı axıdan kafir ürəkli, kafir düşüncəli erməni idi. Kafirlik insan xislətinə uyuşmayan bir alçaqlıqdır. Kafir gec-tezi cəzasına çatacaq.

Müqəddəs "Quran" kafirlərin cəzası haqda: "Kafirlər əzabın yaxınlaşdığını gördükləri zaman üzləri eybəcər kökə düşəcək [qaralacaq] və onlara: "Sizin dünyada istədiyiniz əzab budur!" deyiləcəkdir". Əl-mülk ["hakimiyyət"] surəsi.

YAZIQ XOCALILAR

Kafir ermənilər fevralın 25-dən 26-na keçən gecə kimsəsiz xocalılara divan tutdu. Adamlar gecənin qaranlığında, güllə, mərmi yağışının dəhşətində ayaqyalın, başıaçıq baş götürüb dağlara, meşələrə qaçırdı. Şəhər alovlanıb yanırı. Hamı qaçırdı. Dəhşət və qorxu içində baş götürüb artıq xarabalığa çevrilən doğma yurdlarından üz döndərüb gedirdilər. Vətən dedikləri o müqəddəs torpaq erməni kafirlərin əlinə keçirdi. Yazıq xocalılar hələ bilmirdilər ki, onların əsil faciəsi qabaqdadır. Qaçmaq hələ faciə deyildi. Qaçmaq əslində xoşbəxtlik idi ki, düşmən gülləsindən sağ çıxdılar. Dolu evlərini, var-dövlətlərini qoyub gedirdi

xocalılar. Kiminin qoca və xəstə anası qalırdı yanan evlərdə, kiminin də varı, dövləti, pulu. Kimi də həsrətlə, ürəkacısı ilə dayanıb ani olaraq güllə mərmisindən od tutub alovlanan gəlinlik cehizinə baxırdı. Bu qaçaqaç alovunda ana baladan ayrı düşürdü, qardaş bacıdan. Qocalar, qarılar bu qaçaqaç cəhənnəminin əzabına dözə bilməyib soyuq torpağa döşənib deyirdi: "Gəl, gəl öldür mənə kafir erməni! Gəl, mənə öldürüb rahatlıq tap! O mənim evim, eşiyim, varım, dövlətim, apar nə istəyirsən! Amma cəzanı alacaqsan! Allah qisasımızı yerdə qoymayacaq! Sevinmə erməni, sevinmə! Gün gələr ki, haqqın qarısı açılar, Allah sənə də cəzanı verir! Tökdiyün nahaq qanların rəngi gözünü tutar! Sevinmə erməni, sevinmə! Bu torpaq. Bu yurd sənə qalmayacaq! İgid oğullarımız sənə murdar nəfəsini bu torpaqda boğub məhv edəcək! Cəhənnəm alovunda haqqın hökmü ilə diri-diri yandırılacaqsan! Köməksiz qocaların torpaqda çırpınmağına baxıb sevinmə! Körpələrin göylərə yüksələn nalələrini dinləyib könül xoşluğu tapma! Ağbirçəkləri əzabla öldürüb ləzzət aparma! Övladın gözü qarşısında atanı ağaca sarıyıb, əl-ayağını kəsməyinlə öyünmə! Çiçək qızlarımızın pak namusunu ləkələyib, heysiyyatına toxunmaqla qürrələnmə! Yox erməni, sevinmə! Sən bu vəhşiliyinə və zalımlığına görə cəzalanacaqsan!".

...Qocalar, qarılar soyuq torpaqda can verir, yanan yurdlarına baxıb hıçqırırdılar.

Xocalının mərd və qeyrətli oğulları bu qeyri-bərabər vuruşda amansız düşmənlə döyüşür, layiqli müqavimət

göstərirdilər. Düşmən olduqca qüvvətli idi. Muzdlu rus hərbiçiləri də qatil ermənilərə hər cür kömək göstərirdilər.

Yazıq və kimsəsiz Xocalı camaatı isə qaçıb qalın meşələrə, soyuq, qarlı dağlara pənah aparırdı.

Həmin günü Xocalıya möhkəm qar yağdı. Buzlu, şaxtalı çöllərdə Xocalı camaatı inildəyir, əzab çəkirdi.

BEŞMƏRTƏBƏ DÖYÜŞÜ

Xocalının igid oğulları döyüşür, doğma yurdlarını düşməne asanlıqla təslim etmirdilər. Ən yaraşlıq binalarından biri olan **Beşmərtəbədə** çoxlu Xocalı camaatı toplaşmışdı. Onlar mərdliklə düşmənin həmlələrini dəf edirdilər. Hətta fevralın 26-sı günündə də Beşmərtəbədəki camaat düşməne müqavimət göstərmiş, doğma yurdlarındakı son sığınacağı ermənilərə təslim etmək istəməmişdilər. Lakin düşmən güclü və çox idi. Bir də köməyə gələn qüvvə də yox idi.

Beləcə, Beşmərtəbə də süquta uğradı.

Xocalının igid oğulları son sığınacağı da tərk etdilər.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə elə adamlar oldu ki, evinə od vurulduğundan qaça da bilmədi, diri-diri yandı.

Qaçanların taleyi isə acınacaqlı oldu. Zülmün, işgəncənin hansı üzünü görmədi bu xocalılar? Çoxunu qatil ermənilər mühasirəyə alıb qırdı, çoxunu girov götürüb başına min bir müsibət gətirdi. Çoxu da qarın, şaxtanın soyuğuna dözə bilməyib dondu. Canını qurtaranların ilk pənah

gətirdiyi yer Ağdam idi. Ağdam həmin o çətin günlərdə xocalıların ümid qapısına çevrilmişdi.

Sağ qalan xocalıları, başı müsibətlər çəkmiş xocalıları soraqlaya- soraqlaya Ağdama gedirəm.

AÇILMAYAN DÜYÜNLƏR

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən biri baş verdi: Azərbaycanın Xocalı şəhərində erməni faşistləri ilə rus hərbiçiləri dinc əhalini vəhşicəsinə qətlə yetirdilər. Yeddi minə yaxın sakinə divan tutuldu.

AĞDAMDA ÖLGÜNLÜK VAR

Ağdamda bir ölgünlük hiss olunur. Küçələrdə az-az gözə görünən adamlar qaşqabaqlı və qanıqaradılar. Qapıların çoxundan qıfıl asılıb. Şəhər sanki matəm içindədir. Hərbi libaslı adamlar isə daha tez-tez gözə dəyir.

YAZIQ XOCALILAR!

Səhər erkən yazıq xocalılar Xalq Cəbhəsi binasının qarşısına toplaşırılar. Qocalı, cavanlı, hamısının beli bükülüb. Onlar bura zəif bir ümid işığıyla gəlirlər: bəlkə qırılanlarımızdan, itənlərimizdən bir soraq verildi. İtən, qırılan da ki, bir deyil, beş deyil... Xocalılara baxıram. Kimi quru torpağın üstə oturub, kimi də ümitsiz, hissiz halda gözünü bir nöqtəyə dikib. Xocalılara baxıram və dərdin böyüklü-

yündən içərim alışıb yanır. Qəfildən dəhşətli bir fikir sil-kələyir məni: deyəsən, bu xocalıların yalnız gözləri baxır, yaşamaq üçün gərəkli olan bütün istəkləri boğulub, məhv edilib. Yurdu zəbt olunan, evi, eşiği dağıdılan, qohumu-qardaşı qətlə yetirilən adamın əhvalı bəs necə olsun?

AĞDAM XALQ CƏBHƏSİNDƏ

AXC Ağdam şöbəsinin sədri Allahverdi bəyi¹ xocalılar hər yandan dövrəyə alıblar. Bu gün o, Xocalıdan meyidləri gətirməlidir. Ermənilərlə bu haqda razılıq əldə olunub. Xocalılar əli qoynunda dayanıb meyidlərin nə vaxt gətiriləcəyini gözləyirlər. İyirmi günə yaxındır ki, onlar belə işgəncəli ömür yaşayır, meyid gözləyirlər!

Allahverdi bəyin başı bərk qarışıq olsa da, ara-sıra söhbət edə bilirəm. O, Xocalı qırğınının "açılmayan düyünündən" ilk məlumat verir: "Qırğının qarşısını ala bilərdik. Onları xilas etmək üçün əməliyyat planımız da vardı. Amma..."

Ağdamda bu "amma"ları hələ çox eşidəcəyəm. Və çoxları bu sözü təkrar edib deyəcək: "Xocalıları qırğından qurtarmaq üçün əməliyyat planı hazırlanmışdı. Amma..."

Əməliyyat planını pozan, adamları qırğından qurtarmağa maneçilik törədən kim idi axı?

¹ Allahverdi Bağırov qəhrəmanlıqla həlak olub.

BAŞ HƏKİMİN QƏRİBƏ İFADƏSİ

Ağdam rayon xəstəxanasının baş həkimi Tariyel Eyvazovla söhbətdən daha acı faktlar öyrəndim. Baş həkimin dedikləri: - Həmin gün tapşırıq verilmişdi ki, xəstəxananı, operasiya stollarını hazır vəziyyətdə saxlayaq. Ağır vəziyyətdə olanları Bakıya çatdırmaq üçün iki vertolyot da ayrılmışdı...

Qəribədir! Qırğın hələ başlanmayıb. Amma onu qarşılamağa hazırlıq görülür.

BİR HAŞİYƏ: Ermənilərin Xocalıda tutub iyirmi günə qədər girov saxladıkları Yaqub Məmmədovun ifadəsi: - Ermənilər bizə dedilər ki, iki gün əvvəldən bütün xocalılara və "sizinkilərə" (yəni rəhbərlərinizə) çatdırmışdıq ki, ora hücum olacaq. Hətta gününü də demişdik.

Qəribə məntiqdir. Ermənilər hücumun vaxtını, gününü də çatdırır "bizimkilərə", xəstəxana hazırlıq vəziyyətinə gətirilir...

Düynələr hələ də dolaşıqdır.

MEYİDLƏRİ GƏTİRMƏYƏ GEDİRİK

"UAZ" maşınında dördümüzük: Allahverdi bəy, köməkçisi, sürücü və mən. Arxadakı "Kamaz"da isə 16 nəfər əyləşib, meyidləri yığmaq üçün. Meyid yığmaq üçün adam tapmaq da çətindir. Çoxunun ürəyi gəlmir getməyə.

Allahverdi bəy əvvəlcədən ermənilərlə danışıb. Razılığa gəlirlər ki, iki girov erməninin əvəzinə meyidləri və bir azərbaycanlı girovu dəyişsinlər. Saat 12- də ermənilərlə müəyyənləşdirilmiş yerdə görüşməliyik.

BİR ƏLAVƏ. Ağdam rayon Xalq Cəbhəsinin sədri Allahverdi bəy haqqında çoxları razılıq və minnətdarlıqla danışıq. Məhz onun bacarığı, səyi nəticəsində çoxları əsirlikdən buraxılıb, yüzlərlə meyidi gətirib basdırmaq mümkün olub.

Ağdamın qurtaracağında post qoyulub. Bura "Qatır Məmməd" adı ilə məşhur olan Yaqubun dəstəsinin nəzarətindədir. Postun kənarında isə üstündə Yaqubun həlak olan oğlu Canpoladın adı yazılmış tank dayanıb. Öyrənirəm ki, Yaqub bəy qəhrəmanlıqla həlak olan oğlunun meyidini dünən ermənilərdən alıb basdırıb. Neçə müddət idi ki, ermənilər meyidi vermirdilər.

ERMƏNİ QULDURLARI İLƏ GÖRÜŞ

Əsgəran yoluna çatırıq. Qarşıda ermənilərin postu qoyulub. Rətsiya ilə xəbər verməyimizə baxmayaraq sürücü maşının işığını yandıraraq söndürərək işarə verməyə başladı. Allahverdinin köməkçisi maşından düşüb onlara tərəf getdi. Allahverdi bəy qazılmış yolu göstərərək dedi: - Bax buranı ermənilər qazıb. Axıra kimi yolu qazmaq istəyirdilər ki, tank keçməsin. Mən onlarla danışıb qoymadım. Amma belə getsə axıra kimi qazacaqlar. Belə olmaz axı! Silahımız azdır, texnika çatışmır. **Bax, gedib çətinliklə**

Əsgəranı almışdıq. Yağışın altında gecə saat 12-yə kimi ermənilərlə döyüşdük. Kömək olmadığından geri çəkilməyə məcbur olduq, o Qaraqayarı görürsünüzmü? Ora da əlimizdə idi. **Amma saxlaya bilmədik.**

Allahverdi bəy narazı halda danışır. Qaraqayadan isə ermənilər Ağdama güllə atırlar.

...Ermənilərin sarı rəngli "UAZ"ı on metrliyimizdə dayanır. Allahverdi bəy düşüb, maşına sarı gedir. Mənə isə düşməməyi, maşında oturmağı tapşırır. Kənardan görüşü müşahidə edirəm. **Ermənilərin komandiri Vladik maşından düşüb Allahverdi ilə görüşür.** Özü də mehribanlıqla, heç nə olmamış kimi səmimi görüşür.

KİÇİK HAŞİYƏ. Allahverdi bəyin Vladiklə çoxdankı tanışlığının nəticəsində belə görüşürlər mümkün olur: Ermənilər öz girovlarını qəbul edir, bizimkiləri isə verirlər.

Maşından beş nəfər əlavə silahlı quldur düşür və düşmənlər hesab etdikləri azərbaycanlılarla görüşürlər. Kənardan baxanda ermənilərin bu davranış və hərəkətindən "quldurluq, vəhşilik" əlaməti yağmır. Amma bu xain xəstələrin içərisində bizi hər zaman sancmağa hazır olan zəhərli bir ilan yatır.

Bu vaxt maşından qara paltarlı heysiz-halsız bir kişi düşürülür. Qısa danışığından sonra qara paltarlı kişi əyləşdiyim maşına tərəf gəlir. Gözlərində kədər qarışıq sevinc ifadəsi var. Maşına əyləşən kimi sorğu-suala tuturam:

- Ermənilər nə vaxt tutmuşdu sizi?

- Xocalıdan bizi qovub çıxaran günün sabahısı Dəhrəz kəndində girov götürdülər.

- Harda saxlayırdılar sizi?

- İyirmi gün idi ki, Stepanakertdə saxlayırdılar. Başımıza olmazın oyununu açdılar. Gündə əl boyda çörək, yarım stəkan su verirdilər. Heç bilmirəm ki, oğul-uşağımdan kimlər qaldı, kimlər qırıldı.

Əlli iki yaşlı Yaqub kişi bu sözləri deyib acı-acı hönkürdü. Yazıq görkəmli, başı min bir faciələr çəkmiş bu adamın halına baxdıqca içərim alışıb yanırıdı.

Az aralıda isə ermənilər dayanmışdı. Allahverdi bəyin dediyinə əməl etməyib maşından düşüb onlara sarı gedirəm. İstəyirəm ki, onlarla azacıq da olsa söhbət edib bu vəhşiliklərini heç olmasa üzlərinə deyim.

ERMƏNİ QULDURLARI İLƏ SÖHBƏT

Komandir Vladik: - Ara, hər şeyi sakitcə, "po çeloveçeski"(yəni insancasına-red) eləmək olar də...

- Axı Xocalı faciəsində hər şey bu dediklərinizdən uzaq oldu.

Quldurlardan biri: - Oradakıları ruslar öldürdü. Qalanları da gecə görməyib bir-birlərinə atıblar.

- Bəs başları kəsilən, əlləri, qulaqları kəsilənlər necə?

Quldurlardan biri: - Biz belə şey etməmişik. Amma sizinkiləri görürsənmi, danışmışıq güllə atmayaq, lakin atırırsınız.

- Bayaq rusları dediniz, vuruşmaq üçün sizdən çoxmu pul alırlar?

Quldurlardan biri: - Sizdən necə alırlarsa, bizdən də o qədər alırlar. Bizdən də alırlar, sizdən də alırlar bu ruslar.

Başqa bir quldur: - Amma biz də bezmişik. Bəzən yeməyə çörək də tapmırıq.

Görüş qurtarır. Erməni Vladik zarafatla deyir:

- Allahverdi, maşındakıların sayını dəqiq deyın ha, yoxsa artıq adamı Stepanakertə aparacağım.

Vladikin ironiya ilə dediyi sözlər içərimə kəsib doğrayır: Vətənimdə, torpağım da at oynadana bir bax!

"Kamaz"dakı azərbaycanlılar ermənilərin müşayiəti ilə Xocalı meyidlərini gətirməyə gedirlər. Biz isə Ağdama qağıdırıq.

MEYİD GÖZLƏYƏNLƏR

Bayaqdan sıxıntı içərisindəyəm. Meyid gözləyənlərə yaxınlaşıb sorğu-sual etməkdə çətinlik çəkirəm. Nəhayət, özümdə bir qüvvə tapır, dərd içində boğulub, alışıb yanan zavallılara yaxınlaşıram.

Əliyeva Zoya: - Oğlumdan xəbər-ətər yoxdur. Anamı meşədə girov götürmüşdülər. Bir erməni girovu ilə dəyişdirildi. Oğlum, görən, salamatdımı, ay Allah...

Əliyeva Afət: - Bacımın oğlu Ülfəti gözləyirəm. Rus dili institutunda oxuyurdu...

Fərzəliyeva Hürü: - Oğlanlarım beş gün aeroporta keşik çəkdiilər, indi heç birindən xəbərim yoxdur.

Bəsti Bəndəliyeva: - Qoca nənəmdən, babamdan heç bir xəbər yoxdur.

Vidadi Əliyev: - Qaynatam altı nəfər ailə üzvü ilə birlikdə gəlməyib. Haradadırlar, başlarına nə oyun gəldi?...

Çaxalov Vəhdi (mesxeti türkü): - Qardaşım uşaqlarının beşi də yoxdur. Heç bir xəbər öyrənə bilməmişik.

SAĞ QALAN KİMLƏRDİR?

Hamı Yaqubu qucaqlayıb bağrına basır. Hönkür-hönkür ağlayır. Neçə gündür ermənilərin əsir saxladığı Yaqub onlar üçün qardaş kimi doğmadır, əzizdir. Dağılan yurdlarından daha bir adamı sağ görmək xocalıları necə olsa da, dərddən alışıb yansalar da sevindirir. Yox, təbəssümlə deyil, ağlaya-ağlaya, göz yaşı içərisində sevinirlər. Yazıq xocalılar, zavallı, biçarə millətim!

Sorğu-sual başlayır:

- Ay Yaqub, mənim Halayımı görmədin?

- Halay orda, yanımdəydi, Niftalı da, qardaşı da ordaydılar.

- Ay Yaqub, Anarı görmədin?

- Anar da ordəydi.

- Ay Yaqub, Muradı görmədin bəs?

- Yox, Muradı görmədim. [Sual verən qadın doluxsunmuş halda yana çəkilir.]

- Ay Yaqub, Mobili görmədin, çörək bişirən Mobili?

- Hə, Mobil ordadı.

- Ay Yaqub, Məşədi müəllimin olğunu görmədin?

- Yox, onu görmədim, vallah.

Yaqubu üzük qaşu kimi dövrəyə alıblar. Kiminə ümidli xəbər verir, kiminə də yox. Yaqub yalnız bir yerdə saxlandığı 70 xocalının taleyindən xəbərdardır. Bəs qalanı! Yüzlərlə, minlərlə günahsızın taleyi necə olacaq?

Yaqubun söhbətindən məlum olur ki, Xankəndinin həbsxana və zirzəmilərində çoxlu azərbaycanlı işgəncə çəkir. Onları bəs necə xilas etməli? Öz torpağımızın havasını əsirlikdə udan yurddaşlarımıza kömək əlimizi necə uzaqdaq?

MƏSCİDDƏ

Ağdam məscidinin qabağı adamlarla doludur. İndicə məşinlə gəlib xəbər verdilər ki, meyidləri gətirirlər. Hamı səbirsizliklə və həyəcanla gözləyir. Meyid gözləmək nə böyük dərd imiş!..

Məşin məscidin həyətinə dayanır. Camaatı məşindən uzaqlaşdırırlar. Arvadları isə yaxına buraxmırlar. **Birinci meyidi düşürəndə qadınlardan biri nalə çəkir: Ay Allah, yandım! Yandım!**

Nalə, ağlaşma, ah-fəryad göyə yüksəlir. Meyidləri xərkəklə düşürüb məşinə yığırlar. Meyidlərə baxdıqca dəhşət bürüyür məni: yazıq xocalıları nə günə salıblar! **Kiminin ayağı kəsilib, kiminin burnu, qulağı, çoxlarının dişi [yəqin qızıldişli olanları] kəlbətinlə qoparılib. Balaca bir qız uşağının meyidinə isə sakit baxmaq olmur.** Yazıq uşağın üzünü vəhşi quşlar dimdikləyib deşik-deşik edib. Yaşlı bir qadının ayağının biri kəsilib, o

biri ayağında isə yamaqlı corab var. **Bir cavan oğlanın meyidi lap dəhşətlidir: başının yarısı paralanıb, yoxdur.**

Meyidləri məşindən düşürüb məscidə yığırlar. Meyidlər aparıldıqca kənardə dayanan bir Xocalı ağsaqqalı dərdli-dərdli deyir:

- Bax, o, Bahadırın meyididir. Səlimov Bahadırın. O Zərifin meyididir. O da Xəlilin meyididir. Baxan kimi tanıdım.

...Xocalılar ağır dərd içində otaqlara girib meyidlərə baxır. Kimi doğmasını axtarır, kimi oğlunu, kimi qızını... **Qəfildən bir nalə eşidilir: - Ay Rza, mən səni belə saxlamamışam, ay Rza! Səni nə hala salıblar, ay Rza!**

Qadının ürəkparçalayan səsi bütün Ağdama yayılır...

MEYİD GƏTİRƏNLƏRİN DEDİKLƏRİ

Meyidləri gətirənlərə yaxınlaşırım. Hamısının üst-başı toz-torpaqdır. Ağır da olsa, çətin də gəlsə onları söhbətə tuturam: - Meyidlərin hamısını gətirə bildiniz, yoxsa qalanı oldu?

Baxış kişi: - Yox, ay bala, meyid doludu, dolu. Hara baxırsan meyid görünür.

Vəliyəddin kişi: - Biz yalnız donuz fermasının üstündəkiləri yığa bildik. Qalanı qaldı. Ermənilər deyir hələ meşənin içində o qədər meyid var ki...

AÇILMAYAN DÜYÜNLƏR

Xocalılar haqlı olaraq ittiham edirlər:

- Əgər bizi qorumayacaqdılarsa, niyə başımızın altına balış qoyub arxayın salırdılar: deyirdilər ki, qorxmayın, sizi qoruyuruq?

Təşkil edib arvad-uşağı niyə çıxartmadılar?

- Xocalıda sonuncu vertolyot yanvarın 28-də gəlib. Bu xəbərdarlıq deyildimi böyüklərimizə.

- Həmin günü ermənilərin hücum edəcəyini bizim rəhbərlər bilirmiş, niyə tədbir görməyiblər?

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciələrindən biri - Xocalı qırğını oldu. Minlərlə adamın günahsız qanı töküldü. Hamı bilə-bilə, hamı görə-görə.

Ağdamda gördüklərim məni dəhşətə gətirir. Sıxıntı və əzab içində Ağdamdan ayrılıram. O meyidləri isə unuda bilmirəm. Gözümü yuman kimi məzhun və yazıq sifətli insanlar gözüm özünə gəlir. O əli kəsilmiş ağsaqqal qocanı necə yadımdan çıxarım? Bir ayağı kəsilmiş ananı, burnu qoparılmış balaca qız uşağını yaddan çıxara bilərəmmi? Bədəni deşik-deşik edilmiş milli ordu əsgərinin o halını necə unudum?

Ağdamdan ağır dərd içində ayrılıram. Qulaqlarımda isə bayaq Ağdam məscidində eşitdiyim o dəhşətli fəryadlar təkrarlanır: "Ay Rza, mən səni belə saxlamamışdım. Səni kim bu hala saldı, ay Rza!"

Ağdamda gördüyüm o dəhşətlərdən sonra hələ uzun müddət özümə gələ bilməyəcəyəm.

KAFİR ERMƏNİ

İndi sənə nifrət edirəm. Əlimə düşsən səni parçalayaram, təəssüf də etmərəm! Sən zalımsan, sən qəddarsan! Sən insanlıq adına ləkəsən! Kafir erməni! Sənin hər görünüşün təhlükədir, ölüm təhlükəsi! İnsan qanı içən, kafir erməni! Ağsaqqal, ağbirçək bilməyən erməni! Sən o kafirliyin, zülmkarlığının cəzasını mütləq alacaqsan!

Müqəddəs "Quran" kitabından: *"Kafirlər cəhənnəm oduna atıldıkları zaman onlara belə deyiləcəkdir: "Ey kafir olanlar! Bu gün heç bir üzrxahlıq etməyin. Siz ancaq dünyada törətdiyiniz əməllərin cəzasını çəkəcəksiniz". Ət- Təhrin ["Qadağan"] surəsi.*

MƏHKƏMƏ-TİBB EKSPERTİNİN RƏYİ

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı şəhərində erməni quldurları tərəfindən qətlə yetirilən şəxslərin xəsarətinin təhlili:

"Xocalı hadisəsi zamanı bizim birliyin ekspertləri tərəfindən məhkəmə tibbi müayinədən 181 meyid keçirilmişdir. Həmin meyidlərdən 130 nəfəri kişi, 51 nəfəri isə qadındır. Müayinə olunan meyidlərdən 13 nəfəri azyaşlı olmuşdur. Xəsarətlərin əmələ gəlmə mexanizminə görə bölünməsi aşağıdakı qaydada olmuşdur:

- a) Qəlpə təsirindən - 20
- b) Güllə təsirindən - 151
- c) Küt alət təsirindən - 10

Xəsarətlər yerləşdiyi nahiyələrə görə aşağıdakı kimi olmuşdur:

- a) Baş nahiyəsi - 40
- b) Döş qəfəsi - 74
- c) Qarın nahiyəsi - 17
- d) Ətrafları - 11

Bununla yanaşı müayinə olunmuş meyidlərdən 3 nəfərində ətrafların donması, 33 nəfərində işgəncə əlamətləri, yəni başın dərisinin soyulması, qadınlarda döşlərin kəsilməsi, burun və qulaq qıgırdaqlarının kəsilməsi, qadınlarda cinsiyyət üzvlərinə odlu silahdan atəş açılması əlamətləri aşkar edilmişdir. Eyni zamanda göz almalarının çıxarılması, dişlərin sındırılması, kişilərin cinsiyyət üzvlərinin kəsilməsi müşahidə olmuşdur. Müayinə olunmuş 31 meyiddə isə kombinə olunmuş, yəni bədənin müxtəlif nahiyələrinin güllə yarası və küt alətlə, kəsici-deşici alətlə yetirilmiş xəsarətlər olmuşdur. Müayinə olunmuş meyidlərdən 13 nəfərində bədənin bütün səthini əhatə edən yanıq kömürləşmə aşkar edilmişdir. Eyni zamanda müayinədən keçən meyidlərdən 10 nəfərində güllə yarası ilə birlikdə onların üzərindən hərbi texnikanın keçməsi əlamətləri olmuşdur.

*Baş məhkəmə tibb eksperti,
Professor R. M. Yusifov.*

ŞƏHİD XOCALILAR, ŞAHİD XOCALILAR

*Verin! Verin də əvət, susdurun bu fəryadı,
Aman! Əsirgəməyin mərhəmətlə imdadı.
Verin! Verin! Gözü yollarda bir yığın bəşərin,
Nə heyrət ah! Əsərsizmi bunca ahu ənin!?*

H. Cavid.

Bu fəryadları susdurmaq olarmı! Göylərə yüksələn nalələri sakitləşdirmək mümkün-dürmü? Gözü yollarda qalan yüzlərlə kimsəsizə hansı təsəllini verməli? Necə söyləməli ki, oğulun başı kəsilib, qızın cismi yandınıb, ananın ağbirçəyi qana bulanıb, bacının namusu ləkələnib! Necə, necə söyləməli bu dəhşətləri? Necə deməli ki, körpə qız uşaqlarının isməti tapdanıb? Bunu hansı ürəklə, hansı vicdanla söyləməli? İnsan adına sığışmayan bu vəhşiliyi hansı xalq sakitliklə dinləyər, qəbul edər? Ömrümüzü, günümüzü məzaristanlıq ağrısına saldı bu hadisə! Bundan sonra yaşayacağımız ömür xəcalət bürküsündə can verib izzət çəkəcək. Üzümüzə təbəssümün azacıq işığı dolaşsa da, içimiz qəm-xanaya çevrilib göz yaşları ilə göynəyəcək. Düşündükcə, yada saldıqca yanıb-yanıb izzətlər içində qovrulacağıq!

Şəhid xocalılarla Ağdamdakı o ürəkağrıdan "görüşdən" sonra şahid xocalıları axtarıram. Şahid xocalıların ağrısını, acısını dinlədikcə bir qorxulu həqiqət

dumanına bürünürəm: şahid xocalılar sağ qalıb yaşasa da bu ömür deyil, dolanışiq, güzəran deyil. Şahid xocalıları yaşadan yalnız bir qəribə istəkdir: Bəlkə tapıldı! Şahid xocalılar diri də olmasa, bəlkə doğmalarının meyidini görmək, öz əlləri ilə torpağa basdırmaq ümidi ilə yaşayırlar. Şahid xocalılar yaman ağırlı gün yaşayır. Şahid xocalıların aldığı ümidli xəbərlər də var: kimlərisə qatil ermənilər hələ öldürməyib, girov saxlayır. Şahid xocalılar hər gün Xankəndinin gülləli, mərmili yollarına boylanıb istəklilərinin qayıdacağını gözləyirlər.

Üzgün Xocalı kişisi. Səni hər gün tozlu yollarda oturan görürəm, Xocalı kişisi! Üzgün halda, ağırlı bir görkəmdə, cırıq paltarda tozlu yollar içində oturub ahu-madar bir olan oğlunu gözləyirsən! Səni bir ümid yaşadır, Xocalı kişisi! Oğlunun ya dirisini, ya ölüsünü görmək! Sonra özün demişkən, həyat, yaşamaq səni düşündürmür. Yazıq Xocalı kişisi! Hər gün ac-susuz tozlu yollarda dayanıb oğul həsrəti ilə alovlanırsan! Sənin bu halını, bu yazıq və miskin görkəmini heç zaman unuda bilməyəcəyəm, Xocalı kişisi!

Ağrı-acı içərimi kəsə-kəsə o qanlı fəlakətdə təsadüfən sağ qalan şahid xocalıları soraqlayıram. Hərbi qospitalda ilk görüşüb söhbət etdiyim adam Xocalı sakini Bəxtiyar Aslanovdur.

"ATAMI, ANAMI, QARDAŞIMI, QOCA NƏNƏMİ ERMƏNİLƏR ÖLDÜRDÜ"

Bəxtiyar ağırdan qıvrılır, əzab çəkir. Kəsilən sağ ayağının ağrısı onu haldan salır. Ağrını özündən uzaqlaşdırmaq üçün tez-tez əlləri ilə dəmirdən möhkəm yapışır, sıxır. Bəxtiyar şikəst ayağının ağrısını bu üsulla sakitləşdirsə də, içəri dərдинin göynərtisini saxlaya bilmir. Sağ qalan körpə uşaqlarının taleyindən isə xəbərsizdir. Bəxtiyar ağrı içində o dəhşətli hadisəni xatırlayır:

- Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə ermənilər Xocalıya girdilər. Qarşılıqlı nə çıxırdısa ağır texnikanın köməyi ilə vurub dağıdırdılar. Məcbur olub postları tərk etdik. Hər vasitə ilə çalışırırdıq ki, camaatı xəlvəti yolla Ağdama çatdıraq. Adamları bir dərəcə toplayıb bir-bir təhlükədən qurtarmağa başladıq. Yüzə qədər adamı güllənin altından sağ çıxardıq. Amma ölənlərin sayı da çox idi. Bir də ətrafıma baxanda gördüm ki, hamı gedib, tək qalmışam. Hiss etdim ki, mühasirədəyəm. Bu vaxt bir nəfər erməni azərbaycanca qışqırdı ki, çıx, təslim ol, səni öldürməyəcəyik. Erməninə səsindən tanıdım. Karo idi. O da məni tanıyırdı. Çoxdan ədavətimiz vardı. Məni şübhəsiz ki, sağ buraxmazdı. Odur ki, atışmağa başladım. 3 minə kimi patronum vardı. Yarğan tərəfdə yenə başladım vuruşmağa. 8 saata kimi döyüldüm. Axşam yarğanla sürünüb armud ağacının yanına getdim. "Noçnoye videniye" ilə məni gördülər. 20 metrə kimi süründüm. Qəfildən ayağımın isindiyini hiss etdim. Hərəkətsiz halda qarın üstünə uzandım. 6

-7 erməni öldüyümü bilib hazırlıqsız halda mənə tərəf gəlirdilər. Yaxşı ki, silah əlimdə hazır vəziyyətdə idi. Qəfildən çevrilib avtomatla onlara atəş açdım. Onları öldürdükdən sonra sürünməyə başladım. 20 kilometrə kimi süründüm. Bu vaxt qar üzərində qaraltı gördüm. Aclıq və soyuq taqətimi kəssə də qaraltıya tərəf sürünürdüm. **Ona çatanda dəhşətdən donub qaldım: bu, doğma atamın meyidi idi.** Acı-acı ağladım atamın ölümünə. Qaçanda ermənilər onu vurub öldürmüşdü. Qərribə hal keçirirdim. Nə edəcəyimi bilmirdim. Ermənilər mənə görə bilərdilər. Qarşıdakı meşəyə sürünmək lazım idi. Amma atamın meyidini necə qoyub gedim? Basdırmaq imkanı olsaydı, bir az arxayınlaşardım. Çətinliklə də olsa atamın meydindən ayrılıb meşəyə tərəf süründüm. Meşədə Elman müəllimgillə rastlaşdım. Onlar da bir yol axtarır, çıxma bilmirdilər. Axır ki, meşədən çıxmağa başladılar. Təbii ki, mənə özləri ilə apara bilməzdilər. Mənə qumbara verib getdilər. Yenə sürünməyə başladım. Gəlib bir qaz borusuna çatdım. Elə həmin andaca huş mənə apardı. Nə qədər huşa getdiyimi bilmirəm. Gözümü açanda bir qaraltının mənə tərəf gəldiyini gördüm. Tez qumbaranı çıxarıb ona atdım. Həmin adam öldü. Bildim ki, o erməniymiş. Bir müddət keçəndən sonra öz uşaqlarımız gəlib mənə tapdı. Əvvəl Ağdama, ordan da Bakıya gətirib parçalanmış ayağımı kəsdilər. İndi bilmirəm ki, yaşayışım necə olacaq, şikəst ayaqla nə edəcəyəm! Şikəst ayaqla bir də necə ev quracağam? Doğmalarımın faciəli ölümünə necə dözəcəyəm?

Bəxtiyar ümitsiz bir halda danışıır. Və hərdən də donuq baxışlarıyla dizdən kəsilməmiş ayağına baxır. Həyat yoldaşı isə bayaqdan ağlayır, göz yaşı tökür. İçin-için ağlayır, bu xocalılı bacım. Elə ağlayır ki, ömür-gün yoldaşı Bəxtiyar görməsin. Özü azmı dərd içindən alovlanıb yanır? Üç balasından nigaran ana göz yaşına bürünmüş halda şikəstlik əzabında qovrulan igid Bəxtiyarına baxır. Atasız, anasız, qardaşsız, ayaqsız, yurdsuz qalan tale yoldaşına baxır!

Çətinliklə də olsa Bəxtiyardan ayrılıram. Palatalardan, cərrahiyyə otaqlarından inilti və fəryad eşidilir. Kiminsə ayağı, əli kəsilir, kiminsə bədənindən güllə çıxarılır, kimsə aldığı yaradan xilas yolu tapmayıb dünyasını dəyişir.

ŞİKƏST ANALAR, ŞİKƏST BACILAR

Bakı şəhər Təcili Yardım xəstəxanasında Xocalının ən ağır yaralıları yatır. Burda yatanlardan çoxunun günlərlə meşədə qaldığından ayaqlarını şaxta vurub. Qaralmış, donmuş ayaqları isə həkimlər yalnız kəsməklə müalicə edirlər.

Xəstəxana çarpayılarında şikəst xocalılar əzab çəkir, dərddən qovrulur. Ağır da olsa palataların qapısını açıb şikəst kişilərin, qadınların, qızların halını soruşuram. Amma bu qapı mənə görə dünyanın ən çətin açılan ağır qapısı oldu. Hətta mənə elə gəldi ki, qapı açılmaq istəmir. Dərdlərin, fəryad və nalələrin ağırlığı çöküb qapıya. Və indi

qapı o dərddli adamların ağrısına dözə bilməyəcəyindən açılmaq istəmir.

Amma çətinliklə də olsa qapını açıb içəri girirəm. Dərddli adamların dərddini dinləyirəm.

Abdullayeva Sənəm. 29 yaşlı. Hər iki ayağının barmaqları kəsilib. IV dərəcəli əlildir.

- Yoldaşım milli orduda idi. Hadisə başlayanda, təxminən saat 11-də qorxudan girdik quyuya. Gecə saat ikiyə kimi qaldıq orda. Atışmanın dayanmadığını görüb quyudan çıxdıq. **Başıaçıq, ayaqyalın meşəyə qaçdıq.** Tələsdiyimizdən isti pal-paltar da götürə bilməmişdik. Dədəmin əlində bir tək lülə vardı. İməkləyə-iməkləyə getdik qayanın dibinə. Nənəm balaca uşaqları arxasına şəlləmişdi ki, güllə dəyməsin. Dörd-beş saat gedəndən sonra hamımız yorulub əldən düşdük. Hərəkət etməyə halımız yox idi. Min bir çətinliklə ocaq qaladıq. Qəfildən gördüm ki, nənəm yerə uzanıb öz-özünə sayıqlayır: "**Balalarımı yandırırırlar, balalarımı yandırırırlar, qoymayın, balalarımı yandırırırlar**". Nənəm can verirdi. Az keçməmiş yazıq arvad keçindi (Sənəm bacı hönkürtü ilə ağlayır). Sonra çətinliklə nənəmin meyidindən ayrıldıq. Bir gün yol getdik. Qorxu içində, soyuqdan donmuş halda gedirdik. Növbəti dəfə oturub dincələndə dədəm yerə uzandı. Elə bildik ki, yorulub yatır. Bir müddət fikir vermədik. Birdən ürəyimə nə isə dandı. Dədəmi silkələdim. Tərpənmirdi. Dəhşət içində başa düşdüm ki, ölüb... Dədəmin də meyidini soyuq və qarlı torpaqda qoyub yolumuza davam etdik. Birdən ermənilər hər yandan üstümüzə töküldülər. Paltarlarımızı, sırğaları-

mızı dartıb aldılar. Dörd yaşlı qızımın qulağında sırğa vardı. **Erməni əlindəki bıçaqla onun da sırğalarını kəsib götürdü.** (Qızım o vaxtdan, o əli bıçaqlı ermənini görəndən qorxu keçirir. Çünki zavallı uşaq elə bildi ki, erməni bıçaqla onun başını kəsəcək). Üstümdə on min manat pul vardı. O pulları da bizdən aldılar. Sonra bizi traktora mindirib Pircamallı kəndinə gətirdilər. Bir gün orda qalandan sonra bizi Xankəndinə apardılar. **Yolda Vəliyəddin adlı bir oğlanın qolunu burub qırdılar.** Xankəndində təpiklə vururdular bizi. İsa adında bir kişi gedib əvəzimizdən döşəməni yuyurdu. Bir erməni tez-tez bizə deyirdi ki, sizə iynə vuracaqlar. Hamımız qorxu içində yaşayırdıq. Tez-tez orda qulağı sırğalı zənciyə oxşayan adamlar görürdük. Öyrəndik ki, onlar xarici ermənilərdir. Hamısı hündürboylu, əjdaha kimi idilər. Bizə çox əzab verirdilər. **Uşağım acından ağlayırdı. Yerli bir qoca erməni gözətçilərə deyirdi: o uşağa çörək verməyin. Qoyun acından ölsün.** Qoca erməni elə nifrət bəsləyirdi ki, bizə. Xankəndində bir müddət qaldıqdan sonra bizi gətirdilər Əsgərana. Orda isə girov ermənilərlə dəyişib Ağdama gətirdilər. **Elə o vaxtdan qızım Vüsalə həmişə gecələr qorxudan qışqırır: "Erməni mənə öldürür, erməni mənə öldürür".** O faciədən sonra bizi müalicə üçün Bakıya gətirdilər. Bakıda öyrəndim ki, başımıza daha hansı müsibətlər gətirilib. Bibimdən və üç oğlundan hələ heç bir xəbər tutmamışıq. Əmim də, oğlu da öldürülüb. Xalam oğlu öldürülüb. Bacım Xədicənin iki ayağı topuqdan kəsilib. Heç iyimi üç yaş tamamlamışdı. Yaxın qo-

humlarımın sağ qaldığını, yaxud da öldürüldüyünü bilmirəm. Qohumlarımın adı: 1.Kifayət, 2.Əhmədov Eldar, 3.Əhmədov Rafiq, 4.Əliyev Rüşət, 5.Qarayev Usubəli, 6.Əhmədova Durna, 7.Əhmədova Sürəyya, 8.Əliyeva Çiçək, 9.Cabbarov Azad.

Sənəm bacı hadisəni göz yaşı içində danışır. Soraqladığı adamların da adını qəhərdən boğula-boğula deyir. Sənəm bacı anasının, atasının soyuq çöllərdə qalan meyidlərindən də xəbərsizdir, nigarandır. Görəsən, doğmalarının meyidini gətirib torpağa basdıran olacaqmı? Sənəm bacı həm də öz acı taleyinin ağrısına bürünüb: şikəst ayaqları imkan verəcəkmə ki, biçərə övladlarını böyüdüb başa çatdırsın. O, ağrı içindədir, nigarançılıq ağrısında, şikəstlik ağrısında.

Gözünün yaşı dayanmayan, axıb yanaqlarına, xəstəxana mələfəsinə tökülən Sənəm bacının ağrıları dinləyəndə birdən yaxınlıqdakı çarpayıda uzanmış balaca qız uşağı ağlaya-ağlaya, hirsə başını yolmağa başladı. Sənəm bacı hönkürtü içində dedi: - Qızım Vüsalədir. **Hər iki ayağının barmaqları kəsilib. İndi hirsindən saçını yolur...**

YAZIQ VÜSALƏ!

Sənə baxıram, balaca Vüsalə, sənə! Hirsindən hıçqıra-hıçqıra ağlayırsan! Acı göz yaşların sellər, sular kimi axır. Gör hansı əzabları çəkibsən bu dörd illik ömründə. Dörd yaş ömrün hansı çağıdır ki, axı? İndi sənənin qaçıb oy-

nayan, deyib gülən vaxtıdır. İndi yaşadılarla sevinib, sadlanıb şer söyləyən, mahnı oxuyan vaxtıdır. Sən indi qayğısız, kədərsiz, qəmsiz bir ömür yaşamalı idin! Dörd yaş ömrün hansı vaxtıdır ki, axı, belə üzüntülü qəmlə yüklənibsən! Sənənin indi dörd çəkən vaxtıdır, Vüsalə! İndi yaz çağıdır, güllərin, çiçəklərin min bir ətir qoxuyan zamanıdır. Quşların xoş nəğmələri hər yanı bürüyüb. Sən isə bu gözəlliklərdən məhrumsan! Çölə dartınırsan, oynamaq, demək, gülmək istəyirsən. Amma bacarmırsan. Hər iki ayağının şikəstlik sarğına bürünüb. Ona görə də hirsindən saçlarını yolursan. Başın da keçəlləşib. Dözə bilmirsən dərdə, Vüsalə! Amma sağalacaqsan, böyüyəcəksən, ümid, inam verirəm sənə, Vüsalə! Bir də əlimdən nə gəlir ki, axı! Amma daha ağlama, Vüsalə, saçlarını da yolma! Axı anan yazıqdır, əzab çəkir! Sən qatilin, zalım erməninin zülmünə uğramısan! Sənənin ahın, körpə nalən o kafir ermənin zülmə, sağalmaz dərdə düşər edəcək! Gəl indi ayrılmaq, amma ağlama, saçını da yolma, Vüsalə! Anan yazıqdır!

ON İKİ GÜN MEŞƏDƏ

Xocalı hadisəsində qadınlarımız əsil mərdlik, mübarizlik, Həcər qeyrəti göstərdilər. Düşmən əlinə keçməməkdən ötrü günlərlə qarlı, buzlu meşələrdə ac-susuz, haldan düşüb soyuq torpağın üstündə qaldılar. Aclıq ac qılıncını başları üstündə oynatdığı zaman dözüb ağac qabığı yedilər, qar yedilər. Belə etdilər ki, az da olsa qüvvətə gəlib yağ düşməyə, xain erməniyə sinə görə bilsinlər. Erməniyə

təslim olmaqdan sonra soyuq meşələrdə donub ölməyi üstün tutdular. On iki günün o dəhşətli anlarında ümidlərini də itirmədilər. İnanırdılar ki, onları bu məhrumiyyətlərdən qurtaran tapılacaq. Hərdən göyün lap yüksəkliyindən vertolyotlar uçanda ürəklərində qəribə bir ümid qığılcımı alovlanırdı: Bəlkə bizimkilərdir! Bəlkə bizi axtarırlar! Ola bilməz ki, axı, bizi yaddan çıxarsınlar. Beləcə ümid işığı onları tərk etmirdi. Amma neçə dəfə qəribə təsadüf onları ölümdən - erməni əlinə düşmək təhlükəsindən xilas etmişdi. Əli avtomatlı ermənilər qar kimi ağ paltar geyinib meşələri gəzir, biçərə xocalıları axtarırdılar. Kolun-kosun arasına girib çətinliklə də olsa gizlənidilər. Gecələr isə tez-tez erməni kimi quduz, ac yalquzaqlar üstlərinə hücum çəkirdilər. Yenə təsadüflər onları xilas edir, qoruyurdu. Beləcə günlər ötür, onlar sanki soyuq meşənin daimi sakininə çevrilirdilər. Meşədən çıxmağa isə cəhd göstərmişdilər. Amma hər dəfə erməniləri görüb geri qayıtmışdılar. Hətta bir neçə dəfə xain və qatil ermənilər onları qəsdən azərbaycanca səsləyib demişdilər: "biz azərbaycanlıyıq, qorxmayın, hardasınız?" Yalandan, yalandan onları çağırırdı ermənilər. Onların bu yalan çağırışına aldanıb gedən də olmuşdu, getməyən də.

On iki gün bu qadınlar meşədə qalıb, iztirablı anlar keçiriblər. On iki günün soyuğu, şaxtası onlara çox müsi-bətlər, bələlər gətirib.

Qasımova Ayna. 51 yaşlı. İki ayağımı da şaxta dondurub. - On iki gün meşədə qaldıq. İşgəncələr çəkdik o on iki gündə. Yediyimiz ağac və itburnu qabığı idi. Tez-tez

qar da yeyirdik. Gecələr yaman vahiməli və qorxulu keçirdi. Bizi Allah saxlayırdı təhlükələrdən. On iki gündən sonra min bir zülmə gəlib çıxdıq Yaqubun postuna. Ordan Ağdama gətirdilər. Ağdamda nə qədər çalışdırsa ayaqqabılarımızı ayağımızdan çıxara bilmədilər. Ayaqlarımız tamam donmuşdu. Sonra ayaqqabılarımızı bıçaqla kəsdilər. Vəziyyətimiz çox ağır idi. Ağdamda sistem qoyub Bakıya müalicəyə göndərdilər.

Sona Əliyeva. Ayaqlarını don vurub. Barmaqlarını kəsiblər. On iki gün meşədə qalıb. - Yoldaşımı elə Xocalının özündə ermənilər güllə ilə vurub ağır yaralamışdılar. Yolu gedə bilmirdi. Heç getmək də istəmirdi. Deyirdi siz çıxıb gedin, mənimlə işiniz yoxdur. Çətinliklə də olsa həyat yoldaşımı da götürüb meşəyə getdik. Düz üç gün yazıq kişi yaradan əzab çəkdi, qıvrıldı ağrıdan. Dördüncü gün keçindi. Can verəndə tez-tez su istəyirdi. Mən qar verirdim, o su istəyirdi. Son nəfəsində dedi ki, əlini sal cibimə, pasportu, pulu götür. Ürəyim gəlmədi pasportunu çıxaram. Pulu da götürmədim. O pul boğazımdan keçərdimi heç? Yazıq Malik əzab içində canını tapşırırdı. Bir gödəkçəsi vardı, atdıq üstünə. Sonra nə edəcəyimizi bilmədik. Ömür-gün yoldaşımı bu vəziyyətdə qoyub necə gedəydim? Yenə bir yerdə torpağa basdırsaydım, az da olsa rahatlanardım. Amma bura təhlükəli yer idi və biz uzaqlaşmalıydıq. Ömür-gün yoldaşımdan ağır içində ayrıldım. Yazıq tez-tez deyirdi ki, sən özünü qoru, sağ qal ki, uşaqları başsız qoymayasan. Yazıq üç uşağım atasız qalmışdı. Öz taleyim isə hələ naməlum idi. Bilinmirdi ki, qarşıda

necə hadisələrlə üzləşəcəm. Yoldaşımdan sonra daha səkkiz gün meşədə qaldıq. Qar yeyirdik, itburnunun qabığını yeyirdik. Məşəqqətli günlər yaşayırdıq. Yenə Allaha şükür ki, erməni əlinə keçmədik, gəlib çıxdıq Ağdama. Hər iki ayağımı şaxta vurub. Ayaq barmaqlarımı kəsiblər.

Bu altmış iki yaşlı kişinin aqibəti də acınacaqlı olub. O yalnız soyuq və buzlu meşənin məşəqqətlərini yaşamayıb. Bu əzab ilə yanaşı erməni əsirliyində də işgəncə çəkib. İndi isə xəstəxanada müalicə olunur.

Talıbov Səməd. 62 yaşlı. Hər iki ayağını şaxta vurub. - Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə ermənilər qəflətən evlərimizi atəşə tutdular. Özü də hara atırdılarsa od tutub yanırdı. Adamlar qorxudan baş götürüb gecənin qaranlığında hara gəldi qaçırdı. Biz də bir dəstə adamla meşəyə qaçdıq. 120-130-a qədər adamla Kətiyin soyuq meşəsində qaldıq. Adamların çoxu ayaqyalın, başıaçıq idi. Çoxu yuxudan yarımçıq durub qaçmışdı. Bir müddət meşədə qaldıqdan sonra Haray kəndinə tərəf hərəkət etdik. Gördük bir dəstə adam gəlir. Dedilər ki, getməyin, orda hamını qırırlar. Yenə qayıtdəq meşəyə. Böyüklər soyuğa, şaxtaya, aclığa dözə bilirdilər. Amma uşaqlarla çox çətin idi. Ağlayıb qışqırırdılar ki, çörək, çörək verin! Yazıq uşaqlar neyləsin? Aclığa necə dözəydilər? Üç gün ac, susuz qaldıq meşədə. Üçüncü gün Naxçıvanik istiqmətinə hetdik. Bir yoxuş vardı, oranı qalxmağa başladıq. Bir də gördük ki, ermənilər hər yandan bizi dövrəyə alıblar. Bizi döyə-döyə, təpikləyə-təpikləyə gətirib saldılar mal tövləsinə. Gördük ki, biz-

dən başqa 50 - 60 adam da var burda. Bir az keçmiş ermənilər içəri girib kişiləri, arvad-uşaqları avtomatın qundağı ilə vurub əzməyə, şil-küt etməyə başladılar. Sonra qadınların, qızların pulunu, qızılını aldılar. Bir az keçmiş bir dəstə erməni içəri girib qışqırdı ki, kişilər hamısı ayrılıb arxamızca gəlsin. Bizi aparıb başqa bir tövləyə saldılar. Sonra bir neçəmizi çıxarıb həyətdə odun daşıtdırdılar. Odunluqdan az aralıda dörd-beş adamın meyidini gördük. Onları ermənilər güllələmişdi. Biz tövlədə olanda gözünü qan tutmuş bir cavan erməni dəstəsi ilə içəri girib bizi söyməyə, təhqir etməyə başladı. Sonra da hirs ilə qumbara çıxarıb bizə atmaq istədi. Əgər yanındakılar tez tərənib mane olmasaydılar bizi çoxdan öldürmüşdü. Bir dəfə ermənilər yenə gəlib bizi təpikləyir, döyürdülər. Bir cavan məhsəti türkü vardı. O yazığı o qədər döydülər ki, axırda dözə bilməyib dedi: "İt oölu, niyə məni döyürsən?" Ermənilərdən biri avtomatın bütün güllələrini boşaltdı oğlanın qarnına. Zülmkar idilər, yaman zülmkar idilər. Vuranda, döyəndə kimin hünəri vardı ki, səsini çıxarsın. Həmin saat güllələyərtilər. Ermənilər bizi döyəndə deyirdilər: "Axı niyə vaxtında burdan köçüb getməmişiniz? Biz rəhbərlərinizə üç gün qabaqdan xəbərdarlıq etmişdik". Girovluqda gördüyüm dəhşətləri heç zaman unutmayacağam. O üç gün üç il qədər ağır gəldi mənə. İndi yadıma düşəndə öz-özümə əsəbiləşirəm. Amma nə edim? Nə qədər cavan oğlanları güllələdilər, qadınların, qızların namusunu tapdaladılar...

Heç zaman donan əl, donan ayaq görməmişdim. Eşitmişdim ki, soyuqdan, şaxtadan insanın bədəni donur. Amma donmanın dəhşətli nəticəsindən xəbərsiz idim.

İndi ürəyim göynəyə-göynəyə Salmanın qaralmış ayaq barmaqlarına baxıram. Barmaqlar qapqara, kömür kimidir. Barmaqlar elədir, sanki əl vursan qopub düşəcək. O barmaqlar hərəkətdən düşüb daha, bir neçə günə həkimlər onu kəsəcəkdir.

Qasimov Salman. 15 yaşında. Hər iki ayağını şaxta dondurub. 12 gün meşədə qalıb. - Ermənilər Xocalıya girəndə hamımız qaçdıq meşəyə. Əvvəl 300-ə qədər adam idik. Gülablı tərəfə gedirdik. Orda ermənilər camaatın qabağını kəsdi. Atışmada Abdullanı öldürdülər. Adamlar qaçıb dağılıdılar. 11 adam qaldıq. Tofiqin də anası yanımızda öldü. Mən paltomu onun üstünə saldım. Sonra mühasirədən çıxmaq üçün irəli getdik. Amma hara gedirdikse ermənilərin əhatəsində olduğumuzu hiss edirdik. Yediyimiz də ancaq qar idi. Hamımız haldan düşmüşdük. Keçdiyimiz yerlərdə çoxlu meyid vardı.

Görüşdüyüm xocalıların hamısının acı taleyinə yarıram. Onları özümə ən yaxın, doğma adam bilirəm. Xocalılar hamısı sakit, köməksiz adam təsiri bağışlayır mənə. Amma Gülablı kişinin o yazıq görkəmini heç unuda bilmirəm. Gülablı kişiyyə çəkilən dağ da ağır dağdır.

Mehralıyev Gülablı. 57 yaşında. Hər iki ayağını şaxta vurub. - Altı günə kimi meşədə qaldıq. Ac-susuz meşənin içində qızımınla məşəqqətlər çəkdik. Gecə meşənin vahiməsi, soyuğu, şaxtası, daima gözlənilən erməni qor-

xusu yazıq qızımın bağrını yarıdı. Nakam bala dözə bilmədi, keçindi [Gülablı kişi için-çin ağlayır]. Qurumuş bir halda qızımın meyidinin yanında oturdum. Bədbəxt qızıma baxıb acı göz yaşını tökürdüm. Balamın iyirmi yaşını vardı. Səkkiz ay idi ki, toyu olmuşdu. Dişimnən, dırnağımdan yığıb qızıma cehiz almışdım, 12 min manatlıq mebel alıb, toyunu etmişdim. İndi yazıq balam torpağa döşənmişdi. Halsız, hərəkətsiz uzanmışdı. Zavallı qızımdan çətinliklə də olsa ayrıldım. Meşə ilə gedirdim. Şelli istiqamətinə üz tutmuşdum. Qəfildən aralıda erməniləri gördüm. Qaçıb girdim bir kötüyün içinə. Ermənilər xoşbəxtlikdən görmədilər məni. Bir müddət kötüyün içində qaldım. Qorxudan çıxıb bilmirdim. Sonra min bir çətinliklə Ağdama gəlib çıxdım. Amma qızımın meyidindən nigaranam. Bircə meyidi gətirib basdırsaydım, rahatlanardım. Meyidin yeri yaxşı yadımdadır. Ora gedən kimi tapa bilərəm. Amma ora getmək mümkün olacaqmı?

Xəstəxanada ayağından şikəst olan, barmaqları kəsilən çoxlu Xocalı cavanları yatır. 13 yaş, 15 yaş, 16, yaş, 18 yaş... Ömrün şikəstlik adına uyğun olmayan bir işgəncəli dövrünü yaşayır bu cavanlar.

Qarayev Vüqar. 18 yaşında. Hər iki ayağını şaxta vurub. 6 gün meşədə qalıb. - Gecə saat 11-də evdən çıxdıq. Meşədə çoxlu adam vardı. Uşaqlar ağlaşır, qışqırırdılar. Arvadlar uşaqların ağzına dəsmal tıxayırdılar ki, səsləri eşidilməsin. Sonra ermənilər mühasirəyə alıb çoxunu girov tutdular. Babək adlı bir oğlan vardı. Yolu gedə bilmirdi, tənənfəs olurdu. 3 kilometrə qədər onu mən apar-

dım. Sonra qüvvəm çatmadı. Ayaqlarımı şaxta vurmuşdu. Bədənim heç elə bil ki, mənim deyildi. Düz iki gün sürünmüşəm. Mənə elə gəlirdi ki, erməninin üstünə gedirəm. Amma mənim üçün daha heç bir fərqi yox idi. Onsuz da tam haldan düşmüşəm. Xoşbəxtlikdən döyüşçülərimizin postuna gəlib çıxdım. Məni tez içəri aparıb çay-çörək verdilər...

Şikəst xocalılarla hər görüşə gedəndə qorxu hissi və qəribə həyəcan keçirirdim. Onların bu faciəsində nədənsə özümü günahkar sayırdım. Doğrudanmı biz bu faciədə günahkarıq? Onların dünyada insandan ötrü ən böyük fəlakət olan şikəstliyinə bais bizik? Bu doğrudurmu, həqiqətdirmi? Necə olur ki, onların bu fəlakətinə indi ağrıyır, yanıb alovlanırıq. Göz yaşı içində ürəyimiz hıçqıra-hıçqıra bu zavalıların acı taleyinin qəminə bürünürük. Hə, niyə məhz edirik bu "canıyananlıq"? Niyə indi xocalılara qardaş deyirik, bacı deyirik, ata anamız sayırıq? Bəs o qanlı faciədə harda idik? Meşənin soyuğunda, düzlərin palçığında, dağların qarında bu zavallılar vurnuxanda, həyatla ölüm arasında dayananda harda idik? Günlərlə kolun-kosun arasında yazıq xocalılar gizləni baxışlarıyla yollara boylananda niyə səsimiz çıxmırdı? Xocalılar danışır ki, on iki gün ac-susuz meşələrdə qalıb donmuşuq. Bu on iki gündə onları xilas etməyə niyə cəhd göstərməmişik? Laqeydlik, biganəlik, soyuq ruhla yanaşmışıq xocalıların taleyinə. İnsanlar qırılandan, şikəstlik toruna düşəndən sonra göz yaşı axıdırıq, düşməni lənətləyirik. Düşmən düşməndir, söyməklə, döyməklə öz düşüncəsini dəyişməyəcək!

Erməni bütün əsrlər boyu türkə düşmən olub və çətin ki, ürəyindəki kini silib atsın. Çünki o kin-küdurət erməniyə ulu babalarından miras qalıb. Ermənidə türkə nifrət hissi bir günün, iki günün bitirdiyi hiss deyil, bu neçə əsrin qisas vulkanıdır ki, xain erməni onun püskürəcəyini səbirsizliklə gözləyir.

...İndi şikəst xocalıların acı taleyini gördükcə bu xəyanətkar varlıq haqqında - erməni haqqında yalnız bir sözü deyə bilirəm: Kafir! Erməni kafirdir! Kafiri isə ən böyük cəzalar gözləyir...

KAFİR ERMƏNİ!

Erməni kafirdir! Erməni zülmkardır! Erməni insan qanı içəndir! Kafir erməni aydınlıqları qaranlıqlara döndərəndir! Kafir erməni yer üzündə zalımlıq, işgəncə və ağrı bitirəndir! Kafir erməni insanların xoş gününü qılınclayib cəhənnəmə döndərəndir! Böyük Allah adına, müqəddəs insan adına ləkədir kafir erməni! O cinayətlərinə və Allah kəlamını eşitmədiyinə görə yer üzündən silinib atılmalı, cəhənnəm odunda qalanıb yanmalıdır.

Ey yer üzünün haqsevər, həqiqətpərəst insanları! Bu vəhşiliyin, zülmün qabağında ermənini cəzasız qoymayın! Bütün qəlbinizlə bu dəhşətli faciəyə ağrıyıb zülmkar ermənini, kafirlik libasına bürünmüş bu qorxunc varlığı yaşadığımız hər yandan qovub uzaqlaşdırın! Qoy o tənhalıq səhrasında yanıb-yanıb külə dönsün! Kafir ermənidən qorunun, özünüzü gözləyin ey insanlar! Ey adı nurlu Mə-

həmmədin övladları! Kafir ermənidən həmişə ehtiyatlanın!
Kafir erməni insan qanı içəndir!

**Müqəddəs "Quran" kitabı kafirlərin cəzası haqda:
"Kafirlər cəhənnəmə girdikdə Allah onlara belə buyurar:
Bu günə yetişəcəyinizi unutduğunuzda görə indi əzabı da-
dın! Biz də sizi unudduq! Cəhənnəmdə köməksiz burax-
dıq. Etdiyiniz əməllərin cəzası olaraq dadın əbədi əzabı!"
Əs-Səcdə ["Səcdə"] surəsi.**

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciəsi - Xocalı qırğını baş verdi. Yüzlərlə günahsız insanın qanı axıdıldı o gün. Ağbirçək anaların ağ saçı qırmızı qana boyandı. İgid oğulların diri-diri başı kəsildi. Dilsiz körpələrin bədəni güllələrlə deşik-deşik edildi. Pak və çiçək qızlarımızın namusuna toxunuldu o qanlı gecədə...

MƏHKƏMƏ-TİBB EKSPERTİNİN RƏYİNDƏN

1. Orucov Telman Ənvər oğlu, 36 yaşında. - Başın kəsilmiş yarası, döş qəfəsinin zədələnməsi, döş qəfəsinin güllə yarası.

2. Hüseynov Həbib Həmzə oğlu, 54 yaşında. - Aşağı ətraf sümüklərinin qəlpəli, açıq sınıqları.

3. Şükürov Vaqif Rəsul oğlu, 24 yaşında. - Döş qəfəsinin güllə yarası.

4. Əliyeva Səhər Çərkəz qızı, 60 yaşında. - Kəllənin qəlpə yarası.

5. Babayeva Aqibə Xasay qızı, 34 yaşında. - Baş və döş qəfəsinin güllə yarası.

6. Hüseynova Maral Kamil qızı, 6 yaşında. - Qarnının ön səthinin güllə yarası.

7. Naməlum qız uşağı. Atasının adı Muraddır, 3 yaşında. - Döş qəfəsinin və qarnının ön səthinin güllə yaraları.

...Beləcə insanlar qətlə yetirilir, işgəncə əzabı ilə dünyalarını dəyişirdilər. Ermənilər həmin gecə insanları diri-diri yandırır, başlarını kəsir, gözlərini çıxarır, dərilərini soyurdular... Məhkəmə-tibb ekspertinin rəyi ilə tanış olduqca onları, o qanlı gecənin şahidlərini soraqlayıram. Soraqlayıb tapdığım adamlar göz yaşları içində başına gələn faciələri danışır. Düşər olduqları zülmün, sitəmin ölçsüzlüyündən sızlayırdılar. Özü də qərribə təəccüb içində bu vəhşilikləri sadalayırdılar. İnsanın bu qədər zülmkar və quduz xislətli olduğuna xocalılar inana bilmirdilər. Erməninin hər vəhşiliyini gözləri ilə görsələr də, hələ də çaşqınlıq içində yanırdılar.

... İçimdə ağrılar, acılar göynəyə-göynəyə yazıq xocalıları soraqlayıram.

GİROVDA KİMLƏR OLUB?

*Qaldıq əlində bir sürü ərbai-vəhşətin,
Olduq əsiri pəncəyi-qəhrü müsibətin!*

MƏHƏMMƏD HADI

G insanın ən böyük faciəsidir Vətəndə əsir olmaq! İnsana vurulan sağalmaz yara, zəhərli neştərdir vətən torpağında əsirlik həyatı yaşamaq! Vətən torpağının bir gün ağır həbsxana divarlarına çevriləcəyini düşünmək mümkünmü? Vətən torpağında parlayan günəşin düşmənin nəfəsi ilə boğulacağını, qara həbsxana qapısının qara dərdə çevrilib o günəşi görünməz edəcəyini xəyala gətirmək olardımı? Vətən övladlarının qəhri-müsibətdə qovrulub-qovrulub susuzluq əzabından öləcəyini fikirləşərdikmi heç? Doğma Vətəndə, qaranlıq həbsxana zülmətində bir parça çörəyə möhtac qalacağımızın həqiqət işığından çox-çox uzaq olduğunu sanardıq.

Amma bunlar hamısı Xocalı faciəsində müsibət dolu həqiqətə döndü. Adamlar doğma Vətəninə əsir düşdü, həbsxana zülmətində işgəncə çəkdi, bir parça çörəyə həsrət qaldı, susuzluq əzabında qovruldu. Döyüldü, söyüldü, təhqir olundu öz yurdunda insanlar. Vətən torpağı onlardan ötrü bir məzaristanlığa, məhbəsə çevrildi. Bəli. Oldu bu faciələrin hamısı! Bəli, tapdandı insanların namusu, qeyrəti,

vicdanı öz Vətəninə, öz yurdunda! İnsanlar məşəqqətlər alovunda yanıb qovruldu...

Ey zülmün hər üzünü görənin, Vətən məhbəslərində işgəncələr çəkən xocalılar, sizi soraqlayıram! Neçə günün girovluğunda başınıza gətirilən oyunları açıb bir-bir danışın. Danışın ki, qoy gələcək nəsillər, sağ qalan övladlarımız həqiqətləri bilib erməniyə nifrətlər yağdırsın! Çətin də olsa, ağır da olsa danışın o həqiqətləri!

Qasımov Məhəmməd Salman oğlu. 60 yaşında. 48 gün girovda qalıb. - Ermənilər Xocalıya hücum edəndə qaçdıq Dəhraz tərəfə. Dəhrazda bizi mühasirəyə alıb tutdular. Bir yaşlı qadını və cavan oğlanı yerindəcə güllələdilər. Sonra bizi Naxçıvanikə gətirib saldılar mal pəyəsinə. **Az keçməmiş gəlib aramızdan on üç adamı seçib apardılar güllələməyə. O güllənin səsini də biz eşitdik.** Bir müddət pəyədə saxladıqdan sonra bir yük maşınına mindirib bizi gətirdilər Stepanakertə. Orda bizi maşından düşürəndə bir erməni kobudluqla çeşməyimi alıb dedi: "Gedərsən, Kürün o tayında verərlər çeşməyini!". Sonra bizi saldılar həbsxanaya. Həbsxanada hansı işgəncələri çəkmədik? **On günə kimi dilimizə heç nə dəymədi.** Çörək, su həsrətiyənin gözümüzü dikirdik qarıya. Qapının nə vaxt açılacağını səbirsizliklə gözləyirdik. Amma qapını açıb içəri girənlər bizə nə su gətirirdi, nə də çörək. **Başlayırdılar təpikləməyə, döyməyə, qol, qabırğamızı sındırmağa.** Elə döyürdülər, elə hala salırdılar ki, saatlarla yerdə döşəli qalıb tərənə bilmirdik. Düz on gündən sonra gətirib hərəməzə 70 qram çörək, hər üç adama da bir stəkan

su verdilər. Bir də görürdün ki saat 2-də, 3-də ermənilər sərxoş halda gəlib içəri girir, pis söyüslər söyüb, istədikləri işgəncəni verirdilər. Qaldığımız yer də olduqca soyuq idi. Pəncərə sınıq olduğundan külək içəridə vıy-vıy vıyıldaırdı. Hamımız soyuqdan titrəyirdik. Yerə salmağa bir adyal da verməmişdilər ki, heç olmasa gecə rahat yata bilək. Bütün gecəni, gündüzü oyaq qalırdıq. Yatmaq olardımı soyuqdan? Yanımızda Qaradağlıdan yazıq bir kişi vardı. Bizdən çox qabaq onu tutub bura salmışdılar. Yazığın susuzluqdan ciyəri yanırdı. Gecənin bir vaxtında halı lap pisləşdi. "Su, su" deyib inildəməyə başladı. Dözə bilmədim. Gedib qapını döydüm ki, bir az su versinlər yazığa. Nəzarətçi erməni qapının o tayından məni söyüb təhqir etdi və təkrar qapını döydükdə gəlib öldürəcəyini bildirdi. **Yazıq kişi "su, su" deyə-deyə canını tapşırırdı.** Bir dəfə xaricdən - Qırmızı Aypara Cəmiyyətindən bir dəstə adam gəlib vəziyyətimizlə maraqlandı. Halımızı, görkənimizi görəndə təəssüflə başlarını buladılar. Ermənilər isə bizə əvvəlcədən xəbərdarlıq edirdilər ki, gələn qonaqlara şikayətlənməyək. Əksinə, ermənilərdən razılıq edək ki, guya bizə yaxşı baxırlar. Əgər belə deməsəydik, ermənilər bizə elə işgəncələr verərdi ki... Düz 48 gün ermənilərin əsarətində əzab çəkdim. 48 gündən sonra məni bir erməni ilə dəyişdilər.

...Məhəmməd kişi ölümə üz-üzə dayanıbmiş kimi bu söhbəti edirdi. Əlində təsbehin iri dənələrini birdən elə möhkəm sıxırdı ki, barmaqları ağarırdı. Sınıxmış, düşkün bir görkəmdə idi Məhəmməd kişi. Ağsaqqal vaxtında,

müdrük görkəmində olan bu ağır təbiətli kişi əzab çəkə-çəkə başına gələnləri danışır. Həyatdan, yaşayışdan, insanlardan, hər şeydən bezikmiş halda idi Məhəmməd kişi.

Allahverdiyev Mirzə. 40 yaşında. 18 gün girovda qalıb. - Biz həmin gün Noragül istiqamətində postda dayanmışdıq. Amma "Finski" evlər yananda geri çəkildik. Fevralın 26-da onların çoxu Beşmərtəbə deyilən binaya toplanmışdı. 100-ə qədər adam vardı orda. Sonra çıxıb Boz Dağ istiqamətində irəlilədik. Fevralın 28-də ermənilər mühasirəyə alıb tutdular bizi. Həmin saat əl-ayağımızı bağlayıb başladılar döyməyə, işgəncə verməyə. Sonra apardılar Əsgərana. Orda milis idarəsinin həbs otağında bizi saxlayırdılar. Amma hansı əzabları vermirdilər bizə. **Bir neçə qızıl dişim vardı. Yerə yıxıb əl-ayağımı bağladılar. Başladılar kəlbətinlə dişlərimi sökməyə. Kəlbətinlə dartır, çəkiyə vururdular dişimə. İnildəyir, zarıyırdım ağrıdan.** Yalvarır, yaxarır, bu işgəncəyə son qoymağı xahiş edirdim. Ağrının dəhşətindən huşumu itirdim. Neçə saat huşsuz qaldığımı bilmirəm. Amma gözümü açanda hiss etdim ki, qızıl dişlərimi sındırıb götürüblər. (Dişin kötüyünü Bakıda həkimlər çıxarıb müalicə etdilər). Ermənilərin verdiyi işgəncə yalnız qızıl dişlərimi sındırmaqla bitmədi. Söyüş, təhqir, təpiklə vurmaq, döymək hər gün olurdu. Girovluqda qaldığım 18 günün elə bir vaxtı olmadı ki, mənə işgəncə verməsiniər. Yaman vəhşi idi ermənilər. Gözlərini qan tutmuşdu. Ürəklərində heç bir insaf, ədalət yox idi. Bizi döyməkdən,

təpikləməkdən ləzzət alırdılar. Bir dəfə isə mənə çıpaq soyundurub dubinka ilə döydülər. Ürəkləri soyumadığından götürüb ikinci mərtəbədən atdılar mənə yerə. Bütün bədənim əzilmişdi. Necə kinli, qəzəbli idi bu ermənilər bizə qarşı? Edik adında bir erməni vardı. Hər gün içəri girib mənə özünəməxsus xüsusi işgəncə verirdi: Ağır çəkmələri ilə əllərimin üstünə çıxıb tapdalayıb, əzir və bundan ləzzət aparırdı. Mənim iniltim, qışqırtım ona təsir də etmirdi, əksinə, kefi açılırdı... **Ermənilər tez-tez bizə deyirdilər: "Sizi qıracağıq, buralardan taman qovacağıq. Donuzlarımızı gətirib Kürdə suvaracağıq".** Hər gün bizə bir parça çörək, bir balaca qabda da su verirdilər. O çörəyi, suyu verəndən sonra gəlib möhkəm döyürdülər. On səkkiz gün girovda qalandan sonra mənə dəyişib Ağdama gətirdilər. Öyrəndim ki, anamı da ermənilər bir neçə gün girov saxlayıb, qızıl üzünü alıb buraxıblar. Qardaşım Elşəni isə mənim günümə salıblar. Girovda işgəncələr verib qızıl dişlərini söküblər. **Öyrəndim ki, ermənilər iki qardaşımı öldürüblər.**

...Mirzə ağır dərd içində danışır bu söhbəti, yana-yana deyir başına gələn faciəni. Mirzə öz faciəsini dərd əlovunda söyləsə də qardaş ölümünə dözə bilmir, elə fikri də, baxışları da hardasa uzaqlarda, səsi-sorağı hələ də çıxmayan doğmalarının yanındadır. Mirzə qardaş ölümünə göynəyir, erməni vəhşiliyinə nifrət edir, indi ağır xəstəlik halı keçirir, həkimin ciddi müayinəsindədir. Həkim ona sakit yerdə yaşamağı, əsəbiləşməməyi, səs-küylü yerdən uzaqlaşmağı tapşırıb. Amma Mirzə sakit yer hardan tapsın? İn-

san üçün ən sakit yer vətən torpağı, dədə- baba yurdu. O yurd indi düşmənin pəncəsində can verir, əzab çəkir. O yurdu gülü, gülzarı soldurulub, yerində bayquşlar uyuyur. Həkimin növbəti tapşırığını da yerinə yetirə bilmir Mirzə: yəni əsəbiləşir. Üzdən yox. Daxildən çırpınır, əsəbi vəziyyətdə olur. Elə o əsəbi vəziyyətdə də mənə deyir: baxın, başımın ortasına diqqətlə baxın. Görün ermənilər neçə yerdən vurub deşiblər... Sonra Mirzə cibindən əzilmiş bir tibb müayinə kağızı çıxarıb mənə göstərir, deyir: Bax görün ermənilər başıma nə oyunlar açıb. **TİBBİ MÜAYİNƏ KAĞIZI VERİLİR ALLAHVERDİYEV MİRZƏYƏ SEMAŞKO TƏCİLİ YARDIM XƏSTƏXANASI** - Döş qəfəsinin əyilməsi, sağ VII qabırğasının sınığı, sağ əlin II barmağında infeksiyalaşmış, kəsilmiş yara, üst dişlərin çıxarılması...

Aslanov Qəyyum. 53 yaşında. 45 gün girovda qalıb. - Fevralın 26-da səhər tezdən ermənilər bizi tutdu. Yanımızda on beşə kimi qadın, qız vardı. Onları bizdən ayırıb apardılar. Stepanakertdə milisin kameralarında saxlayırdılar bizi. **Hər gün 100 qram çörək, bir balaca qabda su verirdilər. Bizə elə işgəncələr edirdilər ki, dillə deyiləsi mümkün deyil.** Bir o qədər döyüb vururdular, amma ürəkləri soyumurdu. Necə kinli imiş bu ermənilər! Bir dəfə gecə saat 11-də mənə yerə yığıb əl-qolumu bağladılar. Bir-iki qızıl dişim vardı. Başladılar dəmir çəngəllə dişlərimdəki qızılları sökməyə. Üç dəmir çəngəl sındırdılar ağzımda. Ağzım para-para olmuş, bütün qanla dolmuşdu. Əynimdəki paltar qan ləkəsindən qıpqırmızı idi. İniltim,

qışqırtım ermənilərin heç vecinə də deyildi. Axır ki, minbir işgəncə ilə qızıl dişlərimi söküb çıxardılar. Huşumu itirib yerdə ölü kimi qaldım. Bir neçə gün soyuq döşəmədə halsız-huşsuz vəziyyətdə uzandım. Sonra yavaş-yavaş özümə gəldim. Amma ermənilər bununla da sakitləşmir, məndən əl çəkmirdilər. Tək məndən yox, orda əsirlikdə qalan bütün azərbaycanlıları döyüb işgəncə verirdilər. Bir dəfə ermənilərdən biri mənə qəzəblə dedi: "Mən Şuşada həbsxana da yatanda, sizinkilər mənə incidirdilər. İndi əvəzini səndən çıxacam". Erməni ağır çəkmələri ilə mənə təpikləməyə başladı. Elə ağır zərbələr vururdu ki, yerdə qıvrıla-qıvrıla qalırdım. Erməninin mənə nə qədər təpiklədiyini bilmirəm. Çünki artıq huşum başımdan çıxmışdı və bütün bədənim keyləşmişdi. Yalnız ara-sıra sancıların tutduğunu hiss edirdim. O təpikləmədə dörd qabırğamı sındırmışdı erməni. **Yanımızda Ələsgər adlı bir kişi vardı. Ayağına güllə dəyib parçalamışdı. Yazığın ayağı irinin, qanın içində idi. Onun ayağını sarımağa qoymurdular. Soyuqdan da tir-tir titrəyirdi.** Aclıq bir yandan, soyuq da bir yandan, aldığı yara da bir yandan, yazıq dözə bilmədi. Gecənin bir vaxtında ağrı, əzab içində keçindi. Ələsgərin ölümündən sonra gedib qapını döydük ki, gəlib meyidi aparsınlar. Amma ermənilər bununla da bizə əzab verirdilər, gəlib meyidi aparmırdılar. **Bütöv bir gün Ələsgərin meyidi qaldı kameramızda.** Soyuqdan donub ölsəm də, əynimdəki paltarı saldım Ələsgərin üstünə. Bax bizə elə zülmələr edirdi ermənilər. Bir Allahverdi vardı yanımızda. O da işgəncələrə dözə

bilmədi. Dünyasını dəyişdi. İki nəzarətçi gəlib meyidi apar-
dı. Çox hiyləgər, bic idi ermənilər. Bir dəfə gətirib bizə yun
adyal payladılar. Məlum oldu ki, Beynəlxalq Qırmızı Ay-
para Cəmiyyətindən yanımıza gəliblər. Ona görə də onların
gəlməyinə 10 dəqiqə qalanda guya qayğımıza qalırmişlar
kimi, gətirib adyal vermişdilər. Gələn qonaqlar soruşurdu
ki, sizi incitmirlər burda? Cavab verirdik ki, yox, incit-
mirlər, yaxşı baxırlar. Başqa nə cavab verəydik? Ermənilər
əvvəlcədən tapşırırmışdılar: əgər şikayətlənsək, öldürəcə-
klər, hamımızı qıracaqlar. Ona görə də gələnlərə heç nə
deyə bilmirdik. Amma bir dəfə gələn qonaqlara göstərmək
üçün xəlvətcə, guya bilməyə-bilməyə penceyimi qaldırdım
ki, oradakı qan laxtasını görsünlər. Qonaqlar qan laxtasını
görüb başlarını buladılar. Ermənilər də işin nə yerdə oldu-
ğunu bildilər. Qonaqlar gedəndən sonra mənə döyüb bir
hala saldılar ki, sözlə deyiləsi deyil. Hər dəfə də təpiklə
vurduqca deyirdilər: "Sən bizdən şikayət etmişən!". Ermə-
nilər tez-tez bizə deyirdi: sevinin ki, hələ sizi güllələmə-
mişik, öldürməmişik! Amma yanımızdakıları hərdən gəlib
güllələməyə aparırdılar. Özü də içəri girib hamımıza bir-bir
baxıb qışqırırdılar: "Onu, onu bu gün aparıb güllələyin".
Heysiz-halsız yoldaşlarımızı aparıb heç nədən qətlə yeti-
rirdilər. Novruz bayramına bir neçə gün qalanda ermənilər
istehza ilə xəbərdarlıq edirdilər: "Sizə yaxşı bayramlıq payı
verəcəyik!". Doğrudan da martın 22-də ermənilər bizə
"bayramlıq payı" verdilər. Bizi qaldırıb göyə çırpıdılar dö-
şəmənin üstünə. Elə çırpılırdıq ki, döşəməyə, zərbdən taxta
da mismardan qopurdu. Eləcə başımıza müsibət gətirirdi-

lər. Bir dəfə yenə məni möhkəm döydülər. Huşumu itirib yerə yıxıldım. Bir müddət huşsuz qalandan sonra hiss etdim ki, nədənsə boğuluram və başım da bərk üşüyür. **Gözümü açanda gördüm ki, içində qar olan vedrəni başıma keçiriblər.** Axır ki, bir gün məni də dəyişdilər və o cəhənnəmdən xilas oldum. Ağdama gələndən sonra öyrəndim ki, qardaşım Qulununu ermənilər öldürüb. Qızım Gülsalahdan da heç bir xəbər yoxdur. İtkin düşüb. Özümün də halım yaxşı deyil. **Böyrəklərim tez-tez sancır, çəngəllə çıxarılan dişlərimin yeri incidir, başım bərk ağrılar verir. Halım pisdir, çox pisdir. Əsəblərim isə tamam korlanıb.**

Girov xocalılardan kimi dindirirəmsə nifrətlə danışır ermənilərdən. Kimdən bir söz soruşuramsa əsəbiləşir, dilxor olur, o faciəli günləri - əsirlik həyatını yada salmaq istəmir, qaçır, uzaqlaşır, gah da dərdli-dərdli başını bulayır deyir: Nə olsun axı? Lap danışdım, nə fayda? Belə deyir girov xocalılar, belə deyir erməni əsarətində zülmün hər üzünü görmüş xocalılar. Amma sonradan sakitləşir, başqa bir dünyanın adamına çevrilib dərd içində üzülə-üzülə o ötən dəhşətləri danışır.

Nəbiyev Niftalı İbad oğlu. 47 yaşında. 48 gün girov qalıb. - Fevralın 25- də saat 10-da Əsgəran istiqamətindəki səngərdə idik. Hər tərəfi ermənilər ağır texnika ilə mühasirəyə aldılar. Bir qədər atışdıqdan sonra gedib qadınları, uşaqları da götürüb Dəhraz tərəfə çəkildik. Hər tərəfdən mühasirədə olduğumuzu hiss edirdik və hər yandan bizə atırdılar. **Üç gün ac-susuz meşədə qaldıq.** Sonra ermənilər

bizi mühasirəyə alıb tutdular. Yanımızda 300-ə qədər qadın, uşaq vardı. Hamımızı yığıb apardılar donuz fermasına. **Milli ordu paltarında 13 nəfəri seçib apardılar. Az keçməmiş güllə səsləri eşitdik. Bildik ki, o yazıqları güllələyiblər.** Üç gün qaldıq donuz fermasında. Yeməyə heç nə vermirdilər. Elə hərdən gətirib camaata azca çiy buğda paylayırdılar. Üç gündən sonra gəlib aramızdan iyirmi adamı seçdilər. Qışqırırdılar ki, iyirminizdə əlləri yuxarı vəziyyətdə çölə çıxın. Bizi "Kamaz"a doldurub gətirdilər Stepanakertin milis idarəsinə. Orda bizi möhkəm döydülər. Sonra qeydiyyatata aldılar. Bir-bir üstümüzü yoxlayıb kameraya saldılar. Mənim paltarımı yoxlayanda paltomun cibindən patron tapdılar. Dedilər ki, sən milli ordu əsgərisən. Məni lüt soyundurdular. Dubinka ilə başladılar döyməyə. Ermənilərdən biri əlində balta mənə sarı gəldi, qorxdum ki, balta ilə başımı kəsəcək. Amma xoşbəxtlikdən kəsmədi. Balta ilə paltomu kəsib doğradı. Sonra da sürüyüb atdılar kameraya. Gecə saat 1-2 olardı. **Bu dəfə başqa erməni "boyevikləri" içəri girib hirsə qışqırdılar: "Ara, bizim torpaqda siz axı nə edirsiniz?"** Başladılar bizi döyməyə. İki qızıl dişimi vurub sındırdılar. Hər gün, hər gün bu vəziyyət təkrar olunurdu. Ermənilər gah ayıq başla, gah sərxoş vəziyyətdə gəlib bizi şil-küt edirdilər. Yeməyə bir parça çörək, içməyə də yeddi adama bir qab su verirdilər. Yanımızda Qaradağlıdan olan girovlar vardı. Yazıqları bit basmışdı. Bütün günü yazıqlar qaşınır, dırnaqları ilə dərilərini qoparırdılar. **Yanımızda Nəbiyev Əli adlı bir kişi vardı. Yazıq elə zarıya-zarıya öldü.**

Ermənilər yaman zülmkar idilər. Qadağan etmişdilər ki, gecələr də bir-birimizlə danışmayaq. Qorxa-qorxa, pıçıltı ilə danışdıq. Qaldığımız kamerada dəhşətli soyuq olurdu. Yatanda bir-birimizə, kürək-kürəyə söykəlib yatırdıq. Döşəmə beton olduğundan daim rütubət vardı. Nəzarətçilər əlində bıçaq dəhlizdə gəzişir, səs eşidən kimi içəri girib bizi əzişdirirdilər. Ayaqlarımızdakı corabları da tutub çıxarmışdılar. Yanımdakı yoldaşımın iyimi min pulunu, qızılını almışdılar. Səpənə min bir çətinliklə bizi dəyişdilər. Amma indi halım getdikcə pisləşir. Qabırğamı da vurub batırıblar. Ciddi müalicəyə ehtiyacım var. Görək axırı nə olacaq.

...Niftalı kişi bu ürəkparçalayan söhbəti, başına gətirilən ağır müsibətləri danışdıqdan sonra cibindən bir kağız çıxarıb mənə uzatdı: Baxın, bu həkimin verdiyi kağızdır. Xəstəliklərimin bir qismi yazılıb burda.

HƏKİMİN MÜAYİNƏ KAĞIZINDAN:

1. Döş qəfəsinin ciddi zədələnməsi.
2. Ağ ciyərdə soyuqlama.
3. Ayaqda ağır keyləşmə.
4. Qabırğaların vurulub sındırılması.

Girovda qalanlarla hər söhbətdən sonra yalnız bir fikrin torunda çırpınıram: erməni zülmü, erməni dəhşəti, erməni vəhşiliyi! İçərilərindəki xeyirxahlıq və mərhəmət hissini çürüyüb zəhərli əqrəbə çevirdikləri bu erməniləri insanlar, bəşər övladı bağışlayacaq mı görən? Ermənilərə

bu qeyri-insani rəftarlarına görə hansı adı vermək olar? Kafir, yalnız kafir adına layiqdir bu ermənilər.

KAFİR ERMƏNİ!

Erməni kafirdir! Erməni zülmkardır! Erməni insan qanı içəndir! Kafir erməni aydınlıqları qaranlıqlara döndərəndir! Kafir erməni yer zündə zalımlıq, işgəncə bitirəndir! Kafir erməni insanların xoş gününü qılınclayib cəhənnəmə döndərəndir! Böyük Allah adına, müqəddəs insan adına ləkədir erməni! O cinayətlərinə və Allah kəlamını eşitmədiyinə görə yer üzündən silinib atılmalı, cəhənnəm odunda qalanıb yanmalıdır!

Ey yer üzünün haqqsevər, həqiqətpərəst insanları! Adı nurlu Məhəmmədin övladları! Bu vəhşiliyin, zülmün qabağında erməninə cəzasız qoymayın! Bütün qəlbinizlə bu dəhşətli faciəyə ağrıyib zülmkar erməninə, kafirlik libasına bürünmüş bu qorxunc varlığı yaşadığımız hər yandan qovub uzaqlaşdırın! Qoy o tənhalıq səhrasında yanıb-yanıb külə dönsün! Kafir ermənidən qorunun, özünüzü gözləyin ey insanlar! Ey adı nurlu Məhəmmədin övladları! Kafir ermənidən həmişə ehtiyatlanın! Kafir erməni insan qanı içəndir!

Müqəddəs "Quran" kitabı kafirlərin cəzası haqda:
"Biz kafir olanlara mütləq şiddətli bir əzab daddıracaq, etdikləri əməllərin ən şiddətli cəzasını verəcəyik!"
Fussilət ["Müfəssəl izah edilmiş"] surəsi.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciəsi - Xocalı qırğını baş verdi. Günahsız adamların na-haqcasına qanı axıdıldı. Adamlar diri-diri yandırıldı o mə-şum gecədə. Kimsəsiz, köməksiz adamlar elin-dən-obasından didərgin salındı. Soyuq çöllərdə, qarlı me-şələrdə qara meyidlər sıralandı o gün! Erməni zülmü, er-məni sitəmi ilə Azəri türkləri qanına qəltan edildi!

MƏHKƏMƏ TİBB EKSPERTİNİN RƏYİNDƏN

1. Bəhmənov Müşviq Vaqif oğlu. 22 yaş. Milli ordu əsgəridir. - Kəllənin güllə yarasından ölmüşdür.
2. Mehdiyev Murad Şəfa oğlu. 26 yaş. - Döş qəfəsinin güllə yarasından ölmüşdür.
3. Xəlilova Zərifə Zəkara qızı. 27 yaş. - Döş qəfəsinin güllə yarasından ölmüşdür.
4. İbrahimov Əlixan Xəlil oğlu. 35 yaş. Milli ordudan. - Kəllənin güllə yarasından ölmüşdür.
5. Əbdülov Yelmar İsgəndər oğlu. 43 yaş. Fəhlə. - Kəllənin güllə yarasından ölmüşdür.
6. Əliməmmədov Faiq Şahmalı oğlu. 24 yaş. Fəhlə. - Döş qəfəsinin güllə yarasından ölmüşdür.
7. Əliyev İsa Əbdüləli oğlu. 59 yaş. Fəhlə. - Kəllənin güllə yarasından ölmüşdür.
8. Abbasov Əntiş Heydər oğlu. 42 yaş. - Qarın və döş qəfəsinin güllə yarasından ölmüşdür.
9. Məmmədov Talış. 50 yaş. Fəhlə. - Döş qəfəsinin ön səthindən güllə yarasından ölmüşdür.

10. Vəliyev Ələsəf Zakir oğlu. 45 yaş. Fəhlə. - Qarının ön səthinin və sağ budun güllə yaralarından ölmüşdür.
11. Cəcərova Pəri Muxtar qızı. 36 yaş. - Döş qəfəsinin arxa səthinin güllə yarasından ölmüşdür.
12. Məmmədov Şöhrət İbiş oğlu. 36 yaş. - Döş qəfəsinin ön səthinin və sağ bud nahiyəsinin güllə yarasından ölmüşdür.
13. Çobanova Nəzakət Tapdıq qızı. 8 - 10 yaş. - Qarının ön divarının güllə yarasından ölmüşdür.
14. Orucova İzafə Əli qızı. 27 yaş. - Başın və döş qəfəsinin güllə yaralarından ölmüşdür.

ANA BALASINI BOĞUR...

*Alı əvət, həp dəyişdi ruhi-bəşər,
Höküm edər imdi başqa fəlsəfələr.*

H. CAVİD

Dəyişir, dəyişir ruhi bəşər! Dəyişir bütün varlıq, yer, dünya, insan! Dəyişir gördüyümüz ayılı, ulduzlu kainat! Dəyişib sönür, solğun çırağa dönür hər alovlu istəyimiz, müqəddəs arzumuz! Bəs öyrəşdiyimiz ruhu bəşəri dəyişən, hökmü verən kimidir, kim! O qüvvətə, o gücə sahib kimdir axı! Əlbəttə ki, insan! Əlbəttə ki, onun istəyi, əqli, düşüncəsi, zülmü, rəhimdilliyi. İnsanı dəyişən də, başqalaşdıran da onun özüdür, öz hökmüdür!

...Bax bu qadın da insanın zülmkar hökmü ilə dəyişib. Sevinmə, cocuğunu bayaqdan bağrıma basıb duz kimi yalayan bu qadın əsrin ən böyük cinayətini edib. Məcburiyyətdən, min bir işgəncənin, namusun toxunulmazlığından atıb bu addımı qadın!

Müşgünaz əsəbi halda deyir: - Bəli, öz əllərimlə bax bu beşikdə yatan qızımı boğmuşam. Başqa çıxış yolum yox idi. Nə qədər ağır olsa da, işgəncəli olsa da mən bu addımı atdım. Öz doğma övladımı, iki yaşlı qızımı boğdum. Camaatı və özümü murdar ermənilərin əlinə verməməkdən ötrü uşağımı boğdum əllərimlə. Çünki uşaq ağlayır, qışqırırdı, sakitləşmək bilmirdi. Baxdım ki, belə

getsə ermənilər gəlib gizləndiyimiz yeri tapacaqlar. Yazıq uşaqda da günah yox idi. O şaxtanın, soyuğun qabağında ac-susuz necə dözəydi? Evdən də elə tələsik çıxmışdıq ki, heç bir şey götürə bilməmişdik. Yanımızda iki günə yüzə qədər adam var idi. Çoxunun əl-ayağı yalın, çılpaqdı. Yeməyə də heç nəyimiz yoxdu. Acından hamımız qar yeyirdik. Balaca uşaqların çoxu şaxtaya dözə bilmir, donurdu. **Uşaqlar ağlaşırdı. Üç günə kimi qaldıq meşədə.** Həmişə də ümidlə gözləyirdik ki, bizimkilər gəlib xilas edəcək. Amma bizi nə axtaran vardı, nə də soraqlayan. Meşədə qaldığımız sonuncu günü qızım sakitləşmək bilmir, qıyya çəkib ağlayırdı. Hiss etdim ki, belə getsə ermənilər uşağın səsinə eşidib gəlib bizi tutacaqlar. Həm də görürdüm ki, adamlar uşağın belə qışqıraraq ağlamağına narazı baxır, ehtiyatlanırlar. Daha dözə bilmədim. İçimdə hönkürə-hönkürə, ürəyimə dağ basıla- basıla əllərimlə uşağı boğdum. Qızım bir az çırpınıb dayandı. Daha ölmüşdü qızım. Daha səsi kəsilməmişdi bədbəxt balamın. Doğma ciyərlərimi bağrıma basıb ağlayırdım. Bu cinayətimi özümə bağışlaya biləcəkdimmidi? Əgər sağ-salamat burdan qurtarsam, sonralar əzab çəkməyəcəmmi? Yazıq balamın o nurlu üzü gözüm önündən çəkilib gedəcəkmidi? Heç vaxt, heç zaman bunu özümə bağışlaya bilməzdim. Mütəlak bu cinayətə görə özümü cəzalandıracaqdım. Dəhrazı tərif etməyə başladım. Gedəndə uşağı da özümə götürdüm ki, aparıb basdıraram. Dəhrazın yanında ermənilər bizi tutdu. Aparıb saldılar mal pəyəsinə. Uşağın meyidini qoyub yanıma oturmuşdum soyuq torpağın üstündə. **Hərdən qərribə qorxu içində uşağımın meyidinə baxırdım. Və**

bərk peşmançılıq hissi keçirirdim. Düşünürdüm ki, nahaqdan, çox nahaqdan ciyərpəməni öldürdüm, onsuz da ermənilər bizi tutacaqdı. **Gərək boğmayaydım körpəmi. Elə bu ağır fikirlər içində üzöldüyüm vaxt birdən balaca Salatınım tərpendi, vurnuxmağa başladı. Heyrətdən donub yerimdə qalmışdım. Hələ də inana bilmirdim ki, o hərəkətə gələn, dirilən, bayaqdan ölü sandığım Salatınım özümə qayıtdı.** Tez büküdüüm paltarı kənara atıb şirin-şəkər balamı duz kimi yalamağa başladım! Zavallı, bədbəxt uşağım! Az qalmışdı ki, bala qatili olub bütün ömrüm boyu əzab çəkim. Allah məni dərdədən yaxşı qurtardı. Yazıq Salatınımı qucaqlayıb ağlayırdım. Balam dirilmişdi, yenidən dünyaya gəlmişdi. Sevinirdim, yaman sevinirdim. Salatınımın özümə qayıtmağına. Amma düşünürdüm ki, görən ermənilər bizi sağ buraxacaqmı? İndicə dirilib yenidən dünyaya gələn balamı öldürməyəcəklər ki? Bəlkə hər ikimizi qətlə yetirəcəklər? Kim bilir? Ümidim çox azdı sağ buraxılmayıb. Az keçməmiş ermənilər içəri girib bütün qızillarmızı, pullarımızı aldılar. Sabahı günü bizi Abdal-Güləbliyə gətirib dəyişdilər...

Müşgünaz xanımla Bakı şəhər Təcili Yardım xəstəxanasında oturub söhbət edirdik. Başına gələn faciəni ağır içində danışır Müşgünaz xanım. Meşədə qaldığı üç günün soyuğu, saxtası ona şikəstlik gətirib. Ayağı donduğundan iki barmağını kəsiblər, 4-cü dərəcəli əlildir. Onun dərdi-ağrısı bu əlilliklə bitib qurtarmır. Neçə doğma qohumu, əziz adamları hələ də erməni əsarətindədir. İki qaynını, iki qaynı arvadını ermənilər öldürüb. Müşgünaz xanımın on ikiyə qədər

qohumunu ermənilər girov saxlayır. O, hər gün həsrətlə onlardan hansı birininsə qayıdacağı ümidindədir? Onunla söhbət edəndə yanaşı çarpayıda uzanmış balaca qız uşağı şirin-şirin qığıldayır. Müşgünaz xanım acı-acı gülümsünüb deyir: - Bax bu uşağı boğmuşdum. İntəhası Allah saxladı.

Müşgünaz xanımla xudahafizləşib palatadan çıxıram. Çıxanda dönüb bir də balaca Salatına baxıram. Salatın dünyanın bütün qəmlərindən, ailəsinin, özünün başına gələn faciələrdən xəbərsiz halda, xoş bir halda gülümsünür, balaca əlləri ilə paltarını dartışdırırdı.

...Gülümsə, gülümsə Salatın! Ağır dərd içində yanıb alovlanan anana baxanda həmişə gülümsə! Gülümsə ki, ananın da qəlbi sakitlik tapsın. Fikirdən, xəyaldan uzaqlaşsın. Hər yana baxıb kədər görən anan sənə təbəssümünə bürünsün. Anan bu otuz iki illik ömründə çox dəhşətlər görüb, Salatın! Sən tezliklə böyü. Yaşa dol! Anana arxa, həyan ol! Onun dərdlərini yüngülləşdir, fikir çəkməyə qoyma! Ölənlərinin, itənlərinin ağır faciəsi qoyma ananı üzüb haldan salsın! Sən onun yanan çırağı, şölələnen ümidisən! Həmişə bax elə təbəssümlə, qayğısız gülüslərlə ananın ömrünü bəzə! Sən xoşbəxt bir həyat yaşayacaqsan. Yağı düşmənin də qara nəfəsi yurdu muzdan çəkilib gedəcək! Sən bu faciələrdən çox-çox sonralar xəbər tutacaqsan! İndi isə gülümsə, üzünə qonan təbəssümü silmə! Gülümsə ki, təbəssümün ananın ağrılarına məlhəm olsun!

AEROZOL İÇƏN QADIN

*Mən istəməm yaşamaq, hər ümidim oldu təbah,
Ürəkdə qaldı bütün dərdü həsrətim, eyvah!..*

H. CAVİD

*Ü*midlər qılınclanıb doğranırsa. Yaşamaq mümkünmü? Şirin ürək arzuları ağu pərdəsinə bürünüb acıya, zəhərə dönürsə, necə dözməli? Göylərin intəhasızlığından üstünə hər zaman dərd yağdırsa nə etməli? Ucalara yenicə pərvazlanan könül quşunun qanadları yarıda qırılırsa, bağına düşmən neştəri sancılırsa ahu-fəğan etməməlimi? Zalım insanların zülmündən, qəlb evinə atdığı tikanlı oxlardan hıçqırtı ilə ağlamamalı mı?

Ağlamalı, ağlamalısan bacım bu zülmü sitəmə! Göz yaşlarını sellər, sular kimi axıdıb qan gölməçələrinə dönmüş torpağımıza axıtmalısən. Elə yanıqlı nalələr çəkməlisən ki, ağrısından yer-göy silkələnsin! Haqsızlığın, köməksizliyin üstünə yağdırdığı fəlakətləri qoy hamı görsün! Görsünlər ki, dörd balan, dörd ümidin, dörd gül cocuğun bir qaranlıq küncə çəkilib o faciəli günün ağrısında inildəyir! Ata həsrəti ilə bu dörd cocuq yanıb-yanıb külə dönür!

Üz-üzə oturmuşuq. Əvvəl çətinlik çəkirsən, o ağırılı günü xatırlamaq istəmirsən. Əlbəttə ki, asan deyil o fevral gecəsinin dəhşətinə qayıtmaq! O gün ömrünə qaramatəm ki, yas kimi çöküb! Səni bu dərdli görkəmdə, qara

libasda görmək istəməzdim, türk bacım! Bu pərişan halına baxdıqca, zalım, səni bu dərdə salan baisə nifrətlər yağdırıram!

Hələ sən çıxıb gedəndən sonra acı taleyinlə bağlı həqiqətləri biləndə hansı sarsıntıları keçirəcəyəm! Biləcəyəm ki, bayaq danışdığın o faciə ömür taleyinin yalnız bir parçasıymış.

Söhbət edirəm səninlə, acı taleyini dinləyirəm. **Qəfildən bu sözləri deyirsən: "31 yaşında qalmışam dörd uşaqla tək-tənha"**. Bu sözdən necə sarsıldığımı indi deyə bilmirəm. 31 yaşda saçların necə də ağarıb sənin! 31 yaşda saçın belə ağarmağını ilk dəfə görürdüm! O dəhşətli, o faciəli gündən sonra bu hala düşmüşsən! İnsanın saçı dərdin çoxluğundan, fikrin ağırlığından, sarsıntının böyüklüyündən beləcə ağarır!

İndi çətin də olsa danış o faciəni bacım!

Hənifəyeva Roza. 31 yaşında. - Gecə ermənilər hücum edəndə qəfildən qaçaq düşdü. Hamımız qorxu içində çıxdıq evdən. Gördük ki, hamı baş götürüb qaçır. Biz də qoşulduq onlara. Evimizdən heç nə götürə bilmədik. Qaraqayaya təzəcə çatanda ermənilər üstümü zə qumbara atdılar. **Yoldaşım yeddi yerdən yaralandı və orda da keçindi.** Partlayışdan qaynımın oğlunun qolu kəsildi. Onu da ermənilər öldürdü. 22 yaş vardı bədbaxtın. Qaynım arvadını da öldürdülər. Yanımızda olanlardan da çoxu öldürüldü? Qorxudan qaçıb kolun dibində gizləndim. Bir müddət qaldım orda. Sonra gəlib çıxdım Ağdama. Dörd

uşağım atasız qalıb. Böyük uşağımın 10 yaşı, kiçiyinin isə 5 yaşı var...

Roza bacı bu ağır dərdi danışıb gözlərini yerə dikir. Susur eləcə. Mən də həyəcan içindəyəm və başqa sual verə bilmirəm. Matəm libaslı bu yazıq qadın xudahafızlaşmışdır.

O gedən kimi otaqda oturan tibb bacıları İmanova Səfayə və Əminova Aytəkin deyir: Bax, bu qadın yoldaşının ölümünə dözə bilmirdi. Bir dəfə aeroxol içmişdi. Çətinliklə sağaltdılar.

Roza xanım heç şübhəsiz ki, sevimli həyat yoldaşına sədaqətini, əbədi sevgisini bildirmişdi. Sübut etmişdi ki, lap ucalıqlarda, insanın bütün istəklərinin fəvqündə dayanan bir qüvvət var: sevgi, sədaqət, vəfa! Roza xanım 31 yaşına qədərki ömrünü sevib yaşayıb. 4 övlad gətirib dünyaya. Və özünə qəsd etməyi ilə çoxlarının anlayıb qavramadığı bir həqiqətlə yaşayıb: İnsan sevib yaşmalıdır! İnsan sevib ailə qurmalıdır! Sevgisiz, məhəbbətsiz ailənin sonu heçdir. Elə bu sevginin, məhəbbətin böyüklüyü Roza xanımı ümitsiz, sonsuz etməyib: dörd övlad bəxş edib ona. Dörd ümid, dörd dayaq verib ona! İndi saralıb solmuş ömür bağçasında dörd yaraşlıq gül bitirib!

Roza xanım! Dərd ağır da olsa dözüb dayanın. Dörd balanın, dörd ciyərparanın kiməsizlik, yetimlik toruna düşməməyi naminə yaşayın, özünü də daha qəsd etməyin. Üstünü də çökmüş ağır qəm yükünü bir kənara atıb kişi qeyrəti ilə, türk qadınına məxsus olan bir namus və cəsarətlə övladlarınıza həyan olun! Ömür- gün yoldaşınızın vaxtsız

ölümünə alovlanıb yansanız da bu dərdə dözüün, tab gətirin! Dörd gül balanızın xatirinə dözüün! Əgər onları böyütsəniz, boya-başa yetirsəniz mərhum həyat yoldaşınızın ruhu da şad olacaq! Onun ruhu həmişə sizinlədir. Həmişə yanınızda, lap yaxınlığınızda gəzib dolaşır. Pak və təmiz adamların, günahsız insanların, nahaqdan qətlə yetirilənlərin ruhu ölmür ki, yaşayır. O ruhu incitməməkdən, sıxıntılar içində qoymamaqdan ötrü həyatınıza qəsd etməyin. Bütün gücünüzü toplayıb namus və qeyrətinizlə, mərhum həyat yoldaşınızla məhəbbətinizlə o dörd balanızı böyüdüün!

Dünya yaxşı insanlardan xali deyil. Xeyirxah adamlar tapılacaq ki, uşaqlarınızın təhsilinə, oxumağına köməklik edəcək, əl tutacaq!

Siz özünüzü qoruyun, yaşayın və Nahidəni, Fərqanəni, Dilbəri, Salmanı böyüdüün!

"ATAMI DIRİ-DİRİ YANDIRDILAR"

*Qopuyor hər tərəfdə min fəryad,
Seyr edin işlə hər tərəf bərbad.
Kürreyi-ərzi qaplamış həyəcan,
Verilir hər dəqiqə min qurban.*

H. CAVID.

Hər tərəfində min fəryad qopan o faciəli gündə sənin gördüyün dəhşət daha böyük idi! Bu elə bir dərd dağıdır ki, yüz illərin seli, suyu axıb gəlsə də yuyub apara bilməz. Zalımın, kafirin, erməninin kirli dırnaqları sənin gözün önündə günahsız adamları didib-parçalayır, al qanına qərq edirdi. Sən qəribə təəccüb içərisində dayanıb insan qanı içənlərə baxırdın. Və inana bilmirdin ki, yer üzünün belə insafsız, qatil, mərhəmət andından uzaqda dayananları var. Xeyr, bunları bilmirdin. Bu acı həqiqətlərdən xəbərsiz idin. Sənin uşaq dünyadakı paklıq, məsumluq və təmizlik bu ləkəni götürməmişdi. Və indi gözün önündə günahsız yurd-daşlarının qızıl qanı axıdılıb gölməçələrə döndükcə sanki qorxunc bir yuxu görürdün. Çırpınırdın, solub ölgünləşirdin bu dəli və qanlı rəya buludunda. İçin- için ağlayıb o uşaq dünyadakı təsəvvürün, təmizliyin çirklənib bulandığına təəssüflər edirdin. Amma insanlarda rəhmdilliğin tam əriyib getdiyinə inanmadığına görə bir təəccüblü, bir cəsarət dolu hərəkət etdin. Sevimli atanı öldürmək istəyən ermənilərin yerə atılıb ayağını qucaqladın, fəryad qopar-

dın: öldürməyin, öldürməyin atamı! Öldürməyin, buraxın onu! Belə dedin, belə yalvardın ermənilərə sən! Düşündün ki, sən o yalvarış və ürəkparçalayan səsin dağı-daşı dəlib keçirsə, bu insafsızları da rəhmə gətirəcək. Amma səni heç kim eşitmədi. Sənin yanıqlı nalələrinə heç kəs cavab vermədi. İnildəyən, halına yanan yenə doğma atan oldu. Məftillə ağaca sarınmış atan öz dərdini unudub sənə halına yandı. Özünün şeytanların əlindən sağ çıxacağına inamını itirmişdi. Bircə səndən nigarən idi.

Hə, məsum qızcığaz! Yadındamı sonra nələr oldu? Dağı-daşı dəlib keçən yalvarışın qarşısında kafir ermənilər səni götürüb kənara atdılar və istehza ilə başladılar gülməyə. Yerə döşənmiş halda qorxulu sifətli canlılara baxırdın. Birdən canlılar hərəkətə gəlib məftillə ağaca sarınmış atana yanaşdılar. **Onlardan biri qabdakı benzini atanın ayaqlarına tökdü. Qəfildən hadisənin nə yerdə olduğunu anladın. Yerdən sıçrayıb dəli bir qüvvə ilə özünü atanın üstünə atdın.** Onu əllərlə qucaqlayıb qorumaq istədin. Ürəkparçalayan bir səslə dedin: "Dəyməyin, dəyməyin atama! Buraxın onu!". Yenə səni heç kim eşitmədi. Xain və xalım əllər bu dəfə səni daha uzağa tulladı. Yerə döşənmiş halda əzilən bədəninin əzabına bürünmüş vəziyyətdə nigarənçılıqla atana baxdın. Ermənilər ayaqlarına benzini tökülmüş atanı yandırdılar. Yandırmazdan qabaq atana dedilər: "Ucadan de ki, bu torpaq ermənilərindir!" Atan qətiyyətlə dedi: "Yox, bura bizim topaqdır!".

Atanı yandırdılar. Əvvəl ayaqlarını yandırdılar. Atan dözə bilmədi. Məftilə sarınmış bədəni bir neçə

dəfə çırpınıb, çırpınıb dayandı. Baş çiyinə düşdü. Sonra ermənilər benzin töküüb atanı bütöv yandırdılar. Artıq atan yox idi. Sarınmış məftildə onun meyidi görünürdü. Sən hıçqıra-hıçqıra bu dəhşətli hadisəyə baxırdın. Sənin göz yaşların axırdı. Ata həsrətli acı göz yaşları. Amma ermənilərin üzü gülürdü, təbəssümlü idilər. Elə o xoş təbəssümlə sənə yaxınlaşıb dedilər: "İndi çıx get, indi gedə bilərsən! Səni öldürmürük!" Sən yazıq bir halda sakitcə ayağa qalxdın. Son dəfə bayaq atan bağlanan ağaca baxdın. Sevimli atan yox idi artıq.

Onun qaralmış, qorxulu görkəmə düşmüş meyidi görünürdü. İcini acı neştər doğraya-doğraya dönüb bir də təbəssümlə gülümsünən ermənilərə baxdın. Hər çeyi başa düşdün. Hər şey sənə bəlli idi. Ermənilərin niyə təbəssüm içində olduğunu da anladın. Ermənilər türk atanı, mərd Təvəkkülü öldürdüyünə görə sevinirdilər.

Amma bilirsənmi ermənilər niyə öldürmədi səni? Əslində onlar ölüm dağını vurmuşdular sənə. Və indi səni azad buraxırdılar ki, glüm oxu bütün ömrün boyu qəlbinə sancılıb incitsin səni. Daim əzab içində qovrulasan. Atanın o zillətli ölümü ilə fəlakətlər burulğanında boğulasan!

Sən ölüm zəhərini içmiş halda ağır addımlarla gedirdin. Arxadan isə üzü təbəssümlü, içərisi nəşəli, əqidəsi türk qanına həris olan ermənilər baxırdı. Sevinirdi, gülürdü ermənilər!

Amma dərdin, fəlakətin bununla da bitmədi qızcağaz! Doğma bacını Xocalıda öldürmüşdülər. Əziz atanı meşədə ağaca bağlayıb yandırmışdılar. İndi də sevimli

ananın ölümünü görəcəkdin. Ata həsrətli, bacı yanğılı qəlbinə yeganə həyan olacaq adam anan ola bilirdi. Amma Allah ananı da çox gördü sənə. Vaxtsız, vədəsiz ana nəvazişindən ayrı düşdün.

Atanın meyidindən ayrılıb yolda ana və bacınla, balaca qardaşınla, həmyerlilərlə qarşılaşdın. Anan da, nənən də, hamı sənin sağ gəlib çıxmağına sevindilər. Qorxu içində, şaxtanın, qarın soyuğunda yol getdiniz. Yağı düşmən isə hər yanda dolu idi. Vəba xəstəliyi kimi daraşmışdılar hər yana. Qəfildən güllə səsləri eşidildi. Hər tərəfdən adamların başına od yağırı. Yazıq və köməksiz insanlar ot kimi biçilib yerə sərilirdi. Sevimli anan qabaqda gedirdi. Bacın Nigar qucağına almışdı. Körpə qardaşın Vüsalı da Əntiqə nənən kürəyinə şəlləmişdi. Ölənələr ölür, qalanlar hara gəldi qaçırdılar. Qarşıda bir xəndək vardı. Qaçıb o xəndəyə girdiniz ki, ölüm alovundan xilas olasınız. Sən demə amansız ölüm elə xəndəkdə pusqu qurub gözləyirmiş. **Xəndəyə girən kimi düşmən gülləsi ananı haqladı. Güllə beynini deşib keçmişdi. Anan yerində qaldı.** Balaca Nigar qucağından düşüb yerə çabaladı. Nənən Əntiqə üzünü cırıb özünü al qana qərğ etdi. Sən isə için-için ağlaya-ağlaya bu gün şahidi olduğun ikinci dəhşətli ölümə baxırdın. Baş verən dəhşətlər sənə qara yuxu kimi gəlirdi. Sanki uzaq, çox bir uzaq dünyaya köçmüşdün. Hər şey duman və qaranlıq içində görünürdü sənə.

Düşmən gülləsi sakitləşən kimi sevimli ananın meyidi ilə vidalaşib yola düzəldiniz. Ayrılanda Əntiqə nənən bərk ağlayırdı, çox bərk. Nənən sevimli və istəkli qızını itirmişdi. Yəni sənin ananı itirmişdi. Yazıq bir görkəmdə sən də vi-

dalaşdın ananla. Bu ikinci belə "vidalaşman" idi. Bayaq atandan ayrılmışdın, indi də anandan uzaqlaşdırdın. Amma inanırdın ki, nə zamansa yenə öz doğmalarına qovuşacaq, onlarla görüşəcəksən? Hə, qızcığaz, bu inamın səni tərk etməzdi, səndən ayrılmırdı. Elə indinin özündə də səni yaşadan, ruh verib hala, hərəkətə gətirən o inam deyilmi? Hə?

...Pirşağıda, "Qızılqum" sanatoriyasında sizinlə söhbət edirəm. Nənən Əntiqə yaşayışın çətinliyindən gileylənir. Sonra deyir ki, qorxuram başıma bir iş gələ, bu yazıqlar kimsəsiz qalalar. Nənən Əntiqənin gözündə tez-tez yaş gilələnir. Yeznəsinin faciəsi, qızının, nəvəsinin ölümünü necə unutsun zavallı nənən. Sizinlə söhbət edirəm. Gül kimi gözəl-göyçək uşaqlarsınız. Ağrınız isə böyükdür, böyük. Bu vaxt balaca qardaşın, istəkli Vüsal əllərini oynadır. Şirin-şirin gülümsünür. Səkkiz aylıq qardaşın həyatın, yaşayışın çox istiliyindən məhrum olub. Atasız, anasız həyatın ona heç bir xoşluğu olmayacaq. Amma balaca qardaşınızı qorumalı, yaşatmalısınız. O hamımızın ümidi, işıqlı sabahıdır. Xalqımızın taleyi, gələcəyi elə vüsalların əlində olmayacaqmı? Vüsal əziz atanın yerində qalan ümid ağacıdır. Görürsənmi, Allah da ocağınızı boş qoymadı. Vüsalı sizə bəxş etdi ki; eviniz kişisiz olmasın. Ocağınız sönməsin. Alovlanıb yansın. Vüsalı atan, anan dörd qızdan sonra tapmışdı. Özü də nəzir-niyazla. O gözəgörünməz dua ilə, yalvarışla. Qoruyun Vüsalı, saxlayın onu.

İndi gəl sənənlə də vidalaşaq Xəzəngül! Sən bu on illik ömründə çox məşəqqətlər görmüsən, çox ağrılar çəkmişən. Amma dözümlü ol! Dərdin qabağında sarsılma! Nənənə kömək et, qardaşını, bacını sev, əzizlə!

ATA ÖVLADINI GÖRMƏDİ

*Cocuqlar ağlayırdı, gözləri boranlı durmuşdu,
Qadınlar ağlayırdı, dilləri ağğanlı durmuşdu...*

M. HADİ.

Cocuqlar ağlayırdı! Cocuqlar göz yaşı töküdü! Cocuqlar dünyanın qovğalarından, zülm və sitəmlərindən xəbərsiz idi. Cocuqlar bilmirdi ki, bəşər simasına hər gün zillətlər, səfalətlər qonur, qəm, kədər, məlalət insanın nəsibinə çevrilir. İnsanların gözü yağmurlu, yaşlı, baxışları qəm kölgəsinə bürünür. Bütün səadət qapıları hirsə, qəzəblə insanların üzünə çırpılır. Şeytanlar, iblislər amansız hökmləriylə ədavətlər doğurub, qanlar axıdıb bəşər övladını səfalətlərə sürükləyir! Cocuqlar dünyaya gəlirdi atasız, ata üzü görmədən.

Ata üzü görməyən cocuqları qeyrətli qızlarımız bağrına basıb həyat işığına bürüyür. Mərdlik, qeyrətlik, Həcərlik nümayiş etdirirdi. Dünyanın bəlkə də ən böyük faciəsi övladın ata üzünü görməməsidir. Elə uşaqlara hansı şəraitdə böyüməyindən asılı olmayaraq bir söz deyilir: qəlbi sınıq! O xoşbəxtlik içində yaşayıb ömür keçirsə də atasızlıq ağrısı həmişə simasında dolaşib pərişanlıq gətirir ona. Bu övladın, uşağın çəkdiyi ağrılardır. Bəs ana hansı məhrumiyyətlərə düçar olur? Bəs ana hansı qəm atəşində alovlanıb yanır? Dünyaya gətirəcəyi körpəsi atasız qalan ana necə mərd olmalı, dözümlü olmalı, sarsıntılarını giz-

lətməlidir ki, bətnindəki körpəsinə xətər yetməsin? Bu qeyrəti, hünəri hər qadın bacararmı?

...Xəbəri eşidəndə qəfildən sarsılıram. Ehtiyatla, qorxa-qorxa qarşımda dayanan qadına baxıram. Və düşünürəm ki, əzablardan qovrulacaq, hönkür-hönkür ağlayacaq bu qadın... Amma o sakitcə dayanıb tövrünü də pozmadan baxır. Qəribə mərdanəlik, hünər, qeyrət görürəm onun baxışlarında. Əvvəl təəccüblənirəm, qadının o böyük dərdə dözüb dayana bilməyində. Sonra hər çey aydın olur mənə. Bilirəm ki, qadın ata üzünü görmədən dünyaya gələn körpəsini yaşatmaqdan ötrü özünü belə sındırmır, üzüntülü hala salmır. Qadın qəribə inamla, hünərlə içəri ağrılarını boğub sıxır, üzə çıxmağa qoymur. Onun gmrünə onsuz da iti balta çalınıb. Ömür bağçasındakı gülləri vaxtsız-vədəsiz solub, saralıb. Arzuları çiliklənib sınıq-sınıq olub. Bir də pərvazlanacaq, qanad açacaqmı o arzular? Bu mümkünmü yəni? Yox, qadın bütün həqiqətləri bilir. Ömründən ötən sevgili, məhəbbətli günlərin bir də geri qayıtmayacağına inanır. O günlər xoş xatirəyə dönüb ömür bağçasından bir rəya kimi uçub getmişdi. Qadın bunların hamısını bilir, yaxşı bilir.

Ömür-gün yoldaşı Habilin adını isə dodağı titrəyə-titrəyə çəkir. Habil doğma torpağı Xocalını qoruyanda düşmən gülləsinə hədəf oldu. Doğma yurduna onda erməni ayağı dəyməmişdi. Və Habil də o murdarların bu torpağa girməməyindən ötrü igid eloğluları ilə yurdunun keşiyini çəkirdi. Gecəli-gündüzlü gedib postlarda dayanırdı. Amma bir gün düşmən aman vermədi. Onda yoldaşı hamilə idi, uşaq gözləyirdi. Övlad üzünü görmədi Habil. Hə-

yat yoldaşı Adilə isə dözüb dayandı bu ağır dərdə. Onun yurdunu boş qoymadı. Elə bil Allahın da ürəyi yandı bu cavan ailəyə. Bir oğlu oldu Habilin. İndi Adilə xanım böyük məhəbbətlə öz ağrılarını unudub övladını böyüdür.

Həmin o faciədə Adilə xanımın həyat yoldaşı mərhum Habilin qohumlarının başına böyük müsibətlər gəldi. Ermənilər Xocalıya hücum edəndə Habilin qoca nənəsi çox yaşlı olduğundan qaça bilməyib. Qalıb Xocalıda. (Şübhəsiz ki, qəddar ermənilər köməksiz qarını çoxdan qətlə yetiriblər). Habilin 23 yaşlı qardaşı Mobili isə ermənilər girov götürüb. İki ay əvvəl Əsgəranda görün olub. Sonradan heç bir xəbər alınmayıb. Başqa qardaşı Etibarı isə ermənilər öldürüb. Etibarın bir uşağı vardı o dünyadan köçəndə. İkinci övladı isə onun ölümündən sonra dünyaya gəldi. Etibarın həyat yoldaşından bir müddət onun ölüm xəbərini gizlətdilər. Demək istəmədilər. Çünki qadın uşaq gözləyirdi. Uşaq olandan sonra hadisəni danışdılar. Qadın acı göz yaşları tökdü.

Beləcə, Abışovlar ailəsində ikinci övlad da ata üzünü görmədən dünyaya göz açdı.

...Hə, Adilə xanım, siizn də, qaynınızın da yoldaşının da taleyi gülmədi. Ömrünüzün çiçəklənən zamanında bəxtiniz qara geyindi. Bu fələyin hökmüdür, amansız, zalım hökmüdür. Amma dözüb dayanın bu ağır dərdə. O atasız körpələri böyüdüb ərsəyə çatdırın! Allah bu şərəfli və savab işdə sizə kömək olsun!

ATASIZ, ANASIZ ƏDALƏT

O titraşib-mələşən yavrular neçin çabalalar!

H. CAVİD

Atasızlıq odunda, anasızlıq alovunda qovrulub yanan övladlar necə tərpaşib çabalamasın? Atanın, ananın faciəli ölümü necə yandırmasın onları? İnsana atadan, anadan da yaxın, doğma olan, bir qüvvət və güc verəcək kimsə varmı?

Böyüklər dünyanın ağırlarını duyub anlayanlar sonsuz bir dərddə mübtəla olublar. Tutduqları faciənin böyüklüyünü, sağalmazlığını yaxşı anlayırlar.

Uşaqlar isə hələ çox həqiqətlərdən xəbərsizdir. Böyükdükcə, yaşa dolduqca o qanlı hadisəni daha dərinliyi ilə duyacaqlar. Atanın, ananın ölüm dağı içərilərini göynətsə də, hələ tam dərk edə bilmirlər fevral faciəsini, ata-ana itkinliyini. Hiss edirlər ki, o xoş təbəssümlü, o isti nəfəsli adamlar daha yoxdur. Şirin nəvazişlər də eşidilmir, gündəmin kərə səslənən "qurban olum" kəlmələri də qırılıb itibdir. İstəkli doğmalarının nə zamansa qayıdacağına olan inamlarını itirmir onlar.

Hə, oğlan, neçə gündür ki, səni soraqlayıram. Neçə müddətdir ki, səninlə görüşməyə can atıram. Hər dəfə gəlib qapını döyəndə qohumların eyni sözü deyir: ya gəlib getmişən, ya da sabah gələcəksən.

Axır ki, görüşürəm səninlə. Bu görüş məndən ötrü necə ağır olsa da istəyirəm ki, bütün o faciələri, gözünlə gördüyün o dəhşətləri sən öz dilindən eşidim. İndi sakitcə oturub fikrə getmişən, lap o yaşlı adamlar kimi başını əllərinin arasına almısan. Nə fikirləşirsən Ədalət? Yoxsa bu səkkiz illik ömründə sənə minbir işgəncə və zülm gətirən zalım həyat haqqında düşünürsən? Axı sən dərd çəkən vaxtındırmı? Sən indi deməli, gülməli, səkkiz yaşlı uşaqların minbir oyununun sirli-sehirli aləmində yaşamalısan. Ana nəvazişi ilə isinməli, ata nəfəsi ilə qanadlanmalısan. Yox, yox, Ədalət, sən dərd çəkən vaxtın deyil!

Amma zalım fələk vaxtsız, vədəsiz təbəssümlü uşaq oyunlarını kədəre boyadı. Qəm dənizində boğuldu çiçək arzuların. Atadan, anadan, doğma qardaşdan məhrum oldun.

...O qanlı hadisədə ermənilər Xocalıya hücum edəndə süfrə arxasında çörək yeyirdiniz. Amma yeməyiniz yarımçıq qaldı. Bu Xocalıda sonuncu şam yeməyiniz oldu. Eviniz aeroport tərəfdə olduğundan da təhlükəni daha dəhşəti ilə görürdünüz. Hazırlıq görmədən, isti paltar geyinmədən çölə qaçdınız. Gecənin qaranlığında göydən ələnən soyuq qarın altında baş götürüb naməlum istiqamətə qaçırdınız. **Yolda ölüb qalanları, güllə yarasından soyuq torpağın üstündə cırpınanları görürdün.** Hamı vahimə və dəhşət içində qışqırırdı. Yüzə qədər adamla gəlib meşəyə çıxdınız. Hara gedəcəyinizi isə bilmirdiniz. **Meşənin soyuq qarı ilə dolanırdınız. Sən isə ayaqyalın idi.** Evdən çıxanda ayaq-qabılarını da geyə bilməmişdin. Ona görə pal-paltarla

ayaqlarını sarıyırdın. Üç gün meşədə qaldığınız müddətdə acı-acı düşünürdün: niyə bizi gəlib xilas etmirlər? Niyə bizimkilər arxamızca gəlmir? Niyə erməniləri qovmurlar? Axı hər tərəf erməni ilə doludur. Əgər bizimkilər gəlib döyülsə, ermənilərin başı qarışar, biz də sağ-salamat mühasirədən çıxarıq.

Eh, düşünürdün oğlan, düşünürdün. Sənin düşüncələrin ilə sonradan öyrənib biləcəyin faktlar arasında dərin, dibi görünməyən bir uçurum var. "Bizimkilər" minlərlə sənin kimisinin faciəsi üzərində təhlükəli oyun aparırdılar. Ortalıqda qalıb əzilən, bəlalara düşər olan sənin kimi tale-sizlər idi, oğlan.

...O qarlı meşədə olduğunuz zaman xain ermənilər hər yandan atəş açdılar. Yanındakı adamlardan onlarca günah-sız həlak oldu. **O qanlı güllələr sevimli ananı, mehriban atanı, əziz qardaşını qətlə yetirdi. Sən qorxub al qan içində çırpınan doğma adamlarının arasında gizləndin. Özünü itirmişdin dəhşətdən.** Hərdən qorxa- qorxa soyuq qar üstündə halsız, hərəkətsiz düşüb qalmış əzizlərinə baxırdın. İmkan axtarırdın ki, bu fəlakətli yerdən qaçıb uzaqlaşasan. Heç olmasa qohumlarına xəbər verəsən ki, gəlib doğmalarının meyidlərini aparsınlar.

Sənin yalnız quruca gözlərin baxırdı, oğlan! Qalan bütün hissini, düşüncən ölüb donuqlaşmışdı. Ermənilər çıxıb gedəndən sonra kolun-kosun dibində gizlənib sağ qalan adamlarla Ağdama gəldin. Yolda isə onlarla yəmyerlilərinin meyidini gördün. Qonşuların Əli kişinin, Mürşüd kişinin, Ema xalanın meyidi də o soyuq meşədə qaldı. Ağ-

damda isə xalan soraqlayıb səni tapdı. Atanın, ananın, qardaşının meyidlərinin harda qaldığını söylədin onlara. İki gündən sonra gedib meyidləri gətirdilər.

Bir gün isə qohumların səni də götürüb Bərdənin "Yeni həyat" kolxozu qəbiristanlığına apardılar. Ora sənin üçün müqəddəs səcdəgaha çevrilmişdi artıq. Orada doğmaların, sevimli adamların uyuyurdu. **Atan, anan, qardaşın - hər üçü soyuq məzaristanlıqda yanaşı basdırılmışdı.** Solğun məzarları görəndə özünü saxlaya bilmədin. Soyuq qəbirlərə atılıb acı-acı ağladın. O yer, o məzaristanlıq bundan sonra yaşayacağın ömürdə həmişə səni səsləyəcək, özünə çəkəcək. Çünki orda sevimli və doğma adamların uyuyur.

Hə, Ədalət, sarsıntıların, başına gələn faciələr ölçül-məzdir. Dərdinə sakit qulaq asa bilmirəm. Əlimdə qələm titrəyir, sinəmdə ürək parçalanır. Gözümdə yaş gilələnir. Sən indi mənə ən doğma və qanı bir qardaş kimisən! Səni özümə nə qədər yaxın, əziz bir adam sayıram. Və bacardığım hər şeyi edib sənin yaralarına az da olsa məlhəm qoymağa çalışacam. Biz yenə görüşəcəyik səninlə, Ədalət!

QARAXANIN ATA-ANA DƏRDİ

Xocalı faciəsində ata-anadan məhrum olanlar onlarca-dır. Atasızlıq, anasızlıq dərdi çox xocalını ağır dərd içində saxlayır. Belə adamlardan biri 32 yaşlı Əliyev Qaraxandır. Qaraxan deyir: - Gecə ermənilər Xocalıya hücum edəndə biz postda idik. Gecə saat 11-də artıq Xocalıdan çıxmağa məcbur olduq. Hər yandan od-alov yağırdı başımıza.

Camaat baş götürüb hara gəldi qaçırdı. Yolda çoxlu meyid vardı. İki gün qaldıq meşədə. Yalnız qar yeyib dolanırdıq. Sonra meşədən çıxdıq ki, Ağdama gedək. Naxçıvanik yolunda ermənilər bizi gülləyə tutdular. Atam da, anam da orda həlak oldular. Minbir çətinliklə gəlib Şelliyə çatdıq. Sonradan gedib hər ikisinin meyidini gətirib Ağdamda dəfn etdik.

ELBRUSU ATA-ANA DAĞI YANDIRIR

Elbrus Əliyevlə Naftalanda görüşürük. Naftalana xocalıları soraqlayıb gəlmişəm. Eşitmişəm zavallı xocalıların bir dəstəsi də burda sığınacaq tapıb. Sanatoriyanın həyətinə girən kimi çoxlu uşaq görürəm. Bunlar qaçqın uşaqlarıdır. Qaçqın uşaqlar hər şeyi unudubmuş kimi qaçır, oynayır, qışqırırdılar.

Elbrus Əliyev astadan, ağır bir tərzdə o qanlı hadisəni xatırlayır: - Milli orduda bölmə komandiri idim. Doğma Xocalının keşiyini çəkirdik. Özüm Noragüldə 2-ci postda dayanırdım. Bizdən 200 metr aralıda isə 1-ci post qoyulmuşdu. O günə kimi ermənilər tərəfdən böyük təhlükə olacağı hiss olunurdu. Amma yuxarıdan bizə heç bir kömək gəlmirdi. Özümüz bütün imkanlarımızdan istifadə edib postlarda qeyrətlə dayanırdıq. Həmin gün, yəni fevralın 25-də Ağdamdan məlumat almışdıq ki, saat 5-də bizimkilər hücumu başlamalıdır. Biz də səbirsizliklə hücumun başlanmağını gözləyirdik. Amma Ağdamdan səs-soraq çıxmırdı ki, çıxmırdı. Axşamüstü Noragüldən

bizimkilər ratsiya ilə daha bir xəbər göndərdilər: İki "qır-xayaq" göndəririk. (Ratsiyada ermənilər başa düşməsin deyə gizli parollarla danışırıq: "BTR"-ə "qırxayaq" deyirdik, avtomat atanda "yağış yağır", minomyot və toplarla atanda isə "dolu yağır" deyirdik). Az keçməmiş gördük ki, BTR-in biri gəlib durdu 1-ci postun yanında. Təəccübləndik ki, bəs ikincisi niyə yoxdur? Nədənsə şübhələndik. Ürəyimizə damdı ki, bu yəqin ermənilərindir. Amma BTR-i nə ilə vuracaqdıq? Olan silahımız yalnız avtomat idi. **Artıq ermənilərin ağır texnikası gəlib bütün əlverişli mövqeləri tuturdular.** Mövqelərdə tam bərkiyəndən sonra üç ocaq qaladılar. Ocaq alovlanan kimi Stepanakert tərəfdən dəhşətli səs qopdu: ermənilər gülləni üstümüzə yağış kimi yağdırmağa başladılar. (Sonradan başa düşdük ki, ermənilərin qaladığı ocaqlar öz adamların abir işarə imiş ki, onların dayandığı yerə atmasınlar. Çünki onlar bizdən çox da uzaqda dayanmamışdılar). Elə bir vəziyyət yaranmışdı ki, tərpənmək, hərəkət etmək olmurdu. Çətinliklə, böyük əziyyətlə çəkildik yaşayış yerlərinə. Az keçməmiş gördük ki, aeroport tərəfdəki evlər yanır. Adamlar baş götürüb hara gəldi qaçırdılar. Yolda onlarca adamın meyidi vardı. Gecə saat üçə on dəqiqə işləyəndə biz də Xocalıdan çıxdıq. Şelli istiqamətində getməyə başladıq. Bu vaxt aramızca gələn ermənilər BTR-lərin projektorlarını adamların üstünə salıb qırırdılar. Telman adlı bir həmyerlim vardı. Ailəsi ilə qaçıb kolun dibində gizlənmişdi. Ermənilərin piyadaların döyüş maşını ilə necə güllə atdırsa, kolun dibində gizlənən bütün ailəni parça-parça etdi.

Ailədən yalnız bir qız təsadüfən sağ qalıb. Biz hamımız kolun dibində gizlənmışdik. Bir böyük kol vardı. Gör nə qədər adam yığılmışdı ora: 18 qadın, 5 uşaq, 6 kişi. 29 adam girmişdi böyütkən kolunun içinə. Kişilər yenə dözüb dayanırdılar. **Qadınların və uşaqların halı lap dözülməz idi. Körpələr isə çığıraraq ağlayırdılar.** Bu həddindən artıq qorxulu idi. Ermənilər hər an uşağın səsini eşidib gəlib bizi qırardılar. Qadınların çoxu uşaqları üzüqoyulu qarın üstünə qoyurdular ki, ağlamasınlar. Yanımızda bir qadının üç aylıq uşağı vardı. Uşaq ağlayır, sakitləşmək bilmirdi. O biri qadınlar deyindilər ki, bəs bu uşaq bizi ermənilərə qırdıracaq. Qadın dözə bilmədi. Doğma balasını boğub qoydu qarın üstünə. Hamı sakit halda boğulmuş uşağa baxırdı. Uşağın ölümünə anası da, o biri qadınlar da təəssüflənir, acıyırdılar. Və heç kim öz doğma övladının qatilinə çevrilmiş ananı günahlandırmırdı. Vəziyyətin ağırlığını yaxşı başa düşürdülər. Birdən elə bil ki, möcüzə baş verdi. Qarın üstündəki boğulmuş uşaq cırpınıb cana gəldi və yenə ağlamağa başladı. Adamlar uşağın sağ qalmasına çox sevin-dilər. Amma hamısı dedi ki, daha uşağa dəymə. Qadın başladı uşağın ağzına tükürməyə ki, ağlamağını kəssin. Düz saat 7-yə kimi qadın uşağın ağzına tükürdü. Kolun di-bində gizləndiyimiz zaman birdən tükürpəndirici bir uşaq səsi eşitdik. Baxnda ürəkağrıdan bir mənzərə gördük: beş-altı yaşlı bir uşaq ata və anasının meyidi üstünə sərilib hönkür-hönkür ağlayır, qıyya çəkirdi. Ermənilər şübhəsiz ki, uşağı görürdülər. Amma qəsdən vurmurdular uşağı, çünki uşaq ağlayır, qıvrılır, əzab çəkirdi. Bundan isə

ermənilər ləzzət alırdılar. Artıq gəlib çıxmışdıq Qaraqaya tərəfə. Gördük ki, bizim tərəfdən bir tank gəlir. Sevindik ki, axır xilas olduq. Lakin az sonra tankı vurub dağıtdılar. Yenə qaldıq orda, bir dərənin içində. Axşamüstü möhkəm qar yağdı. Hamımız büzüşüb oturmuşduq qayanın içində. **Bu vaxt Azərbaycan dilində səs eşitdik: "Gəlin, gəlin yanımıza, biz azərbaycanlıyıq, biz ağdamlıyıq!". Bildik bu ermənilərdir.** Sonra bir müddət də keçdi. Gördük milli ordumuzun uşaqları xəstələri, yaralıları aparırlar. Gəlib bizə də kömək etdi əsgərlərimiz. Gəldik Ağdama. Qardaşım Sərxanla birlikdə getdik atamın və anamın meyidini gətirməyə. Üç kilometrə kimi meyidləri sürümüşdük. Çünki ermənilər hər zaman bizi vura bilərdilər. Ata və anamın meyidlərini gətirib Ağdamda - qardaşlıq qəbiristanlığında basdırdıq...

İndi bütün bu faciələrdən sonra oturub qəmli-qəmli düşünürəm: Dünyada hansı xalqın başına bu oyunlar açılıb. Hansı xalq öz müqəddəs torpağında belə dəhşətlərdən sar-sılıb? Yaxud hansı xalqın yetirdiyi canlı yer üzünün belə vəhşiliklərini törədib qatilə çevrilə bilər? Bəli, hər xalqın yaxşısı da, pisi də var. Hər xalqın zalımı da, cəlladı da var, mərhəmətlisi, xeyirxahı da. Amma dünyanın ermənilər ki-mi qatil, qəddar insanı heç bir xalqda yoxdur. Hər xalqın qatilində insaf da var, mürüvvət də. Hər xalqın qatili nalə çəkib ağlayan körpəyə belə gülləni atmazdı. Balanın gözü qarşısında atanı diri-diri yandırmazdı. Ağsaçlı ananı təpik-ləyib sürüməzdi, beli bükülmüş qaruya silah qaldırmazdı. Cavanların diri-diri dərisini soymazdı. Yox, etməzdi bunu

heç bir xalqın qatil oğlu. Bu dəhşətləri yalnız erməni törədə bilirdi. Türk qanına həris, türk millətinə həris erməni! İndi bu qəddarlığından, çirkin əməllərindən sonra səni yalnız bu cür adlandırırım: Kafir! Kafir erməni! Sən öz cəzana çatacaqsan! Kafir erməni!

KAFİR ERMƏNİ!

Erməni kafirdir! Erməni zülmkardır! Erməni insan qanı içəndir! Kafir erməni aydınlıqları qaranlıqlara döndərərdir! Kafir erməni yer üzündə zalımlıq, işgəncə və ağrı bitirəndir! Kafir erməni insanların xoş gününü qılınclayib cəhənnəmə döndərərdir! Böyük Allah adına, müqəddəs insan adına ləkədir kafir erməni! O cinayətlərinə və Allah kəlamını eşitmədiyinə görə yer üzündən silinib atılmalı, cəhənnəm odunda qalanıb yanmalıdır.

Ey yer üzünün haqsevər, həqiqətpərəst insanları! Bu vəhşiliyin, zülmün qabağında ermənini cəzasız qoymayın! Bütün qəlbinizlə bu dəhşətli faciəyə ağrıyıb zülmkar ermənini, kafirlik libasına bürünmüş bu qorxunc varlığı yaşadığımız hər yandan qovub uzaqlaşdırın! Qoy o tənhalıq səhrasında yanıb-yanıb külə dönsün! Kafir ermənidən qorunun, özünüzü gözləyin ey insanlar! Ey adı nurlu Məhəmmədin övladları! Kafir ermənidən həmişə ehtiyatlanın! Kafir erməni insan qanı içəndir!

Müqəddəs "Quran" kitabı kafirlərin cəzası haqda: *"Kafir olanlar cəhənnəm oduna göstəriləcəkləri [cəhənnəm odunun üzündən pərdə götürülüb kafirlərin gözünə*

görünəcəyi, yaxud cəhənnəm əzabını dadacaqları] gün onlara məzəmmətlə belə deyiləcəkdir: "Siz dünya həyatınızda bütün nemətləri görüb daddınız və onlardan ləzzət aldınız [dünyada sizin üçün gözəl olan hər şeyi xərclədiniz, axirətə bir şey qalmadı.] Bu gün isə yer üzündə nahaq yerə təkəbbür göstərdiyinizə və [allahın itaətindən çixmiş] fasiqlər olduğunuza görə həqarətli əzabla cəzalandırılacaqsınız!". Əl-Əhqaf ["Qumsal təpələr"] surəsi.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciəsi - Xocalı qırğını oldu. Yüzlərlə günahsız insanın qanı axıdıldı. Yüzlərlə insan nahaqcasına qətlə yetirildi. Qadının da, kişinin də, körpənin də, ağsaqqal, ağbirçəyin də nəsibi ölüm oldu o gecə...

MƏHKƏMƏ TİBB EKSPERTİNİN RƏYİNDƏN

1. Mehdiyev Şəfa Baba oğlu. Fəhlədir. 54 yaşında. - Döş qəfəsinin güllə yarasından həlak olmuşdur.
2. Xəlilova Lalə Tahir qızı. Şagirdidir. 14 yaşında. - Döş qəfəsinin güllə yarasından həlak olmuşdur.
3. Səlimov Mikayıl Bahadır oğlu. Fəhlədir. 22 yaşında. - Kəllənin qəlpə yarasından həlak olub.
4. Əliyev Arif Xanlar oğlu. Milli ordunun əsgəridir. 22 yaşında. - Döş qəfəsinin güllə yarasından həlak olub.
5. Əmirov Təvəkkül Baxış oğlu. Fəhlədir. 40 yaşında. - Döş qəfəsinin güllə yarasından həlak olub.
6. Nağıyev Yusif Şirin oğlu. 64 yaşında. Fəhlədir. - Döş qəfəsinin güllə yarasından həlak olub.

7. Naməlum kişi meyidi. 22 - 27 yaşında. - Başından güllə yarası alıb. Güllə beynini dəlib keçmişdir.

8. Naməlum kişi meyidi. 20 - 30 yaşında. - Başın qəlpə yarası. Kəllə sümüyünün kobud sınığı.

9. Naməlum kişi meyidi. 25 - 30 yaşında. - Başın və üst dodağın kəsilmiş yaraları, boyunun en səthinin güllə yarası.

10. Naməlum kişi meyidi. 20 - 25 yaşında. - Döş qəfəsinin arxa səthinin qəlpə yarası, sifətin, boyunun və döş qəfəsinin ön səthinin kəsilmiş yaraları.

11. Naməlum qadın meyidi. 14 yaşında. - Başın güllə yarasından həlak olmuşdur.

12. Allahyarova Qəmzə Qaraş qızı. 55 yaşında. Evdar qadıdır. - Qarının güllə yarasından həlak olmuşdur.

13. Allahverdiyeva Teyyubə Nəbi qızı. 50 yaşında. Evdardır. - Başın güllə yarasından həlak olub.

14. Məmmədov Vaqif Şəmil oğlu. 39 yaşında. Fəhlədir. - Başın güllə yarasından həlak olub.

15. Mahmudova Roza Cəfər qızı. -60 yaşında. Evdardır. - Qarının güllə yarasından həlak olub.

16. Çobanov Tapdıq Xədicə oğlu. 44 yaşında. Fəhlədir. - Başın güllə yarasından həlak olub.

17. Orucov Fazil Ənvər oğlu. 31 yaşında. Fəhlədir. - Döş qəfəsinin güllə yarasından həlak olub.

"BÜTÜN AİLƏM QIRILIB"

*Bu ağır yük çəkilməz,
Bu ağular içilməz.*

M. HADİ

*N*ə bu ağular içilər, nə bu yük çəkilər! Nə bu göz yaşları quruyar, nə qaranlıq ömrüm açılar! Nə ötənlər geri dönər, nə itənlər qayıdar! Könül arzularım bir də pərvazlanıb o yerlərə uçmaz! Sevgili övladlarım yüyürə-yüyürə bir də üstümə qaçmaz! Ömür-gün yoldaşım o xoş təbəssümüylə bir də məni qarşılamaz! O günəşlər çıxmaz, o ulduzlar parlamaz daha! O quşlar oxumaz, o çiçəklər ətirlənməz daha! O yurda, o ocağa qayıtsam da üzüm gülməz, könlüm sevinməz! İçim qan ağlar, qan! Onlarsız ömrüm heçdir, günüm, yaşayışım zəhərdir! Məni yaşadan yalnız onları tapıb quru torpağa basdırmaq istəyidir. Sonra neynərəm yaşamağı? Məgər bu yaşamaqımı? Bu cəhənnəm alovunda sürünmək, əzab çəkməkdir! Bütün günü onları, yalnız onları düşünürəm. O 25 fevral gecəsindən sonra günün, ayın ömrümdən necə keçib getdiyini bilmirəm. Mənə görə hər şey - bütün ətraf aləm, bütün canlılar qaranlıq tor içindədir. Adamları da, dostları, tanışları da qarıb tor içində görürəm. Və bir parlaq işıq ziyası görünür ki, o qaranlığı yarıb aydınlaşdır-sın. Bu zülmət torunda çırpınmağıma son qoysun. Mənim günüm ahu-fəğan içində, qəm nəfəsində keçir...

Nazim astadan, olduqca astadan danışır. Nazim başına gələn faciəni ucadan söyləyə bilmir. Olsun ki, Nazimin taqəti də kəsilib, gücü də tükənib və qüvvəti qalmayıb ki, başına gələn faciəni söyləsin. Amma çətin də olsa, ağırlı da olsa istəyirəm ki, Nazim o dərdi danışsın bir-bir: - Fevralın 25-də Noragül istiqamətində döyüşürdük. Düşmənin güclü həmləsinin qarşısını almaq qeyri-mümkün idi. Hər yandan ölüm nəfəsli güllələr saçır, od-alov yağırdı. Postda dayanmaq olmazdı. Ona görə də Xocalının içərilərinə çəkildik. Saat dördədən sonra Xocalıda demək olar ki, heç kim qalmamışdı. Amma yollarda, küçələrdə meyidlər görünürdü. Gəlib zapravkanın yanına çatdıq. Zapravkadan az aralıda dayandıq. Dostumuzu - Zamini çağırıdık. Səs gəldi. Sən demə erməni imiş. Bizə atəş açdılar. Yıxıldıq yerə. Güllə dostumuz Allahverdinin ayağından dəydi. Orda qala bilməzdik. Təhlükəli idi. Qayıtdıq şəhərə. Fabrikin yanında dayanıb nə edəcəyimizi bilmirdik. Fabrikin yanındakı evdən səs gəlirdi. Xəlvətcə yaxınlaşıb baxdıq. Azərbaycanlılar idi. 50-yə qədər adam vardı. Onlarla birlikdə şəhərdən tezliklə çıxmaq qərarına gəldik. "Xanabad arxı" deyilən yerə çatanda ermənilər bizi mühasirəyə aldılar. Çətinliklə "Xanabad arxını" tullayıb aradan çıxdıq. Sonra qorxudan hərə bir tərəfə qaçdı. Qaldım tək. Bir az da qabağa gedib meşəyə çatdım. Fevralın 26-da axşam saat beşə kimi dayanıb yanan yurduma - Xocalıya baxmışam. Xocalı yanib alovlanırdı. Dəhraz tərəfə çatanda çoxlu xocalını gördüm. Gecəni birlikdə qalıb səhərə kimi dözdük. Sonra yetmiş adam bir yerə, yetmiş də bir yerə bölündük. Fevralın 27-də

gecə saat dördə Dəhraz kəndinin üst tərəfinə çıxdıq. Dörd nəfərlər birlikdə kəndi keçib girdik Gülablıya. Gülablıdan da gəlib çıxdıq Ağdama. Ağdama çatan kimi ailəmi, uşaqlarımı soraqlamağa başladım. Heç kim onlar haqda məlumat verə bilmirdi. Sonradan öyrəndim ki, həyat yoldaşımı da, uşaqlarımı da Xocalıda öldürüblər. Həyat yoldaşımın bacısı da orda qətlə yetirilib.

...Nazim ağır dərd içində başına gələnləri danışır. Yənə sakit, ağır-ağır. Nazim bu böyük müsibətini danışdıqca yadıma bayaq bir neçə xocalının sözləri düşür: - Hamımızın başına müsibətlər gətirilib. Nazimin dərdi isə çox böyükdür. Heç inanmırıq ki, sizə o faciəni danışmağa razılıq versin...

Amma Nazim danışır o faciəni. Sıxıntı və məhrumiyətlər içərisində boğulsa da ürəyini göynədən o müsibəti danışır. Ona görə danışır ki, qoy hamı bilsin dünyada erməni vəhşiliyi deyilən bir qorxu var. Və hamı bu qorxulu ermənilərdən ehtiyatlı dolansın.

Nazimin son dediyi söz bu oldu: - Heç olmasa meyidlərini tapsaydım, bir az sakitləşərdim. Ya da heç olmasa sümüklərini yığıb bir yerdə basdırardım ki, rahatlanım, bir and yerim olsun!

Yox, Nazim, sən sakitləşməyəcəksən. Sən heç zaman sakitlik tapmayacaqsan. Doğma övladlarının - Çınarın, Çingizin, sevimli həyat yoldaşının meyidlərini tapıb basdırsan da rahatlanmayacaqsan. Çünki bu elə bir dağdır ki, göynərtisi sinəndə, içərisində daim sızıltı verəcək. O dərd sağalan deyil! 11 yaşlı Çınarının boyunu görməyən, 6 yaşlı

Çingizinin şən gülüşlərini eşitməyən, vəfalı ömür-gün yoldaşının isti qayğısına əbədilik möhtac qalan sakitləşərmimi? Bu, qətiyyəən mümkün deyil. Elə bu ağırdandır ki, saçların da vaxtsız ağarıb, qəm kölgəsinə bürünüb. Elə bu müsibətinin böyüklüyü, ağırlığı qarşısında təslim olub təskinləşdirici söz də deyə bilmirəm. Faciənə, bu böyük ağrıma varlığım ilə yansam da sükut içində bir nöqtəyə baxıb susuram. Nədənsə qəm çanağına dönmüş gözlərinlə baxmaqdan ehtiyatlanıram. Mənə elə gəlir ki, sənin bu ölçüyəgəlməz müsibətində günahkaram. Yalnız mənəmmi günahkar? Yüzlərlə, minlərlə azərbaycanlı sənin və bütün xocalıların faciəsində günahkardır. Bütün azərbaycanlılar günahkardır.

QIRX DOQQUZ QOHUMUN AĞRISI

Ələkbərov Vəkili bayaqdan gözləyirəm. Söhbəti hardan başlayacağımı, hansı suallar verəcəyimi isə bilmirəm. Çoxdandır ki, xocalılarla söhbət edirəm, ağır dərdlərini dinləyirəm. Həmişə də ilkin anda böyük sarsıntılar içində qalırım. Çünki yaralı, zavallı xocalılar o ağır günün müsibətini elə bircə sözlə deyirlər: qardaşım ölüb, anamı öldürüblər, oğlum güllələnib, qızım donub, qohumlarım girovdadır və s. böyük müsibətlər içində yanan xocalılar əzab çəkir fevral faciəsini xatırlamağa.

Amma bayaqdan yolunu gözlədiyim Vəkilin faciəsinin böyük olacağını düşünməzdim. **Vəkil o ağır gündə 49 doğma adamını itirib.** Nəhayət ki, görüşürük, söhbət

edirik Vəkillə. Vəkil ağır dərd içində danışır: - O faciəli hadisədə 49 adamım həm itkin düşüb, həm də qırılıb. Bacımın uşaqları, xalauşaqlarım, anam... ölənlər birdirmi, ikidirmi? Fevralın 25-də gecə saat 2-ə kimi ermənilərin o od-alov yağın hücumunun qarşısında dayana bildik. Gecə saat ikidə artıq mümkün olmadı, Xocalıdan çıxdıq. **Biz Xocalıdan çıxanda gözəl yurdumuz od tutub yanır, hər yan uçulub dağılırdı. Yolda meyidlər vardı.** 100-ə yaxın adamla Kətik meşəsinə gəlib çatdıq. Gecəni qaldıq meşədə. Sabahı günü Şelli istiqamətinə getdik. Yolda anamı vurdular. (20 gündən sonra gedib yazıq arvadın meyidini gətirdik). Naxçıvanik yolunda gördüm ki, bizdən bir qədər aralıdan bir milis maşını keçdi. Camaatı tələsdirdim ki, yolu tez keçin, yoxsa qıracaqlar. Böyük çətinliklə ordan çıxıb Ağdama gəldik...

Vəkil o fevral faciəsini xatırlayanda bir adamın da igidliyindən xüsusi danışır: Tofiq Hüseynovun. **Tofiq Hüseynov Vəkilin həm xalasıoğlu, həm də yeznəsidir. Tofiq Hüseynov o ağır gündə axıra kimi döyüşüb, mərdlik göstərmiş.** Tofiqin ölümündən sonra üç balası yetim qaldı. Qardaşı, ata-anası, həyat yoldaşı da o faciədə həlak oldu Tofiqin. Tofiq Xocalıda batalyon komandiri idi. Doğma torpağı olan Xocalı uğrunda döyüşdə qəhrəmanlıqla dünyasını dəyişdi.

Vəkil ölənlərinin ağrısını çəkə-çəkə indi də girovda qalan doğmalarının yolunu gözləyir. Ömründən ötən hər günü minbir işgəncə və əzabla yola salır. Vəkil böyük dərd

içindədir. Vəkil 49 yaxın adamının ağrısını çəkir. 41 yaşında 49 adamın matəmini saxlayır, intizarını çəkir.

YEDDİ ADAMIM YOXDUR...

Xocalıda kimi dindirirsənsə, ağır dərdi alovlanır, gözlərinə qərribə qəm buludu çökür. Xocalılar böyük faciə içində yaşayır. Elə ailə yoxdur ki, fevral faciəsi ona dəyib toxunmasın. Xocalıdan elə bir adam tapmaq olmaz ki, qanlı fevral faciəsi ona bədbəxtlik gətirməsin, qəlbini didib parçalamasın. Hər kəsin dərdi özünə görə böyükdür, ölçüyə-gəlməzdir. İnsan ölümündən də sonsuz ağrı nə ola bilər?

46 yaşlı Surxayın da faciəsi böyükdür: 7 yaxın adamını itirib o faciədə. Özü isə təsadüfən sağ qalıb. Düşmən gülləsi o qanlı faciədə xoşbəxtlikdən yan keçib ondan. (İndi çox qərribədir ki, danışib söhbət etdiyim xocalıların çoxu sağ qaldığına görə özünü qınayır və bu sözü deyirlər: Kaş o günü biz də onlarla birgə öləydik. O vaxt ölsəydik, indi bu müsibətləri çəkməzdik).

İndi böyük qəm içindədir Surxay. Görünüşündən qırx altı yaşlı adama oxşamır. Qırx altı yaşın hökmündən çox-çox uzaqda dayanır. Başına gələn faciə onu vaxtsiz-vədəsiz qocaldıb. 60-70 yaşın dolaylarında görünür indi o. (Ümumiyyətlə görüşüb söhbət etdiyim xocalıların çoxu yaşından qoca görünür. Dərd onları bu günə salıb). Surxay o faciəni də sakit halda danışa bilmir...

Quliyev Surxay: - Fevralın 25-də ermənilər hər yandan bizi mühasirəyə aldılar. Həmin günü qorxudan kim hara

gəldi qaçırdı. Ölənlərin, itənlərin sayı- hesabı yox idi. **Gecə saat 2-də biz Xocalıdan çıxdıq. Abdal-Gülablı istiqamətində gedirdik.** Ağbulağa çatanda 300-ə qədər adam gördük orda. Ara necə qarışdısa oğlumu itirdim orda. Nə qədər axtardımsa tapa bilmədim. Adamların çoxu başı-açıq, ayaqyalın idi. Çoxları isə meşələrdə donub ölürdülər. Ən dəhşətlisi balaca uşaqların acliqdan və soyuqdan göyə yüksələn iniltiləri idi. Biçarələri susdurmaq isə mümkün deyildi. Yazıqlar hardan biləydilər ki, yaxınlıqda quduz ermənilər var və onların səsini eşidib, gəlib adamları qıra bilərlər. **Çox adam gözümün qabağında soyuğa dözə bilməyib dondu. Heç bir kömək də edə bilmədik.** Min bir çətinliklə gəlib çıxdıq Ağdama. Ağdama çatanda bildim ki, başımıza hansı faciələr gəlib. Öyrəndim ki, qardaşım Quliyev Zəkarət və onun oğlu həlak olub. **Qardaşım oğlu Əkbərin 7 yaşlı qızı, o biri oğlu da həlak olub.** Qardaşım arvadı Quliyeva Şuradan da indiyə kimi xəbərimiz yoxdur. Qardaşım oğlu Əkbəri 24 gün axtarandan sonra Ağcabədinin Şotanlı kəndində tapdıq. Hamımızın, hamımızın itkisi çoxdur. Heç kim deyə bilməz ki, birinin dərdi o birindən böyükdür. Hamı eyni oda, eyni alova düşüb...

Surxay söhbətinin axırında ağrılı bir söz işlətdi: "hələ müsibətimiz Xocalıya yığışandan sonra olacaq". Surxay bu sözləri deyib gözlərini uzaqlara dikdi. Mən isə onun nəyə işarə etdiyini yaxşı başa düşürdüm.

Hə, Surxay qardaş, bildim ürəyinizdən keçənləri. Demək sizin - bütün xocalıların ağrısı hələ qabaqdadır. İndi doğmalarınızın ölümünə yana-yana bir odlu fikir də rahat

buraxmır sizi: o yurd, o torpaq boşalandan sonra ora necə qayıdacaqsınız? O torpağa o adamlarsız necə ayaq basacaqsınız? Fəlakətiniz, müsibətiniz onda başlayacaq sizin! Boşalmış o yiyəsiz evləri görəndə alışıb yanmayacaqsınız? Ağsaqqalsız, ağbirçəksiz qalmış Xocalı sizə soyuq, yad bir yer kimi görünməyəcəkmi? O xaraba qalmış yurdlar sizi qovmayacaqmı torpaqdan? Yetim uşaqları atasız, anasız görəndə necə sakitlik tapacaqsınız?

Doğrudan da, hələ sizin müsibətiniz qarşıdadır, Surxay qardaş!

"BEŞ ADAMIMI ÖLDÜRÜB ERMƏNİLƏR"

Əvvəl danışmaq istəmir, uzaqlaşır bu söhbətdən. Müxtəlif bəhanələrlə boyun qaçırır o faciəni yada salmaqdan. Amma inadkarlıq edirəm, Rövsəni dilə tuturam ki, bu faciəni mütləq danışmaq lazımdır. Ona görə lazımdır ki, xalq, camaat hamı bilsin o qırğının böyüklüyünü, insanlara hansı iztirablar verdiyini! Rövsən yenə imtina edir söhbətdən və astadan, kədərli bir səslə deyir: eeh, qardaş, hər şey olub keçdi, danışmağın nə mənası?

Axır ki, Rövsən danışır o şahidi olduğu hadisəni.

Paşayev Rövsən: - Əvvəllər Stepanakertdə(Xankəndində) yaşayırdıq. 1988-ci ildə ermənilər Stepanakertdəki evimi yandırdılar. 1988-ci ildə gəldik Xocalıya. Xocalıda pis, yaxşı, özümüzə güzəran düzəlttik. Xocalıdakı qohum-qardaş da köməklik göstərdi. (Əslimiz Xocalıdandır). Elə yavaş-yavaş özümüzə gəlirdik ki, burdan da ermənilər

gəlib bizi qovdular. Fevralın 25-də gecə ermənilər hər yandan Xocalını atəşə tutdular. Elə güllələr atırdılar ki, düşdüyü yer alovlanıb yanırdı. Tez uşaqları və yaxın qonşuları betonun altına yığdıq. Sonra gördük ki, bura da təhlükəlidir. Və bir də gördük ki, ermənilər hər yandan şəhərə girir. Adamlar isə baş götürüb qaçır. Biz də yığışib meşəyə getdik. **4 gün qaldıq meşədə. Cəmisi 8 adam idik. Yanımızda olan iki arvad donub öldü. Atamı güllə ilə vurdular. Qardaşımı da güllə ilə vurdular.** Atamı vuranda bir müddət yaralı qalıb sonra canını tapşırırdı. Qardaşım paltarını cırıb atamın ayağına sarıdı. Amma heç bir köməyi olmadı... Artıq meşədə qala bilməzdik. Yolu da tanımırdıq. Üz tutub hara gəldi gedirdik. Qarlı, buzlu yollarla gəlib çıxdıq Şuşanın aşağılarına. Yaxşı ki, ermənilər bizi əsir almadı. O yoldan bir də qayıdıb gəlmişik geriyə. Saatlarla meşədə dolaşıb Ağdama çıxmaqdan ötrü yol axtarmışıq. Gündüzlər meşənin üstündə vertolyot uçuşur, harda adamların olduğunu axtarırdı. Erməni vertolyotlarının səsinə eşidən kimi kolun, kosun dibində, ağac kovuşunda gizlənirdik. **Meşələr isə meyidlərlə dolu idi. Axır ki, yol tapıb gəldik Şelliyə. 7 gündən sonra gedib atamın, qardaşımın, qaynanamın, qaynımın meyidlərini gətirdim.** Meyidləri sürüyə-sürüyə gətirirdik ki, ermənilər görüb bizə güllə atmasın. Sonra anamı axtarmağa başladım. Axır ki, tapdım. Öyrəndim ki, ermənilər anamı Əsgərana girov aparandan sonra barmaqlarını kəsmək istəyirmişlər. Sonra ermənilər bizimkilərlə razılaşıb iki erməni meyidinə çoxlu azərbaycanlı dəyişiblər. Anam da eləcə xi-

las olub. Amma anam danışır ki, ermənilər elə vəhşiliklər edirdi ki, Əsgəranda. Adamları diri-diri yırıb başını kəsirdilər. Əsgəranda çoxlu sırğalı zənci varmış. Bibimoğlu Elbrus isə indiyə kimi Xankəndində girov saxlanılır.

Rövşən bu faciəli söhbəti danışanda deyir: Bax həyat yoldaşımın atası, anası, qardaşı orda öldürülüb!

Başı böyük müsibətlər çəkmiş və indinin özündə ağrılar içində qovrulmuş Rövşəndən, onun matəmə bürünmüş ailəsindən əzabla ayrılıram. Rövşənin balaca uşağı isə bərkdən ağlayır. Bilirəm ki, uşaq acından belə nalə çəkir. Axı Rövşənin və onun ailəsinin dolanışığı çox ağır, çox çətinidir. Qəddar ermənilər Rövşənin və onun bütün qohumlarının var-dövlətini tutub alıblar...

...Pilləkənləri düşəndə hələ də körpənin naləsini, ürək parçalayan ağlamasını eşidirdim. Və düşünürdüm ki, bu gün Vətənimiz Azərbaycanın hər yerində yüzlərlə köməksiz, ac-susuz Xocalı uşağı ağlayır, fəryad qoparır.

"QARDAŞIMDAN VƏ AİLƏSİNDƏN XƏBƏRSİZİK"

Heç vaxt fikirləşməzdim ki, bir gün Naftalana gəlib başı faciələr çəkmiş xocalıları axtaracağam. Dünyanın bu sehirlı guşəsinə həmişə adamlar dərddən, şikəstlikdən xilas olmaq üçün üz tutublar, pənah gətiriblər. Naftalan çoxuna ömür verib, həyat, sağlamlıq bəxş edib.

İndi biçarə xocalılar bu məşhur sağlamlıq və müalicə diyarına gəliblər. Amma xocalılar bura sağalmağa, ağır

xəstəliklərdən yaxa qurtarmağa gəlməyiblər. Onların dərdi elə dərd deyil ki, burda sağalsın, şəfa tapsın. Xocalılar heç zaman sağalmayacaq bir dərdə düşər olublar. Onlar buraya müvəqqəti yaşamağa gəliblər, erməni vəhşiliyindən qaçıb burda sığınacaq tapıblar. Yurdsuz, evsiz-əşiksiz adamlar burda dərd içində alovlanır, itənlərinin, ölənlərinin xiffətini çəkirlər. Xocalılar başlarına gətirilən o böyük faciəni sıxıntı içində danışırlar.

Əliyev Firidun: - Mən hələ fevralın 19-da postda olanda yaralanmışdım. Ağır vəziyyətdə yatırdım. Məni Eldəniz həkim müalicə edirdi. Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum etdilər. Hər tərəfdən şəhərə od-alov yağdı. Mən hərəkət edə bilmirdim. Məni götürüb xərəkdə apardılar. Bədbəxtliyimizdən həmin günü hava da möhkəm soyuq idi. Göydən qar yağdı. **Məni xaloğlum və dayım xərəkdə çıxardılar Xocalıdan. Sonra gəldik meşəyə. Dörd günə kimi qaldıq meşədə. Yanımızda 300-ə kimi adam vardı. Adamların çoxu qırılırdı. Çoxunu saxta vurub öldürürdü. Uşaqlar acından ağlaşırdı. Acından qar yeyirdik, itburnunun başını yeyirdik. Axırda min bir çətinliklə Qarqar çayından keçib məni gətirdilər Ağdama. Ağdamda bildim ki, başıma hansı faciələr gəlib. Qardaşım Firdovsi Əliyevin özü, həyat yoldaşı, oğlanları Elçin və Elgiz yoxdur. Altı aydır ki, onlardan xəbərimiz yoxdur. Əmimdən və əmimin həyat yoldaşından da bir xəbər tutmamışıq. Girovda qalmağı haqqında da məlumatımız yoxdur. Hər gün səbirsizliklə onların qayıdacağını**

gözləyirik. Əgər ermənilər öldürübsə, heç olmasa meyidlərini tapıb dəfn etsək sakitləşərdik...

...Əlbəttə ki, insanın diriliyi, sağ qalması ən böyük şərtədir. İnsanın salamatlığı hər şeydən vacib, gərəklidir. İntizar içində onun yolunu gözləmək necə çətin olsa da bilirəm ki, ölüm-itim yoxdur. Amma səssiz-soraqsız itkin düşən, yaşamağı haqda heç bir məlumat əldə edilməyən adamın yolunu gözləmək iztirabdır, işgəncədir. İnsanın ömrü hər saat, hər an gərginlik və sıxıntı içində keçir. Ömrün hər günü bir sıxıntılı sual toruna sarınır: Görən sağdırmı? Ermənilər öldürməyib ki? Onlara əziyyət vermirlər ki? Ac-susuz qalmırlar ki?

"QARDAŞIM OĞLU YANIMDA ÖLDÜ"

Naftalanda görüşüb söhbət etdiyim adamlar tez-tez bir adamın adını çəkirdilər: Vəzir. Deyirdilər ki, Vəzir öz həmyerliləri ilə Beşmərtəbədə qalıb axıra kimi ermənilərlə döyüşüb. Ermənilər Xocalını alsalar da beşmərtəbədəkilər düşməyə qarşı müqavimət göstəriblər.

Vəzirlə üz-büz oturub söhbət edirik.

Abışov Vəzirin dedikləri: - Biz Noragüldə üçüncü postda dayanırdıq. Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum edəndə biz postdan çıxmağa məcbur olduq. 60-a qədər adam gəlib dolduq Beşmərtəbəyə. Əvvəl razılaşdıq ki, atəş açmıyaq. Səhər saat 4-ə kimi ermənilər hər yandan şəhəri atəşə tutdular. Sonra girdilər şəhərə. Biz hər şeyi gözümüzlə görür, amma müqavimət göstərə bilmirdik.

Səhərə yaxın ermənilər başladılar bir-bir evləri yandırmağa. Onların arasında olan qara və göy paltarlı adamlar xüsusi canfəşanlıq göstərirdilər. Beşmərtəbəni atəşə tutanda qardaşım oğlu Abışov Elşadı vurdular. Elşad Beşmərtəbənin üstündə ermənilərlə döyüşürdü. Fevralın 26-da axşam saat altıya kimi Beşmərtəbədə qaldıq. Heç bir kömək gəlmədiyini və ermənilərin bizi mühasirəyə alıb qıracağını başa düşəndən sonra Beşmərtəbənin arxa hissəsindən - pəncərədən çıxmağa başladıq. Ermənilər isə hər yandan bizi atəşə tuturdular. Yağış kimi yağan güllələr altında binadan çıxmağa bildik.

BİR HAŞİYƏ:

Vəzir bu söhbəti edəndə bizim hökumət rəhbərlərinin xalqa çatdırdığı yanlış məlumatı düşünürəm: guya Xocalıda cəmi iki adam ölüb. Ölənlərin xalqdan gizlədilməsinin böyük bir cinayət sayılması bir yana, Xocalıda qalıb döyüşənlərin unudulması, kömək göndərilməməsi daha bağışlanılmazdır. Bəlkə də həmin günü xalqa obyektiv məlumat çatdırılısaydı, şübhəsiz ki, igid oğullarımız onlara köməyə tələsər, ya gedib meşədə, çöllərdə itkin düşənləri tapıb gətirərdilər. Düşmən gülləyə tutsa da bu addımı atmaq lazım idi. Axı, etiraf edək ki, həmin hadisədə biz yurddaşlarımızı xilas etmək üçün heç bir ciddi-cəhd göstərmədik. Nəticədə Xocalıda döyüşən də qırıldı, çöllərdə dinc əhali də.

...İndi üz-üzə oturub söhbət etdiyim Vəzir də daxili əsəbini çətinliklə gizlədib yana-yana deyir: "Bircə kömək göndərsəydilər, biz heç Xocalıdan çıxmazdıq". Vəzir bu

sözləri həm də ağır təəssüflə deyir. Çünki Vəzir doğma yurdu Xocalını son saata kimi qoruyub müdafiə etmişdi. Amma bu xalqın nankor və xəyanətkar rəhbərləri buna imkan verməmişdi.

Vəzir təəssüflə, ağır bir halda Xocalıda qaldığı son anları xatırlayırdı. O, Xocalı torpağını son nəfəsinə kimi qoruyub saxlayan, müqəddəslik zirvəsində durub, ana yurdu ucalardan uca sayan, onun yolunda həlak olan yurddaşlarından danışırdı.

QORXURAM ONUNLA GÖRÜŞMƏYƏ

Neçə gündür ki, onunla görüşə getmək istəyirəm. Bütün qüvvəmi toplusam da bacarmıram. Sanki hansısa görünməz bir əl uzanıb mənə və bu görüşə getməyə qoymur. Hər dəfə görüşə hazırlaşanda həyəcan və qorxu dolu bir sual qarşısında qalıram: Gedib onunla hansı söhbəti edəcəyəm? O faciəni necə danışacaq, ürəyi gələcəkmi? Axı anadan ötrü bundan böyük dərd, işgəncə olarmı? Ananı bundan da artıq əzablar məngənəsində sıxmaq olarmı? Ananın gözü önündə övladı tikə-tikə doğrayarlarmı?

Çoxdandır, lap çoxdandır ki, Səlimova Nənəşlə görüşə can atıram. Amma gedə bilmirəm. Sadəcə olaraq qorxuram, bədənimə titrədir əsdirən həyəcan keçirirəm. Yəqin bu görüşüb söhbət etdiyim, dərdini dinlədiyim bədbəxt xocalıların içində ən dözümlü bu söhbət olacaq.

Amma gedə bilmirəm bu görüşə. Böyük bir qorxu pərdəsinə bürünmüş tərəddüd içindəyəm.

Hadisə necə olub?

Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum edəndə Səlimova Nənəşi oğlu Arazla birlikdə girov tutub Əsgərana aparıblar. **Əsgəranda ermənilər Nənəş ananın gözü qabağında sevimli oğlu Araza işgəncə verməyə başlayıblar. Günahsız oğlanı tikə-tikə doğrayıblar.** Hər dəfə ətini kəşib soxurmuşlar ağına. Belə əzabla Arazı anası Nənəşin gözü önündə qətlə yetiriblər. Sonra isə Nənəş ananı buraxıblar. Sınəsinə sağalmaz, çalın-çarpaz dağ çəkəndən sonra zavallı ananı azad ediblər. Yox, elə fikirləşməyin ki, ermənilər xeyirxahlıq və mərhəmət hissi ürəklərini bürüdüyündən bu hərəkəti ediblər. Əsla! İnanmayın! Ermənilər ona görə Nənəş ananı salamat buraxıblar ki, qoy bütün ömrü boyu qovrulub əzab çəksin. Oğul dağıtı, kəsilib doğranılan övlad ölümünü hansı ana unudub yaddan çıxarar ki? Ona görə də ermənilər Nənəş anaya dəyib toxunmamışdılar.

Amma zalımıq edib, vəhşilik göstərib ermənilər! Ananın gözü qabağında oğulu doğrayarlarmı! Dünyanın heç bir xalqında belə vəhşi xislətli, zalım sifətli insan olmayıb hələ! Yer üzündə ən qorxunc və təhlükəli bir varlıq varsa, o da ermənidir!

"ERMƏNİLƏR DIRNAQLARIMI QOPARIRDILAR"

Zülmün, işgəncənin hər formasını sınaqdan çıxarırdı ermənilər. Kimsəsiz, köməksiz xocalılara odlu nifrətlə yanaşır, istədikləri hərəkəti edirdilər. Bizim nağıllardan eşitdiyimiz işgəncə üsullarını ermənilər böyük müvəffəqiyyətlə dinc camaata - ağsaçlı anaya, köməksiz qadına, qocaya, körpəyə tətbiq edirdilər.

Xocalı sakini Cəmil Məmmədovun başına min bir oyun açıblar. 14 min manat pulunu alıblar. Naxçıvanıkdə pəyəyə salıb 4 gün ac saxlayıblar. Sonra Əsgərana gətirib nəvəsini orda əlindən alıblar. Nə nəvəsindən, nə də arvadı və qızından xəbər tutmayan, nigaran qalan Cəmil Məmmədovun başına elə müsibət açıblar ki, ağrısı indi də canından çıxmır.

Cəmil Məmmədov: - 4 gündən sonra məni nəvəmlə Əsgəran rayonuna gətirəndə başımıza elə oyun açdılar ki, Naxçıvanıkdəki pəyəni cənnət sandım.

Erməni muzdurları ayaq barmaqlarımın dirnaqlarını çəkib çıxartdılar... Bir neçə saat davam edən işgəncələrdən sonra məni həbs edilmiş bir erməni ilə dəyişdilər.

"ERMƏNİ QƏBİRİSTANLIĞINDA BAŞLAR KƏSİLİRDİ"

Ermənilər həmin o məşəqqətli gündə əsir tutduqları azərbaycanlılarla istədikləri rəftarı edir, istədikləri işgəncəni verirdilər. Ermənilər neçə yüzilliyin ürəklərində yığılıb qalan nifrətini dinc camaatın üstünə tökürdülər. İnsanların diri- diri başını kəsirdi ermənilər.

Səriyyə Talıbova: - Bizi erməni qəbiristanına gətirdilər. Burada baş verənləri danışmağa çətinlik çəkirəm: 4 nəfər gənc mesxeti türkünə və 3 azərbaycanlıyı bir erməni yaraqlısının qəbri üstündə qurban kəsdilər... Bundan sonra əsgərlər və yaraqlılar valideyinlərinin gözü qabağında uşaqlara işgəncə verib öldürməyə başladılar. Sonra buldozərlərin köməyi ilə meyidləri dəryəyə tökdülər. İncan cildinə girmiş bu vəhşilərin ürəyi bununla da soyumadı. Onlar əynində milli ordunun forması olan iki azərbaycanlı gətirdilər və vintaçanla onların gözlərini dəldilər...

AZƏRBAYCANLILARIN GÖZLƏRİ ÇIXARILIRDI

Bəli, ermənilər həmin o hadisədə insanları dünyada ən şirin nemət olan göz işığından məhrum edir, sonra qətlə yetirirdilər. Ermənilər qəsdən belə zülmü edirdilər.

Doğrudan da, əgər insanı öldürəcəksənsə, onda niyə işgəncə verib gözlərini çıxarırsan?

Həsənova Fitat, Xocalı sakini. - Yazıq qadına ermənilər görün hansı işgəncəni veriblər!

Başına vurub zədələyəndən sonra əl-qolunu bağlayıb bədbəxt qadının gözlərini çıxarıblar.

Məmmədova Məhrüzə, Xocalı sakini. - Yazıq qadına verilən işgəncələr daha dözülməzdir. Ermənilər qadını necə əzabla öldürüblər! Baxın, diqqət edin, bu zülmə, bu vəhşiliyə! **Əvvəlcə qadının gözlərini çıxarıb, işığa həsrət qoyublar köməksiz qadını.** Sonra kinli ermənilərin ürəyi bununla da soyumayıb. Sonra qadının döş vəzilərini və burnunu kəsiblər.

Məmmədova Tamara Səlim qızı. - Yazıq qadına verilən işgəncə dözülməzdir, ürəkparçalayandır. Ermənilər bu zülmkarlıq və zalımlığına görə nifrətə layiqdir! Ana müqəddəsliyinə hörmət, ehtiram bir yana qalsın, heç olmasa o əzablı ölümə düçar etməyəydin bu qadını! Erməninin gözünü vəhşilik, qatillik pərdəsi elə tutub ki, hələ də anlamır ana müqəddəsdir, ana dünyanın, hamının anasıdır. Millətindən, irqindən asılı olmadan hamı anaya, qadına eyni ehtiramla yanaşmalıdır. Budur erməninin azərbaycanlı qadını Məmmədova Tamaraya olan "münasibəti". - Əvvəlcə bədəni güllə yarası alıb. **Sonra yaralı qadına ermənilər növbəti işgəncəni verib: bədbəxtin gözlərini çıxarıb onu həyat işığından məhrum ediblər.** Bununla da ürəyi soyumayan ermənilər qadının döşlərini kəsib qətlə yetiriblər.

Aslanov İqbal Bahadır oğlu. - İqbalın ölümü çox faciəlidir. İqbalın başına açılan oyunları sakitliklə qarşılamaq olmur. İqbalın böyük işgəncə ilə qətlə yetirildiyini təsdiq edən sənədləri həyəcənsiz, sarsıntısız oxumaq olmur. İqbal milli orduda döyüşdü. Doğma torpağı Xocalını qəhrəmanlıqla qoruyurdu. İqbal bilmirdi ki, bir gün amansız düşmən gəlib yurdunu alacaq, onu isə əzabla qətlə yetirəcək. İqbal hər gün qarşısını kəsdiyi düşmənin belə amansız olacağını, türk qanına hədsiz dərəcədə susadığını düşünməzdi də. Əgər düşünsəydi özünə qəsd edər, zalım erməni əlinə keçməzdi. Çox heyf İqbaldan. Çox heyf ki, erməni vəhşiliyinin onu bu hala salacağını fikirləşmirdi də. İnsan olan kəsin bu dəhşətləri edəcəyinə inanmırdı.

...İqbalın əvvəl gözlərini çıxartdı ermənilər. Onu dünya işığına həsrət qoydular. Sonra cinsiyyət üzvünü kəsib yandırdılar.

İgid və qəhrəman İqbal beləcə qətlə yetirildi.

YANDIRILANLAR

Ermənilərin ən vəhşi cəza üsullarından biri adamları diri-diri yandırmaq idi. Azəri türklərini yandırmaqdan böyük zövq alırdı ermənilər. Özü də yana-yana əzab çəkib ölən insanın iztirablarından rahatlanır, xoş bir əhval keçirirdilər. Yanan türk övladı idisə niyə sevinib şad olmayaydı ermənilər. Onlar ki, pis hərəkət etməzdi, öz ulu

babalarının ən böyük istəyini həyata keçirirdilər. Nə idi bu istək?

Azəri türklərini işgəncə ilə öldürmək. Və indi də ermənilər öz sələflərinin murdarlanmış ruhlarını şad edirdilər.

Yandırılırdı xocalılar, min bir işgəncə ilə qətlə yetirilirdi günahsızlar. Hüseyinov Şakir Mustafa oğlu.

- **Şakir milli orduda döyüşürdü. Xocalı faciəsində ermənilər onu bütövlükdə yandırılar.**

İmani Ağayar.

- Ağayar milli orduda döyüşürdü. Xocalı faciəsində ermənilər onu da yandırılar.

Məmmədov Saday.

- Saday milli orduda döyüşür, doğma torpağını qoruyurdu. Ermənilər Sadayı da yandırılar.

Hüseyinov Allahverdi Qulu oğlu.

- Heç bir günahı olmayan Allahverдини də qəddar ermənilər yandırılar.

Rəcəbov Cəbrayıl Mehdi oğlu.

- Ermənilər Xocalıya girəndə Cəbrayılı əsir alıb əl-ayağını məftillə bağladılar. sonra üstünə benzin töküb yandırdılar.

Fərzəliyev Cahan Hümbət oğlu.

- Ermənilər qəddarlıqla onu yandırılar.

Kərimov Firuz.

- Ermənilər onu da işgəncə ilə öldürüb yandırılar

QADINLARIN DÖŞLƏRİNİ KƏSİRDİLƏR

Ermənilərin əsir qadınlara olan münasibəti insan rəftarından tamam uzaq idi. Əsir Xocalı qadınlar istənilən təhqirə və şəxsiyyət alçaqlığına məruz qalırdılar. Əsir qadınların gözü qabağında övladını öldürür, qətlə yetirirdi ermənilər. Qadınları ən ağır işlərdə işlədir, olmazın işgəncə verirdilər. Onların namusunu ləkələyir, ismətinə toxunurdular. Bununla da bu alçaq hərəkətlərlə də sakitləşmirdi ermənilər. Ürəklərindəki kin soyumurdu. Yazıq Xocalı qadınlarını işgəncə ilə öldürürdü ermənilər. Qadınların döşlərini kəsirdilər.

Kərimova Firəngül.

- Döşünü kəsdikdən sonra qulaqlarını kəşmişdilər. Sonra gözlərini çıxarıblar. Sonra da bədənini doğrayıblar.

Əzimova Dilarə Seydulla qızı.

- Döşü kəsilmiş, güllələnmişdir.

Məmmədova Tamara Səlim qızı.

- Döşləri kəsilmişdir. Gözləri çıxarılıb. Bədənində güllə yarası vardı.

CİNSİYYƏT ÜZVLƏRİ KƏSİLİRDİ

Erməni vəhşiliyini sübuta yetirən bir cəza üsuludur bu. Ermənilər dünyada ən qəddar və qatil adamların belə qəbul etmədiyi vəhşi "cəza üsulunu" azərbaycanlılara tətbiq edirdilər. Köməksiz, günahsız adamları içəridən qırıb məhv edir, sonra qətlə yetirirdilər.

Ermənilər əsir azərbaycanlıların cinsiyyət üzvlərini kəsirdilər.

Səlimov Bahadur. Xocalı sakini.

- Cinsiyyət üzvü kəsilmiş, sonra yandırılmışdır. Behbudova Sürəyya Yusif qızı.

- Cinsiyyət üzvünə çoxlu güllə vurulmuşdur.

Öldürülüb tanınmaz hala düşən çoxlu xocalının cinsiyyət üzvü kəsilmişdir.

İÇKİ ŞÜŞƏLƏRİ CƏZA ÜSULUDUR

Bu haqda camaat arasında danışığ gedirdi. Söz-söhbət yayılmışdı ki, ermənilər doğrudan da belə vəhşiliklər edirmişlər. Sübutlar, dəlillər ermənilərin belə "cəza üsulunun" mövcudluğunu təsdiqlədi. Xocalı əsirlərinə isə ermənilər daha tez-tez belə "üsulları" tətbiq edirdilər.

Kərimov Samuray. Xocalı sakini.

- Arxa keçəcək dəliyində boş içki şüşəsi. Bu işkəncədən sonra onun gözlərini çıxarıb güllələmişlər.

İndi bu vəhşiliklərdən sonra erməniyə nə ad vermək olar? Ermənidə insafın, mürüvvətin, vicdanın olmadığını bu faktlar sübuta yetirmirmi? Bəlkə dünyanın hansı bir xalqısa bu hadisədən sonra erməniyə müdafiəyə qalxacaq, onun tərəfində dayanacaq? Yox, inanmıram belə "mücüzənin" baş verəcəyinə? Bu hadisəni eşidib bilən hər kəs erməniyə yalnız bu adı verməlidir: Kafir! Kafir erməni!

KAFİR ERMƏNİ!

Erməni kafirdir! Erməni zülmkardır! Erməni insan qanı içəndir! Kafir erməni yer üzündə zalımlıq, işgəncə bitirəndir! Kafir erməni insanların xoş gününü qılınclayıb cəhənnəmə döndərəndir! Böyük Allah adına, müqəddəs insan adına ləkədir kafir erməni! O cinayətlərinə və Allah kəlamını eşitmədiyinə görə yer üzündən silinib atılmalı, cəhənnəm odunda qalanıb yanmalıdır!

Ey yer üzünün haqsevər, həqiqətpərəst insanları! Bu vəhşiliyin, zülmün qabağında erməniyə cəzasız qoymayın! Bütün qəlbinizlə bu dəhşətli faciəyə ağrıyıb zülmkar erməniyə, kafirlik libasına bürünmüş bu qorxunc varlığı yaşadığınız hər yandan qovub uzaqlaşdırın! Qoy o tənhalıq səhrasında yanıb-yanıb külə dönsün! Kafir ermənidən qorunun, özünüzü gözləyin, ey insanlar! Ey adı nurlu

Məhəmmədin övladları! Kafir ermənidən həmişə ehtiyatlanın! Kafir erməni insan qanı içəndir!

Müqəddəs "Quran" kitabı kafirlərin cəzası haqda: "Biz kafir olanlara mütləq şiddətli bir əzab daddıracaq, etdikləri əməllərin ən şiddətli cəzasını verəcəyik"; Fus-silət ["Müfəssəl izah edilmiş"] surəsi.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən dəhşətli faciəsi - Xocalı qırğını oldu. Yüzlərlə insanın nahaq qanı axıdıldı. Adamlar vəhşicəsinə qətlə yetirildi...

MƏHKƏMƏ TİBB EKSPERTİNİN RƏYİNDƏN

1. Kərimov Manaf Tanrıverdi oğlu. 23 yaşında. Fəhlə. - Başın və ətrafların qəlpə yaraları.
2. Zeynalov Məhəmməd Məsi oğlu. 35 yaşında. - Ətrafların güllə yaralarından həlak olmuşdur.
3. Həsənov İlqar Ələkbər oğlu. 53 yaşında. - Başın güllə yarısından həlak olmuşdur.
4. Əzimova Pərvanə Hüseyin qızı. 45 yaşında. Evdar qadın. - Döş qəfəsinin güllə yarısından həlak olub.
5. Əzimov Həsənbala Şahmurad oğlu. 57. yaşında. - Başın güllə yarısından həlak olmuşdur.
6. Məmmədov Eldar Əmirxan oğlu. 34 yaşında. Fəhlə. - Başın güllə yarısından həlak olub.
7. Kərimova Firəngiz Mütəllib qızı. 60 yaşında. Evdar qadın. - Döş qəfəsinin güllə yarısından həlak olub.
8. Ələkbərov Aydın Təvəkkül oğlu. 12 yaşında. Şagird. - Başın güllə yarısından həlak olub.
9. Nəbiyeva Sara Əkbər qızı. 24 yaşında. Evdar qadın. - Sağ budun qəlpə yarısı, sağ əlin parçalanması.
10. Eyvazov Hidayət Əli oğlu. - Başın qəlpə, sol gözün çıxarılması, qarın və budun güllə yarısından həlak olub.
11. Xanməmmədov Barat Kamil oğlu. 23 yaşında. Fəhlə. - Döş qəfəsinin ön səthinin güllə yarısından həlak olub.

12. İsgəndərov Əliabbas Qara oğlu. 24 yaşında. - Döş qəfəsinin arxa səthinin güllə yarısından həlak olub.

13. Həmənova Gülçöhrə. - Döş qəfəsinin və qarın güllə yarısı, sol əlin pəncədən kəsilməsindən həlak olub.

14. Həsənov Şöhlət Üsub oğlu. - Döş qəfəsinin güllə yarısından, yuxarı ətrafın kəsilməsindən həlak olub.

15. Mikayılov Araz. - Döş qəfəsinin, qarın və sağ budun güllə yaralarından həlak olub.

16. Məmmədov Rasim Səlim oğlu. - Baş qəlpə yarısından, kəllə qapağının qopmasından həlak olub.

17. Naməlum kişi meyidi. Təxmini yaşı 25-35. - Döş qəfəsinin ön səthinin güllə yarısı, qulaq seyvanının və cinsiyyət üzvünün, döş qəfəsinin kəsilmiş yaraları.

18. Naməlum kişi meyidi. Təxmini yaşı 20-25. - Başın güllə yarısı, göz almalarının çıxarılması, başın kəsilmiş yarısından həlak olub.

19. Bədəlov Tofiq. - Tankla əzilmiş, yandırılmış, gözləri çıxarılıb, qulaqları kəsilmişdir.

20. Abışov Əli Əbdül oğlu. - Bədənin küt travması, skelet sümüklərinin çoxlu sınıqları.

21. Əzimov Natiq Abbasqulu oğlu. - Kürək nahiyəsinin güllə yarısından həlak olub.

22. Səfiyeva Gözəl. - Bədənin müxtəlif nahiyələrinin güllə yarısından həlak olub.

XOCALI RAYON PROKURORU GİLEYLİDİR

Prokuror niyə gileyli olmasın ki? Prokuror niyə günahkar rəhbərlərimizdən odlu-alovlu danışmasın ki? Axı, XX əsrin bu ağır və qanlı cinayəti prokurorun gözü qabağında baş verib. Prokuror bu qanlı qırğının qarşısını almaqdan ötrü hansı işləri görməyib? Kimlərə teleqramlar, məktublar göndərməyib, kimlərə ağız açıb kömək istəməyib? Prokuror rəhbərlərin laqeydliyini, bəzi siyasətçilərin isə xalqın taleyi ilə oyun oynadığını yaxşı görürdü.

Xocalı rayon prokuroru, kiçik ədliyyə müşaviri Atakişi Atakişiyevlə dənizkənarında, sakit bir yerdə oturub söhbət edirik. Atakişi bəy böyük təəssüf və ürək ağrısı ilə o qanlı hadisəni danışır: - 1991-ci il sentyabrın 2-də respublika Baş prokurorunun əmri ilə məni Əsgəran rayon prokurorluğuna müavin təyin edib Xocalı şəhəri üzrə, Xocalı şəhərində oturmaqla prokuror səlahiyyəti verilmişdi. 1992-ci ilin yanvar ayının 28-də Xocalı rayonu yaradıldı və məni Əsgəran rayon prokurorunun müavini vəzifəsinə təyin etdilər. Xocalıda vəziyyətin ağırlığı ilə bağlı iş planımız aşağıdakı kimi idi: - Mən, icra hakimiyyətinin başçısı Elman Məmmədov, rayonun milis şöbəsi, aeroport milis şöbəsi, yerli özünümüdafiə dəstəsi və idarə, təşkilatlarla birlikdə Xocalının müdafiəsində dayanırdıq. Bu işlərə rəhbərlik mənə və icra hakimiyyətinin başçısı Elman Məmmədova tapşırılmışdı. Elman bəylə mən müəyyən müddətə Xocalıdan çıxır, tanıdığımız və ya yoldaşlıq etdiyimiz icra hakimiyyəti başçılarından hərbi sursat alıb gətirirdik Xocalıya. Mən özüm dəfələrlə Saatlı, Sabirabad, Hacıqabul, Əli Bayramlı,

Biləsuvar, Cəlilabad, İmişli, Şamaxı rayonlarının real köməyini görmüşəm. Elman müəllim isə Bərdə, Yevlax, Ağcabədi, Gəncə, Tovuz və Qazax rayonlarından hərbi sursat təşkil edib Xocalıya gətirib. Belə çətinlik və əzabla Xocalının müdafiəsini təşkil edirdik. Ümumiyyətlə, mən Xocalıda olanda ilk dəfə milis şöbəsində 7 avtomat vardı. Qalan silahların isə hamısını özümüz öz gücümüzə və yaxud dolayı yolla pulla alıb Xocalını silahlandırmışdıq. 1991-ci ilin noyabr ayının 28-də Əsgəran rayonunun içərisində bizim UAZ markalı maşında 3 nəfər öldükdən sonra Əsgəran yolu bağlandı. Hətta bir neçə gündən sonra ermənilər Əsgəran qalasını böyük panellərlə hördülər. Yol kəsildi. Xocalıların çıxış yolu yalnız hava xəttinə bağlı idi. Vertolyotlarla sursat, ərzaq və digər təchizat vaxtında təmin olunmadı. Son üç ayda isə Xocalıya Azərbaycanın Müdafiə Nazirliyi tərəfindən heç bir yardım olmayıb. Hətta məsləhətçi də yox idi. Mən fevralın 13-dən 25-nə kimi Ağdamda - qərargahda olub, respublika rəhbərliyini vəziyyətlə məlumatlandırır, mühasirəni yarmaq üçün iş aparırdım. Amma hazırlanan əməliyyatlar dəfələrlə kimlər tərəfindənsə pozulurdu. Vəziyyət isə ağır idi. Xocalı göz görə-görə əldən gedirdi. Lakin yuxarıdan - Bakıdan bizə heç bir kömək göndərilirdi. Belə olduqda fevralın 25-də gündüz saat 12-də respublika rəhbərliyinə daha bir teleqram vurdum. Qeyd edim ki, bu mənim növbəti teleqramlarımdan biri idi. Bu teleqram o vaxt vurulmuşdu ki, onda hələ Xocalını ermənilər almamışdı. Bu teleqram alınanda müəyyən cəhd göstəriləydi, şübhəsiz ki, dinc əhalinin qırılmasının qabağı alınardı.

TELEQRAM**Azərbaycan respublikası prezidenti****A.Mütəllibov yoldaşa****SURƏTİ: Azərbaycan respublikası baş
prokuroru****M.Babayev yoldaşa****SURƏTİ: Azərbaycan televiziya və radio
şirkətinin****24 saat proqramına**

Əziz rəhbərlərimiz! Xocalı rayonu artıq əldən gedir. Bütün bu hadisələr Xocalının üstündədir. Xocalı gedərsə DQMV ermənilərin olacaq. Biz Xocalını saxlasaq, DQMV bizim olacaq. Ona görə də Əsgəran aradan götürülməlidir.

Artıq 25 gündür Xocalıya heç bir vertolyot işləmir. Hazırda Xocalıda 7 min əhali yaşayır. Arvad, uşaq, qoca və s. Əgər siz bizə kömək etməsəniz, artıq 4 illik zəhmət hədəf gedəcək. Biz sizdən təxirəsalınmaz kömək gözləyirik. Xocalı Azərbaycanın taleyini həll edir.

*Xocalı rayon**prokuroru: A.Atakişiyev.*

Görünür, respublika rəhbərliyi mənim teleqramımın da üstünə qara bir örtük saldı. Əgər belə olmasaydı cəmi 5 - 6 saat sonra o qanlı faciə baş verərdimi?

...Nəhayət, elə həmin gün, fevralın 25-də axşam saat 10 radələrində Xocalıdan telefonçu Gülşən məni telefona çağırırdı ki, Xocalı hərbi texnika ilə dörd bir tərəfdən mühasirədədir. Texnika yavaş-yavaş şəhərə yeriyr.

Təxminən gecə saat 12-ə qədər hər beş dəqiqədən bir mənə bu haqda məlumat verilirdi. Mən isə bu məlumatı respublikanın prezident aparatına, Bakı şəhər icra hakimiyyətinə, respublika Baş prokuroruna çatdırırdım. Bütün qərargah üzvləri rayon daxili işlər şöbəsinin rəisinin otağında idilər, onlar da hər yerə məlumat verirdilər. Mən Şuşa hərbi komendantı Rəhim Qazıyevlə iki dəfə telefonla danışdım. İcra hakimiyyətinin başçısı ilə əlaqə saxladım. Heç yandan kömək göstərilmədi. Gecə saat 12-də, bəlkə də birin yarısında Gülşən mənə dedi ki, yoldaş prokuror, şəhəri dörd tərəfdən yandırırılar, mən artıq poçtdan çıxıram. O poçtdan çıxdı, rəbitə xəttimiz qırıldı, hava telefonu ilə poçtun rəisi gecə saat 2-yə qədər mənimlə danışa bildi. Sonra onunla da əlaqəmiz kəsildi. Mən həmin gecə təxminən saat 4 -5 radələrində Ağdamda olan xocalılarla bərabər Şelli tərəfə getdik. Təxminən saat 5 radələrində adamlarımızın bir hissəsi - yaralı qaçqınlar göründülər. Və dəhşətli xəbərlər verdilər: bizi qırdılar, əsir götürdülər, ölənlər öldü, qalanlar gəlir və s. Biz Şelli dağlarından Naxçıvanikə qədər gedib yaralılarımızı, ölənlərin meyidlərini daşımağa başladım. Hadisəni bütün Ağdam rayonu bildi və silahlı adamlar yaralıları, meyidləri gətirmək üçün dağlara səpələndilər. Biz fevralın 26-sı, 27-si, 28-zi və 29-da dağlardan yaralı və meyidləri daşdıq.

Prokuror o faciəli hadisəni danışanda, gördüyü insan ölümlərini xatırlayanda acı-aci ağladı.

XOCALI RAYON İCRA HAKİMİYYƏTİNİN BAŞÇISI DƏRDLİDİR

Ağdam məscidinə Xocalı meyidlərini gətirmişdilər.

Birdən ayağı kəsik meyidlərdən birinə baxan kimsə dedi:

- Ora baxın, ora baxın. Yazıq Zərif xalanı gör necə öldürüblər! Elman müəllimin anasını baxın nə hala salıblar!

Sonradan Zərif xalanın o dəhşətli ölümü başqa xocalıların faciəsi kimi yadımdan çıxmırdı. Və həmişə də faciəli ana dağı çəkmiş Elman Məmmədovu görmək istəyirdim. Tezliklə Elman bəylə görüşdüm, söhbət etdim. Və məlum oldu ki, Elman müəllimin sinəsinə çəkilən yalnız ana dağı deyil... Xocalı rayon icra hakimiyyətinin başçısını ölən xocalıların hamısı ağrıdır, bütövlükdə o faciə qəlbini sıxır, incidir. Elman bəy o faciəni sakit danışa bilmir və tez-tez təkrar edir: "Hadisə olmaya bilərdi".

Amma fevralın 25-dən 26-na keçən gecə o qanlı hadisə baş verdi. **Elman Məmmədov ürək ağrısı ilə o faciəni danışır:**

- Fevralın 25-də təxminən gecə saat 11-in yarısında dəhşətli atışma başladı. Hərbçilər bütün istiqamətlərdən şəhəri atəşə tuturdular. Gecə saat 1-ə yaxın fin evləri tərəfdən camaat qaçmağa başladı. Gecə saat 2-yə kimi davam gətirə bildik. Axırda qalmağın qeyri-mümkünlüyünü hiss edib geriyyə qayıtdım. Gördüm ki, evimizdə 40-a qədər

adam var. Camaatı da götürüb gəldim dəmiryolu körpüsünün yanına. Gördük 500-600-ə yaxın adam da burda toplaşmış. **Rəhmətlik Əlif Hacıyev də burda idi.** Fikirləşdik ki, camaatı qırğına verməməkdən ötrü keçilməz bir sədd tapaq. Çünki ermənilər adətən keçilən yollarda dayanıb pusqu qurarlar. İnanmazlar ki, çətin yoldan keçib gedək... Hava işıqlaşanda Əsgəran-Naxçıvanik yoluna çatdıq. Sən demə, ermənilərin əsas pusqu yeri elə bura imiş. Camaatı başladılar qırmağa. Burada çoxlu uşaq və qadın həlak oldu. Adamların bir hissəsi Gülablı kəndinə sarı getdi və orada 200 nəfərədək adamı ermənilər girov götürdü. Biz şəhərin sağ qalmış sakinləri üçün atəşlə sipər yaratdıq və onların bir qismi Ağdama çata bildi. Biz isə ermənilərin (doqquz yoldaşım) mühasirəsindən çıxma bilmirdik. Orda bir xəndək vardı. Güllələrdən qorunmaq üçün girdik xəndəyə. Amma ermənilər gördü bizi. Hər yandan atəşə tutdular. Yoldaşımız Müşfiqi də vurub yaraladılar. Olduq beş yaralı. Müşfiqin halı lap pis idi. Elə inildəyirdi ki, yaram ağırdır, dəyməyin. Ona bir qranat verdik ki, özünü qorusun. Çünki bura təhlükəli idi və biz daha qala bilməzdik. 200 metrə kimi sürünüb yerimizi dəyişdik. Heç özümüz də bilmədən uzanmışıq iki erməni səngərinin arasında. Qəfildən yaxınlığında uzandığımız səngərdən dəhşətli atışma başladı. Hara atdıqları bilinmirdi. Bir müddətdən sonra güllə səsləri kəsildi. Axşam saat 8-dən səhərə kimi biz fırlanıb, fırlanıb eyni yerə gəlib çıxmışdıq. Duman olduğundan heç yanı görə bilmirdik. Hava işıqlaşanda yolu çətinliklə

müəyyənləşdirib gəlib çıxdıq Ağdama. Həmin yerdən Ağdama 10-15 dəqiqəlik yol idi. Amma biz neçə saat orda fırlanmışdıq. Ağdama gəlib çatanda əl-ayağımız bütövlükdə donmuşdu. Ağdamda öyrəndim ki, bəzi qəzetlər həlak olmağın haqda yanlış məlumat verib. Ağdama çatan kimi bir az özümə gəlib getdim qərargaha. Qərargahda heç kim yox idi. **Fevralın 27-də respublikanın prezidentinə, Ali Sovetin sədrinə, Baş nazirə zəng vurdum ki, onlarla danışım.** Lakin heç biri cavab vermədi. Amma bilirdim ki, ordadırlar. Özləri qaçır mənimlə danışmaqdan. Şuşaya - Rəhim Qaziyevə zəng vurdum. İlk məlumatı verdim ki, hər yerə yayıb çatdırırsın. Bu vaxt bir oğlan dedi ki, bəs televiziya Xocalı haqqında yalnız məlumat verib. Axır ki, Ağdamdakı respublika nümayəndəliyini tapıb hirsələ dedim: Sağ olun! Sağ olun ki, bu xalqı qırdırdınız! **Yenə sağ olsun rəhmətlik Allahverdi. Neçə xocalını girovdan qurtardı, neçəsinin meyidini gətirdi. Allahverdi bu işi heç bir dövlət tapşırığı olmadan görürdü.** Sonra Moskvaya gedib iki saat qırx dəqiqə mətbuat konfransı keçirdim. Bizim televiziya təəssüflər ki, həmin konfransın cəmi 10 dəqiqəsini verdi. O faciəli gündə çoxlu qohumum qırıldı. Anam həlak oldu, qaynatamın iki oğlu, iki nəvəsi, iki yeznəsi öldü, xalamın əri və oğlu öldü, iki nənəm iki uşağı ilə öldü. Çox, çox adamım qırıldı o faciədə. Əslində orda ölənlərin hamısı mənim doğmalarımdı...

GİROVDAKILARI GÖZLƏYƏNLƏR

Hər cahən qanlı bir kitab alan,

Bu, fəqət bir səhifədir ondan.

Qopuyor hər tərəfdə min fəryad...

H. CAVİD

Səndi hər yanda min fəryad qopur. Göylərin ulduzları sönük, günəşi görünməzdir. Dünən sevinib gülən, şadlıq və məstanəlik içində xumarlanan dünyamız qara günə bürünüb matəm beşiyindədir. Matəmə bürünmüş dünyamızın bir parça qara torpağında dəstə-dəstə gəzişən insanlar sonsuz kədərin ağır yükünə dözə bilməyib əyilə-əyilə gəzirlər. İnsana ölüm gülləsindən də sərrast atılıb ağır dərd gətirən bir zərbə də varmış: əsarətdə, girovda doğma bir adamı gözləmək! İntizarla, həyəcanla gözləmək! Hər zaman onun görünəcəyi və gəlib bağlı qapını açacağı ümidi ilə gözləmək!

Biçərə xocalılar, zillət içində çeynənən xocalılar! Hər gün zəif bir ümid işığı ilə yollara boylanıb girovda qalan doğmalarını gözləyir! Çoxu doğmalarının, qohumlarının öldü-qaldısından xəbərsizdir! Eləcə girovda sahib həsrətlə qayıdacağı ümidindədir! Amma xocalılar yaxşı bilir ki, o cəhənnəm alovundan az, çox az adam sağ qayıdıb gəlir. Yalnız inamın zəif, sönük bir şöləsinə boylana- boylana qalıblar.

Girovda kimlər qalıb? Onlardan bir xəbər-ətər varmı?

Məmmədova Cəmilə:

- Ermənilər üç dayımı öldürüb girovda: Səlimov Fəxrəddin, Səlimov Araz, Səlimov Mikayıl. Arazla Fəxrəddin evli idi, Mikayılın isə 24 yaşı vardı. Milisdə işləyirdi. Arazın iki qızı, bir oğlu qalıb. Hələ nə qədər girovda qohumlarımız qalıb!

Girovdakı qohumlarım:

1. Məmmədov Saday Süleyman oğlu.
2. Əliyeva Sürəyya - xalamdır.
3. Haqverdiyev Şahin Məşdi oğlu. Aeroportda milisdə işləyirdi.
4. Əliyev Ağəli.
5. Paşayev Ələddin Bəhlul oğlu. 1961-ci ildə anadan olub.
6. Zeynalov Tofiq Aslan oğlu.
7. Zeynalov Eldar Aslan oğlu.

Bu adamlar girovda sağdırmı görün? Vaxtsız, vədəsiz ömürlərini qırıb ölüm dənizinə atmayıblar ki, onları? Yəne doğma elə, obaya qayıda biləcəklərmi? Aylarla gözü yolda qalanlarını sevindirəcəklərmi?

Suallar cavabsızdır, sonu görünməzdir...

Quliyev Anahid:

- Girovda qalan qohumum birdirmi, ikidirmi? Allah ermənilərə zülm etsin. Atamı, anamı, bacımı, əmimi girovda saxlayırlar. Heç birindən düz-əməlli xəbərimiz

yoxdur. Elə bir-iki dəfə orda görün olub. Bir-bir adlarını deyim:

1. Əliyev Ülfət İman oğlu.
2. Əliyeva Çiçək Ələsgər qızı.
3. Əliyev Firdovsi İsa oğlu.
4. Əliyeva Heyran Mürşüd qızı.
5. Abbasov Savalan - babamdır. 80 yaşında. Süleymanov Tofiq. Tələbə.

- On iki gün meşədə qalmışam. Anam yanımda donub öldü. Hər yanımda meşədə dolu idi. İki bacım da yanımda idi. Gecələr canavarlar üstümü zə hücum çəkirdi. Tez ocaq qalayıb qorunurduq. Arvadlar ağlaşır, qışqırırdılar. Min bir işgəncə ilə gəlib çıxdım Qarağacı qəbiristanlığına. Qəbir daşlarının üstündə azərbaycanca yazıları görəndə bildim ki, ermənilərin arasından çıxmışım. İndi də girovda qalan qohumlarımın yolunu gözləyirəm.

Girovdakı qohumlarım:

1. Hübətov Talış İsgəndər oğlu. 55 - 60 yaşında.
2. Mahmudov Əliman. 42 yaşında.

...Girovda qalanımı gözləyənlər çoxdur. Lap çoxdur. Heç kim ümid çırağını söndürmək istəmir. Əgər meyidi tapılmayıbsa, deməli sağ qala bilər. 30 yaşlı oğlunu gözləyən Hürü xala da bu ümidlə yaşayır. Ciyərparasının qayıdacağına inanır. Məhsəti türkü olan Çaxalov Vəhdinin də faciəsi də böyükdür. Min bir müsibətlərdən sonra Xocalıda məskən salan Vəhdinin indi altı nəfər yaxın adamı gəlib çıxmayıb. Vəhdi də onları girovluqda hesab edir. Vidadı Əliyev isə əsəbi halda deyir: "Qaynatam altı nəfər ailə

üzvü ilə birlikdə yoxdur. Yəqin ki, ermənilər girov saxlayır: Üç qızı, oğlu, həyat yoldaşı, özü, Allah bilir ki, hansı müsibətdədirlər.

...Xocalılar ağır dərd içində girovda qalan doğmalarını gözləyir. Kimdən xəbər gəlir, kimdən isə heç bir səs-soraq yoxdur. Həsətli yollara hər gün minlərlə həsətli göz dikilir. Xocalılar girovdakıları gözləyirlər.

MÜSTƏNTİQ NARAZIDIR

**Azərbaycan Respublikası prokurorluğunun mü-
hüm işlər üzrə müstəntiqi Aydın Rəsulovla söhbət edi-
rik.** Xocalı faciəsi üzrə təhqiqat aparan müstəntiq narazılıqla deyir: - Xocalı faciəsinin əsas günahkarı ermənilərdir. Dinc camaatımızı qırıb qətlə yetirən də onlardır. Xankəndində olan 366-cı alayın da cinayətkarlığı çoxdur bu faciədə. Amma burda günahı olan bir qrup adam da var. Təəssüflər olsun ki, həmin adamlar bizim millətlərdən olanlardır. Bu adamlar - keçmiş rəhbərlik və o vaxt bəzi vəzifələrdə çalışanlar idi. Biz o adamlardan hələ də ifadə ala bilmirik. Çoxu qaçır, gizlənir, çoxu da açıqca boyun qaçırır. Şübhəsiz ki, gec-tez günahı olanlar cəzalandırılacaqlar.

Müstəntiq Aydın Rəsulov bəzi istintaq materialları ilə məni tanış edir. Görüşüb söhbət edə bilmədiyim çoxlu Xocalı sakinlərinin ağırlı ifadələri var bu sənədlərdə.

NƏZAKƏTİN FACİƏSİ

İsmayılova Nəzakət Lətif qızı. 19 yaşında. - Nəzakət əvvəl Xankəndində yaşayırdı. 1989-cu ildə Xankəndindən qovulduqdan sonra Xocalıya gəlir. Xocalı şəhər tikiş fabrikində işləyir. Xocalı faciəsində Ağdamda olub. Nəzakət doğma adamlarını itirib o hadisədə.

1. Həyat yoldaşı İsmayılov Vidadi və onun başqa qohumları Xocalıda həlak olublar.

2. Xocalını müdafiə edəndə Nəzakətin doğma qardaşı Quliyev Zakir həlak olub.

3. Nəzakətin yaxın qohumu İsmayılov Səməndər həmin o hadisədə meşədə donub.

NARXANIMIN GÖZ YAŞLARI

Məmmədova Narxanım Heydərli qızı. 37 yaşında. - Narxanım Ermənistanın Basarkeçər rayonundandır. Ailəlidir. 6 uşağı var. 1988-ci ildə Narxanımı ailəsi və uşaqları ilə birlikdə Ermənistandan - öz dədə-baba yurdundan qovublar. Narxanım o zaman tikilib böyüməkdə olan Xocalı şəhərinə pənah gətirib. Amma bu torpaq da onun üzünə gülmədi. Bu yeri də ermənilər ona çox gördü. Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə ermənilər onların yaşadığı evi mühasirəyə alıb atəşə tutdular. Atılan güllədən qonşuları Sara Yusifova və onun qızı 5 yaşlı Natəvan Yusifova həlak oldu. Sonra ermənilər onların evinə granat atdılar. Nəticədə Nəzakətin həyat yoldaşı Məmməd Məmmədov, oğlanları Mürşüd və Əhməd yaralandılar.

Bundan sonra ermənilər evə soxulub onları tutub Əsgərana apardılar. Əsgəran milis idarəsində həyat yoldaşını, 16 yaşlı oğlu Möhləti, 7 yaşlı oğlu Söhbəti ayırdılar ondan. Sonra Narxanımın üstündə olan pulları və qızıl şeyləri tutub aldılar. Narxanımın başına gətirilən oyunlar bununla da bitmədi. Vəhşi ermənilər qadını təhqir etməyə başladılar. Uşaqlarının gözü qabağında qadını zorlayır, alçaldıcı hərəkətlər edirdilər. 2 gün ona bu işgəncələri verəndən sonra bir erməni ilə dəyişib əsirlikdən azad etdilər. Narxanımın həyat yoldaşı və iki oğlundan bu günə kimi xəbəri yoxdur.

ŞƏRQİYYƏNİN GÖRDÜYÜ DƏHŞƏTLƏR

Həsənova Şərqiyyə Fərhad qızı. 52 yaşında. - Şərqiyyənin əsli Xocalıdandır. 6 uşağı var. Fevralın 25-i gecəsində ermənilərdən xilas olmaq üçün meşəyə qaçıblar. Meşədə qızı Mehribanı 3 yaşlı oğlu ilə birlikdə itirib. İndiyə kimi xəbər tutmayıb. Naxçıvanik tərəfə çatanda onları hər yandan gülləyə tutublar. Həyat yoldaşı Həsənov Allahverdi ayağından yaralanıb. Onun gözü qabağında Zamin, Şöhrət və Əlif Hacıyev həlak olublar. O faciədə Şərqiyyə qohumu Səltənətin və onun iki qızının, nəvəsinin də ölümünün şahidi olub. Ermənilər "Qaraqayada" Şərqiyyənin qardaşı Həməzəni, oğlu Etibarı və onun nişanlısı Çiçəyi vəhşicəsinə qətlə yetiriblər. Şərqiyyənin bacısı əri Məhəmmədi də orda qətlə yetiriblər. Başqa

qohumu Saray da üç uşağı ilə donub həlak oldu. Sarayın xalası Bağırova Zöhrə də soyuqdan donub öldü.

Bu faciəli ölümlərin hamısını Şərqiyyə bacı gözləri ilə görüb.

AEROPORT MİLİSİNİN GÖRDÜKLƏRİ

Məmmədov Nizami Teymur oğlu. 22 yaşında. - Nizaminin əsli Xocalıdandır. Xocalı aeroportunda milis işləyirdi. 25 nəfər yoldaşı ilə mayor Əlif Hacıyevin başçılığı altında aeroportu qoruyurdu. Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum etdilər. Aeroportu əsas "Qaladərəsi"ndən gülləyə tuturdular. Saat 10-dan sonra aeroportu qorumaq artıq mümkün deyildi. Ona görə də Əliflə birlikdə aeroportdakı stansiyanı partlatdılar, sonra geri çəkilib 1500-ə kimi adamı qoruyub Ağdama aparmaq istədilər. Adamların çoxu ayaqyalın idi. Onlar Naxçıvanik istiqamətindən adamları çıxarmaq istəyirdilər. Amma 26-cı günü səhər tezdən ermənilər zirehli texnikadan "Qaraqaya" istiqamətindən odlu güllələrlə adamları qətlə yetirdilər. Həmin o dəhşətli anlarda Nizami çox yaxın adamını itirdi.

1. Atası Məmmədov Teymur ağır yaralandı.
2. Bacısı qızı Sevda (7 yaşında) güllədən həlak oldu.
3. Bibisi Həsənova Afiqə, həyat yoldaşı Vaqif və 3 oğlu, iki qızı ilə həlak oldu.
4. İstəkli dostu Əlif Hacıyev də orda həlak oldu.

Ölənlərin sayı yüzlərlə idi. Nizami 30-a yaxın adamları böyük əziyyətlər çəkib, Ağdamın Şelli kəndinə gəlib çatdı.

TALEHİN DƏRDİ BÖYÜKDÜR

Orucov Taleh Əli oğlu. 21 yaşında. - Əsli Ermənistanlıdır. 1988-ci ilin iyulunda doğma yaşayış yerini məcburi tərk edib. Böyük çətinliklərdən sonra Xocalıda yurd salıblar. Ermənilər Xocalıya hücum edəndə ailə üzvləri və qohumları ilə birlikdə qonşuları Cəmilənin zirzəmisində gizləniyələr. Gecə milli ordudan mayor Tofiq gəlib və tezliklə şəhərdən çıxmağı lazım bilib. 40 nəfərə kimi adam meşəyə girmək istəyəndə ermənilər onları tutublar. **Ermənilərin əsir aldıkları 40 adamdan 15-ni elə orda Talehin gözü qabağında güllələyiblər.**

1. Qardaşı arvadı Orucova Məleykə və onun qızı Natəvanı.

2. Məleykənin on beş yaşlı bacısı Mələhəti.

3. Nazimi, Kifayəti, Bəhramı, Muğanı, onun bacısı Simuzəri, anasını Talehin gözü qabağında güllələyiblər.

Ermənilər bir çox "kөнüllü"nün başını elə orada, onların yanında kəsiblər. Qalan adamları isə Stepanakertə aparıblar. Ermənilər Talehin gözü qabağında anasına əzab verib, qızıl dişlərini sökübələr. Sonra anasını, onu və 12 yaşlı bacısını əsirlikdən buraxıblar. Atasını Əli, qardaşları Nəbi və Famil hələ də ermənilərin əlində əsirdir.

BƏSTİNİN ÖLƏN QARDAŞI

Bəndəliyeva Bəsti Məşədi qızı. 38 yaşında. Əsli Xocalıdandır. 3 uşağı var. - Fevralın 25-də ermənilər hər yandan onların evini atəşə tutdular. Atılan mərmilərdən biri həyətlərindəki "Moskviç"i yandırdı. Sonra düşən mərmidən evlər yandı. Məcbur olub, meşəyə qaçdılar. Yolda mindən çox adam gördülər. Qardaşı Davud və Əlif Hacıyev də orda idi. Səhəri günü ayın 26-da Naxçıvanın tərəfə çatanda ermənilər camaatı qırmağa başladı. Həyat yoldaşı Zakir itkin düşdü orda. Bəsti qardaşı Davuddan xahiş etdi ki, ermənilərin əlinə düşməmək üçün onu güllələsin. Lakin qardaşının ürəyi gəlmədi və doğma bacısına təskinlik verdi. Bəsti çox ölümlər gördü orda. Əlif Hacıyev, Zərifə, Zöhrə, Rəşid, Ramil həlak oldular onun gözü önündə. Hələ bu tanıdığı adamlar idi. Bəsti bir təhqiredici hadisə də gördü orda: ermənilər 16 yaşlı bir qızı saçından sürüyüb harasa aparırdılar. Bəstibil çətinliklə Ağdamın Şelli kəndinə çatdılar. Qardaşı Davud geri qayıtdı ki, adamlara kömək etsin. Davudu orda öldürüb ermənilər. İkinci qardaşı Şahini Dəhrəzda girov götürüblər və indiyə kimi bir xəbər yoxdur. Üçüncü qardaşı Cavanşir həyat yoldaşı Bənövşə ilə xəstəxanada müalicə olunurlar. Qardaşı qızı iyirmi yaşlı Heyrananı iki uşağı ilə birgə ermənilər öldürüblər. Heyrananın təkə 7 yaşlı bir oğlu salamat gəlib çıxıb.

ŞİKARIN ATASINI ÖLDÜRDÜLƏR

Hüseynov Şikar Mürşüd oğlu. 32 yaşında. Evlidir. Üç uşağı var. - Hadisə başlayanda Şikar həmyerliləri ilə birlikdə Abdal-Gülablı kəndi istiqamətinə getdilər. Amma ermənilər gördü onları. Hər yandan üstlərinə yağış kimi güllə yağmağa başladı. İki nəfər yaralandı, ikisi həlak oldu. Şikar qardaşı ilə gəlib Abdal-Gülablıya çatsa da orda dayanmadı. Geri qayıdıb yaralıları daşımağa başladı. Onların dəstəsində olan iki yüzə yaxın adamdan 40 - 50-si sağ qalmış, qalanı həlak olmuş, ağır yaralanmışlar. Şikar öyrəndi ki, Şelli istiqamətində atası Hüseynov Mürşüd həlak olub. Bacısının yoldaşı Əliyev Əbülfət də nahaqcasına qətlə yetirilib. Bacısı Heyran və həyat yoldaşı Firdovsi Əliyev, uçaqları Elçin və Elgizdən isə heç bir xəbər yoxdur. Yalnız bir bacısı oğlu - Əliyev Mehdi çətinliklə də olsa Ağdama gəlib çatıb.

ELDARIN QIZINI ÖLDÜRDÜLƏR

Hümbətov Eldar Şükür oğlu. 52 yaşında. 11 uşağı var. - Eldar Xankəndində yaşayırdı. 1988-ci ildə ermənilər onu Xankəndindən qovub. Min bir çətinlikdən sonra gəlib Xocalıda yaşayırdı. 20 adamla birlikdə gəlib Abdal-Gülablı kəndinə çıxıblar. Başqa dəstədə olan qohumlarını isə ermənilər Dəhraz yaxınlığında qətlə yetiriblər, girov tutublar. Qızı Hümbətova Anaxəti və arvadının bacısı Kərimova Firəngizi ermənilər öldürüb. Oğlu Hümbətov

Hümbəti əlindən yaralayıblar. Bacısının əri Zeynalov Tofiq üç qardaşı ilə itkin düşüb. İndiyə kimi bir məlumat alınmayıb.

QARDAŞ BACILARININ MEYİDİNİ AXTARIR

İmanov Həsən Səfər oğlu. 50 yaşında. - Həsən Ağdam aeroportunda dispetçer işləyirdi. Xocalıda çoxlu qohumu yaşayırdı. Xocalı faciəsini eşidən kimi doğmalarını soraqlamağa başladı. Qaraqaya istiqamətində doğma bacısı Mahmudova Rozanın və onun oğlu Akifin meyidini tapdı. O biri bacısı Dilarə də 6 yaşlı oğlu ilə birgə meşədə öldürülmüşdü. Başqa bir qohumu Zeynalova Çiçəyi tikə-tikə doğramışdılar. Qohumları Əzimov Həsənbala və onun arvadı Pərvanənin, dayısı nəvəsi 6 yaşlı Aynurun meyidini özü gətirdi Ağdama.

ŞAHMAR KİŞİ BACI HƏSRƏTİNDƏ

Əliyev Şahmar Əliabbas oğlu. 61 yaşında. 8 uşağı var. - Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum edəndə Şahmar 400-ə yaxın adamla Kətik istiqamətinə getdi. 4 gün meşədə qaldı. Çoxlu ölənləri, soyuqdan donanları öz gözləri ilə gördü. Meşədə ermənilər onun istəkli bacısı Vəliyeva Zəhranı öldürdülər. Şahmarın yanında tanışları Səfərəli və Səlimə 3 nəvəsi ilə donub öldülər. Şahmargil 4 gün meşədə qaldıqdan sonra Dəhraz kəndinə doğru getdilər. Dəhrazda ermənilər onları əsir aldılar. Kəndə gətirib bütün qiymətli şeylərini götürdülər. Özünü sonra

buraxdılar. Şahmar kişi bacısının meyidini aparmaq üçün ermənilərə 10 min manat pul verdi. Şahmar kişinin oğlu Kamil isə varalı vəziyyətdə Bərdədə yatırdı.

BACI QARDAŞLARINI GÖZLƏYİR

Əliyeva Yeganə Hüseyn qızı. 29 yaşında. - Fevralın 25-də ermənilər Xocalıya hücum edəndə Yeganə anası, qardaşı Lətif və Lətifin həyat yoldaşı Sevilə birgə ikinci qardaşı Məmmədov Sadayın evinin zirzəmisində gizləndilər. Səhərə kimi qaldılar orda. Sonra zirzəmidən çıxdılar. Çünki ev yanırdı. Birlikdə Qarqar çayına tərəf getdilər. Çayı keçmək istəyəndə ermənilər onları tutdular. Güllə ilə vurub Sadayı yaraladılar. Lətifin yoldaşı Sevilə isə öldürüldü. Onu, anasını və qardaşı Lətifini Xankəndinə apardılar. Stepanakertdə onları avtobusda saxlayırdılar. Çörək vermir, başlarına min bir oyun açırdılar. 4 gün burda saxlayandan sonra hərbi maşına mindirib "Qırmızı bazara" apardılar. Füzuli rayonunda saxlanılan bir neçə erməni əsiri ilə onları dəyişdilər. Yeganə bu günə kimi də qardaşı Lətifdən və Sadaydan bir xəbər almayıb.

ZOYA XANIM OĞLUNDAN XƏBƏRSİZDİR

Əliyeva Zoya Əli qızı. 36 yaşında. - Ermənilər səhərə hücum edəndə Zoya anası Əliyeva Çiçək və qardaşları Rüfət, Əbülfət, oğlu Ülfətlə meşəyə qaçdılar. 150-yə yaxın adamla üç gün meşədə dolaşdılar. Meşədə Zoyanın yanında Əhmədova Dünya və onun bacısı Gülxar donub

həlak oldular. Ermənilər onları tutmaq istəyəndə Həsənov Mehdi adlı bir tələbə oğlan atışmağa başladı. Mehdi ermənilərə əsir düşmək istəmirdi. Onu vurub güllə ilə öldürdülər. Mehdi ilə birlikdə Nadir adlı bir oğlan və Zahirə adlı bir qadın da öldülər atışmada. Onları tutub Dəhrazə gətirəndən sonra aralarından 11 nəfər oğlanı seçib ayırdılar. Onların arasında Zoyanın oğlu Ülfət də vardı. Zoya bu günə kimi də oğlundan xəbər tutmayıb. Yalnız bir dəfə eşidib ki, sevimli oğlu Əsgəranda girov saxlanılır. Zoyanın dərdi bununla da bitmir. Anası Əliyeva Çiçək, babası doxsan yaşlı Savalan kişi meşədə qalıblar. Öldü-qaldılarından bir məlumat yoxdur hələ.

ASLANIN AĞRISI

Zeynalov Aslan Bəhram oğlu. 61 yaşında. 7 övladı var. - Ermənilər Xocalıya girəndə Aslan kişi ailə üzvləri ilə birlikdə Əsgəran istiqamətindəki meşəyə qaçdı. Bir müddət orda qalandan sonra Dəhraz tərəfə gəldilər. Orda çoxlu adamla birlikdə mühasirəyə düşdülər. Atışmada həyat yoldaşı Sayalını və qızı Validəni yaraladılar. Milis işçisi Yunis Rəşid oğlunu isə Aslan kişinin gözü qabağında öldürdülər. Çoxları ağır güllə yarası aldı o döyüşdə. Yaxın qohumu Şəmilin meyidini çətinliklə Ağdama gətirdi Aslan kişi. Amma oğlu Nadirdən dəqiq məlumatı yoxdur. Dəhrazda ermənilər tərəfindən öldürüldüyünü eşidib. Lakin ata inanmır oğlunun ölümünə.

TEYMURUN QƏM YÜKÜ

Məmmədov Teymur İxtiyar oğlu. 55 yaşında. Beş övladı var. - Ermənilər Xocalıya hücum edəndə o da ailəsi ilə birgə Kətik tərəfə qaçdı. Dəstədə minə qədər adam vardı. Ermənilər hər yandan onları atəşə tuturdular. Sabahı günü Ağdamın Şelli kəndinə keçmək istədilər. "Qaraqaya" deyilən yerə çatanda yenə adamları atəşə tutmağa başladılar. Ölənlərin sayı-hesabı yox idi. Teymur kişinin 7 yaşlı nəvəsi Sevinc həlak oldu. Həyat yoldaşının bacısı Afiqə, üç oğlu və həyat yoldaşı Vaqiflə qətlə yetirildilər. Qızı Mətanətin qaynatası Zəkəriyyə və onun həyat yoldaşı Şura, oğlu Taleh, bir yaşlı nəvəsi Seymur, qızı Zərifə iki yaşlı qızı ilə Teymurun gözü qabağında öldürüldülər. Teymur özü isə çətinliklə gəlib Ağdama çatdı.

RİZVANIN ANASI YANINDA DONDU

Hüseynov Rizvan Ramiz oğlu, 25 yaşında. - Ermənilər Xocalını tutanda biz baş götürüb Kətik tərəfə meşəyə qaçdıq. Yanımızda 200-ə qədər adam vardı. Fevralın 27-də gecə meşənin soyuğuna və şaxtasına dözə bilməyən Rizvanın anası Şərqiyyə arvad donub öldü. Meşədən çıxmaq məqsədi ilə Dəhraz istiqamətinə üz tutdular. Dəhrazda ermənilər hər yandan onlara atəş açdılar. Rizvanın gözü önündə Mehdi, Zəhra, Bəbir və çoxlu balaca uşaq həlak oldu. 150-ə yaxın adamı ermənilər girov götürdü. Onların arasından 12 nəfər Milli ordu

formalı oğlanları seçib harasa apardılar. Aparılanlar arasında Rizvanın qardaşı Siyavuş, bacısının əri Zakir, Zakirin qardaşı Əliyar da vardı. Ermənilər bütün gecəni qalan əsirləri qarın üstündə, açıq havada saxladılar. Fevralın 28-də onunla birlikdə daha 35 nəfəri də dəyişib buraxdılar. Rizvan indiyə kimi qardaşı Siyavuşun və başqa qohumlarının taleyindən nigarandır.

ÖVLAD DAĞI YAMANDIR

Quliyev Qaryağdı Soltan oğlu. 47 yaşında. 7 övladı vardı. - Hadisə başlayanda o öz ailəsi və həyat yoldaşının bacısı uşaqları ilə birlikdə Kətik tərəfə - meşəyə qaçdılar. Meşədə 500-ə kimi adam vardı. Dəhraz istiqamətinə çıxanda ermənilər hər yandan atəş açdılar. Çoxlu ölən oldu. Sonra başqa istiqamətə üz tutdular. Qardaşı Tahir yolda soyuqdan dondu. Özü çətinliklə gəlib Abdal- Gülablıya çatdı. Sabahı günü gedib qardaşının meyidini gətirdi. Abdal-Gülablıda Qaryağdı kişi çox dəhşətli məlumatlar aldı. Öyrəndi ki, 12 yaşlı qızı Rəvanə, 9 yaşlı Nuranə, 7 yaşlı oğlu Şükür həlak olublar. Qayını Sədaqətin 12, 4 və 7 yaşında qızları donub ölüblər. Qaryağdının həyat yoldaşı Quliyeva Sara və qohumu Kərimov Rəşid haldan düşüklərinə görə meşədə qalıblar.

İRADƏ NƏLƏR SÖYLƏYİR?

Ələsgərova İradə Rəşid qızı. 27 yaşında. - Fevralın 25-i gecəsi ermənilərin əlinə düşməmək üçün anası Şərqiyyə, bacısı Həlimə dörd uşaqla evin zirzəmisində gizlənmişdilər. Amma evlərinin lap yaxınlığında erməni dilində danışığ eşidirdilər. Qorxudan qaçıb qonşudakı zirzəmiyə doluşdular. Az keçməmiş oraya 2 əli avtomatlı erməni daxil oldu. Ermənilər onların bütün pullarını və qızillərini tutub aldılar. Sonra onları mağazanın yanına apardılar. Mağazanın yanında əsir tutulmuş çoxlu adam vardı. Ermənilər onları götürüb Stepanakertə apardılar. 4 gün internat məktəbin binasında saxladıqdan sonra onları Əsgəran rayon Milis İdarəsinə gətirdilər. Martın 1-də onları dəyişib Ağdama buraxdılar. İradə məhz Ağdamda başlarına gətirilən faciələrin, qırılan qohumlarının dərdini, həmyerlilərin ağrısının böyüklüyünü başa düşdü. Öyrəndi ki, qardaşı Murad iki uşağı ilə meşədə donub. Uşaqlarından birinin 4, digərinin 2 yaşı vardı. Hər üçünün meyidini gətirib Ağdamda basdırdılar. Danışdırdılar ki, Muradın bütün qızıl dişlərini ermənilər yarıb çıxarıbmış. İradənin bacısı əri Hüseynov Çingizdən isə bu günə kimi bir xəbər yoxdur. Bəziləri onun girovda qaldığını söyləyirlər.

ŞAHİNİN GÖRDÜKLƏRİ

Heydərrov Şahin Zülfüqar oğlu. 36 yaşında. Əsli Xocalıdandır. Bərdədə yaşayır. - Hadisə baş verəndən iki gün sonra Ağdama gəlib meyidxanada qohumlarını axtardı. Meyidxanada xalasının - Səfərova Pərinin meyidini tapdı. Xalası başından qəlpə yarası almışdı, ayağının biri isə kəsilmişdi. Fevralın 29-da Şahin tanışları ilə "Qaraqaya" tərəfə meyid gətirməyə gedib. Naxçıvanik kəndindən çox da aralı olmayan bu yerdə o 80-ə yaxın meyid görmüşdü. Meyidlər qorxulu bir vəziyyətə salınmışdı: Hamısının başı kəsilmişdi. Milis mayoru Əlif Hacıyevin də meyidini orda görmüşdü. Yaxın qohumlarından Səlimov Fəxrəddinin, Səlimov Mikayılın meyidini görmüşdü. Mikayılın bədənində şişlə yandırılmış 100 yanıq yeri vardı. Onlar həmin gün Ağdama 80-ə yaxın meyid daşıdılar. Meyidlərin çoxunda şişlə yandırılmış izlər vardı. Milli ordu formasında olan 3 meyidin isə başı bədəndən kəsilib atılmışdı. Onların şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək qeyri-mümkün idi.

CAMALIN DEDİKLƏRİ

Heydərrov Camal Əbdülhüseyn oğlu. 57 yaşında. - Xocalıda onun qardaşı Lətif yaşayırdı. Lətifin 8 uşağından 3-ü həmin gün Xocalıda idi. Fevralın 28-də Camal bir çox tanışları ilə Şelli istiqamətindən meyidləri gətirməyə getdi. Amma ermənilər imkan vermədilər. Nəhayət, fevralın 29-da "Qaraqaya" deyilən yerdən meyidləri daşımaq

mümkün oldu. Təxminən ordakı fermanın iki kilometrliyində çoxlu meyid vardı. Bəzi qadınlar qucağında uşaq öldürülmüşdü. Meyidlərin bəziləri isə hiss olunurdu ki, yenicə qətlə yetiriliblər. Bir çox uşağın sinəsini yarıb, ürəyini parçalamışdılar. Meyidlərin çoxu isə tikə-tikə doğranmışdı. Yaxın qohumu Zöhrənin də meyidini burda tapdı. Zöhrə milli ordu paltarında idi. Zöhrənin ayağının biri kəsilmişdi. Alnından güllə ilə vurmuşdular. Camal sonradan qardaşı Lətifin də acı taleyini öyrəndi. Lətfi ermənilər Xocalıda öldürmüşdülər

BƏKİR DƏRDDƏN YANIR

Məmmədov Bəkir Şükür oğlu. 55 yaşında. Əsli Xocalıdandır. - Xocalı qırğınında Bəkirin də ömrünə iti baltalar vurulub. İtirdiyi yaxın adamlarının ölümü ona böyük dərd gətirib. Bəkirin qardaşı Vaqifi, arvadı Afiləni, 3 oğlunu - Azəri [19 yaş], Ceyhunu [17 yaş], Nizaməddini [15 yaş] Əsgəranda ermənilər öldürüb. O biri qardaşı Oktay itkin düşüb. Qaynatası Məhəmməd, qaynanası Bağdad Xocalıda öldürülmüblər. Qayınları Səfər və Əşrəf girov düşüblər. Dayısı Əliyev Əyyub Əsgəranda "Uzundərə" deyilən yerdə öldürülüb. Bəkirin o biri qardaşı Şakirin qaynı Əbülfət və qaynatası Rəşid ermənilər tərəfindən öldürülüb. Qardaşı Vidadinin qaynatası da öldürülüb. Qardaşı Vaqifin qaynı Həsən, Həsənin həyat yoldaşı və beş uşağı itkin düşüb. Xalası oğlunun yaxın qohumu Firdovsini də ermənilər öldürüb.

Bu faktlar bir daha erməninin kafirliyini, zalımlıq və qəddarlığını sübuta yetirir. Bu faktlar bir daha təsdiqləyir ki, erməni insan qanına susamış qəddar bir varlıqdır. İndi bu vəhşi xislətli erməniyə nə ad vermək olar? Kafir, yalnız kafir! Kafirdir erməni!

KAFİR ERMƏNİ!

Erməni kafirdir! Erməni insan qanına susamış bir varlıqdır. Erməni sənin düşmənin, düşmənidir ey türk övladı! O səni həmişə arxadan vuran, qılınclayandır, O səni hər zaman məhvə sürükləyəndir! Qanlı əməllərinə, qəddar xislətinə görə yer üzündən silinib atılmalıdır erməni! Dünyanın bütün haqsevər insanları bu murdar varlığı yer üzündən qovmalı, müqəddəs torpaqdan uzaqlaşdırmalıdır! Erməni kafirdir, kafir!

Müqəddəs "Quran" kitabı kafirlərin cəzacı haqda:
"Kafir olub ayələrimizi yalan sayanlara gəldikdə isə onlar cəhənnəmlidirlər. Onlar orada həmişəlik qalacaqlar. Ora necə də pis məskəndir!" Ət-Təğabun ["Qarşılıqlı aldanma"] surəsi.

MƏHKƏMƏ TİBB EKSPERTİNİN RƏYİNDƏN

1. Əzimov Natiq Abbasqulu oğlu. - Kürək nahiyəsinin güllə yarasından həlak olub.

2. Quliyev Əkbər Zəkara oğlu. Milli ordu əsgəridir. - Bədənin güllə yarasından həlak olub.

3. Səfərova Rəfiqə İman qızı. - Bədənin ağır zirehli maşınla əzilməsi.

4. Şadmanova Nazilə Şamil qızı. - Döş qəfəsinin güllə yaralarından həlak olmuşdur.

5. Abdulov Elmar Baba oğlu. - Bədənin arxa səthinin güllə yaraları, ayağın donması.

6. Nəbiyeva Maral. 8 yaşında. - Döş qəfəsinin və sağ bazunun güllə yarası.

7. Həsənov Əli Mürsəl oğlu. 36 yaşında. Fəhlə. - Başın güllə yarasından həlak olub.

8. Məmmədova Güllü. - Boyunun ön səthinin güllə yarası, sifətin əzilmiş yarası, döş qəfəsinin küt zədələnməsi.

9. Əzimov Həsənbala Şahmurad oğlu. 57 yaşında. Fəhlə. - Başın güllə yarasından həlak olub.

10. Hüseynov Mürşüd Səməd oğlu. 58 yaşında. Fəhlə. - Döş qəfəsinin güllə yarasından.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən böyük faciəsi Xocalı qırğını baş verdi. Yüzlərlə, minlərlə günahsız insanın qanı axıdıldı o gün.

Xocalı soyqırımı zamanı

tamamilə məhv olmuş ailələr

1	Məmmədov Vaqif Şükür oğlu	ata	1940
2	Məmmədova Afilə İbrahim qızı	ana	1949
3	Məmmədov Azər Vaqif oğlu	oğul	1972
4	Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlu	oğul	1975
5	Məmmədov Niyaməddin Vaqif oğlu	oğul	1978
1	Kərimov Samran Soltan oğlu	ata	1924
2	Kərimova Firəngül	ana	1935
3	Kərimov Firuz Samran oğlu	oğul	1960
4	Kərimov Soltan Samran oğlu	oğul	1969
1	Əliyev Firdovsi İsa oğlu	ata	1956
2	Əliyeva Heyran Mürşüd qızı	ana	1962
3	Əliyev Elçin Firdovsi oğlu	oğul	1982
4	Əliyev Elgiz Firdovsi oğlu	oğul	1984
1	Qənbərov Qarsalan Gəray oğlu	ata	1939
2	Qənbərova Validə Boran qızı	ana	1941
3	Qənbərov Nadir Qarsalan oğlu	oğul	1971
1	Qənbərov Səfər Qarsalan oğlu	ata	1961
2	Qənbərova Mətanət Hacı qızı	ana	1967
3	Qənbərov Emin Səfər oğlu	oğul	1986
4	Qənbərova Esmira Səfər qızı	qız	1985

1	Hüseynov Mirsiyab Həzrətqulu oğlu	ər	1922
2	Hüseynova Mineş Cümşüd qızı	arvad	1934
1	Həsənova Günəş Əbdül qızı	ana	1910
2	Həsənova Qətibə Mirsiyab qızı	qız	1951
1	Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu	ata	1934
2	Hüseynova Əziz Alış qızı	ana	1956
3	Hüseynov Xoşbəxt Hüseyn oğlu	oğul	1963
4	Hüseynov Tacir Hüseyn oğlu	oğul	1972
5	Hüseynova Nəsibə Hüseyn qızı	qız	1982

Xocalı faciəsi zamanı şəhid olanların siyahısı

1.	Abbasov Vahid Muxtar oğlu	1972
2.	Abbasov Vəliyeddin Umudvar oğlu	1963
3.	Abbasov Eyvaz Kamran oğlu	1983
4.	Abbasov Elxan Kamran oğlu	1970
5.	Abbasov Knyaz Əliqulu oğlu	1963
6.	Abbasov Mütəllib Əli oğlu	1972
7.	Abbasov Savalan İsmayıl oğlu	1909
8.	Abbasov Taleh Umudvar oğlu	1961
9.	Abbasova Suqra Əliş qızı	1917
10.	Abbasova Həmayıl Canış qızı	1940
11.	Abbasova Əntiqə Heydər qızı	1935
12.	Abdinov Samir Əmir oğlu	1973
13.	Abdullayev İlham Bayram oğlu	1973
14.	Abdullayev Yalçın Müzəffər oğlu	1970
15.	Abdullayev Yusif Qoca oğlu	1932
16.	Abdullayev Mahir Tanrıverdi oğlu	1971
17.	Abdullayev Mahir Şahmar oğlu	1971
18.	Abdullayev Nüsaməddin Yaqub oğlu	1961
19.	Abdullayev Rafiq İnglis oğlu	1969
20.	Abdullayev Sərvan Şahmar oğlu	1979
21.	Abdullayev Ələddin Salman oğlu	1952
22.	Abdullayeva Maya Saleh qızı	1908
23.	Abdullayeva Maya Sərhad qızı	1986
24.	Abışov Eyvaz Talib oğlu	1950
25.	Abışov Elşad Qiyas oğlu	1967

26.	Abışov Etibar Mövsüm oğlu	1965
27.	Abışov Mobil Mövsüm oğlu	1968
28.	Abışov Səadət Niyaz oğlu	1967
29.	Abışov Çingiz Nazım oğlu	1985
30.	Abışov Həbil Mövsüm oğlu	1966
31.	Abışov Əli Əbdül oğlu	1918
32.	Abışova Mınarə Rəhim qızı	1910
33.	Abışova Mədinə Bədirxan qızı	1908
34.	Abışova Məryəm Məşədi qızı	1932
35.	Abışova Məruzə Məhəmməd qızı	1930
36.	Abışova Məhbubə Qurban qızı	1960
37.	Abışova Çınarə Nazim qızı	1982
38.	Abışova Gülzar Güləli qızı	1964
39.	Azadov İlham Əyyub oğlu	1962
40.	Allahverdiyev Bəhram Mumuş oğlu	1975
41.	Allahverdiyev Bəhram Hidayət oğlu	1976
42.	Allahverdiyev Vidadi Müsül oğlu	1977
43.	Allahverdiyev Zabil Əkbər oğlu	1967
44.	Allahverdiyev Ziyadxan Salah oğlu	1957
45.	Allahverdiyev İlham Baxşeyiş oğlu	1963
46.	Allahverdiyev Mahir Novruz oğlu	1974
47.	Allahverdiyev Mumuş Bəhram oğlu	1923
48.	Allahverdiyev Novruz Salah oğlu	1947
49.	Allahverdiyev Salah İmamqulu oğlu	1918
50.	Allahverdiyev Hidayət Bəhram oğlu	1936
51.	Allahverdiyeva Validə Astan qızı	1963
52.	Allahverdiyeva İradə Astan qızı	1965
53.	Allahverdiyeva Kifayət Hüseinalı qızı	1942
54.	Allahverdiyeva Ayşən Murad qızı	1991
55.	Allahverdiyeva Teybə Nəbi qızı	1933

56.	Allahyarov Etibar Baloğlan oğlu	1968
57.	Allahyarova Qəmzə Qaraş qızı	1940
58.	Allahyarova Şəfiqə Zeynal qızı	1969
59.	Alıyev Möhü Məhəmməd oğlu	1928
60.	Alışanov Əliqulu Tohid oğlu	1972
61.	Alışov Kazım Şura oğlu	1960
62.	Aslanov Qulu Bəhram oğlu	1927
63.	Aslanov Qəzənfər Qurban oğlu	1937
64.	Aslanov İqbal Qulu oğlu	1970
65.	Aslanov Xəqani Kazım oğlu	1955
66.	Aslanova Elnarə Tofiq qızı	1978
67.	Aslanova Gülsabah Qəyyum qızı	1972
68.	Atakişiyev Eldəniz Qaçay oğlu	1959
69.	Atakişiyev Fərhad Rəhman oğlu	1970
70.	Ağayarov Nəbi İsak oğlu	1981
71.	Ağayarov Roman İsak oğlu	1986
72.	Ağayarova Züleyxa Yunis qızı	1965
73.	Ağayarova Sevinc İsak qızı	1985
74.	Ağayev Adil Akif oğlu	1969
75.	Ağayev Allahverdi Səttar oğlu	1982
76.	Ağayev Vidadi Şəmsəddin oğlu	1960
77.	Ağayev Elçin Vaqif oğlu	1965
78.	Ağayev Elşən Şükür oğlu	1965
79.	Ağayev Zahid Səttar oğlu	1963
80.	Ağayev Mübariz Ərşad oğlu	1970
81.	Ağayev Rasim Mirsalah oğlu	1967
82.	Ağayev Rövşən Məmməd oğlu	1966
83.	Ağayev Saleh Quba oğlu	1956
84.	Ağalarov Sadiq Şirxan oğlu	1932
85.	Ağalarova Güllü Surxay qızı	1934

86.	Babayev Bakir Bəbir oğlu	1965
87.	Babayev Bəbir Əsgər oğlu	1942
88.	Babayev Qədir Əsgər oğlu	1935
89.	Babayev Ramiz Şəfa oğlu	1970
90.	Babayev Telman Alı oğlu	1949
91.	Babayeva Qəribə Muxtar qızı	1938
92.	Babayeva Fənar Fərman qızı	1943
93.	Bayramov Zahid Tapdıq oğlu	1964
94.	Bayramov Məzahir Oruc oğlu	1963
95.	Bayramov Rövşən Tapdıq oğlu	1969
96.	Bayramov Tahir Rafiq oğlu	1973
97.	Bayramov Habil Nağı oğlu	1968
98.	Bayramov Cəllad Səməd oğlu	1948
99.	Bağırov Bəhmən Yaqub oğlu	1966
100.	Bağırov Elşən Həsən oğlu	1965
101.	Bağırova Zəhra Sarı qızı	1930
102.	Bağırova Nailə Həsən qızı	1956
103.	Behbudov Abbas Behbud oğlu	1973
104.	Behbudov Adil Behbud oğlu	1956
105.	Behbudov Vaqif Yusif oğlu	1963
106.	Behbudova Sürəyya İbrahim qızı	1930
107.	Behbudova Gülbahar Yusif qızı	1968
108.	Behbudova Gülnaz Yusif qızı	1962
109.	Bidzinov Zeynəli Məmməd oğlu	1926
110.	Bidzinov Maqsud Alı oğlu	1928
111.	Bilalov Namiq Məhəmməd oğlu	1961
112.	Binnətov Rövşən Cəlil oğlu	1975
113.	Binəliyev Cabbar Güləli oğlu	1969
114.	Binəliyev Əlili Güləli oğlu	1967
115.	Budko Dmitri Nikolayeviç	1930

116.	Bəbirov Tofiq Niftəli oğlu	1966
117.	Bədişov Əli Rəis oğlu	1968
118.	Bəylərov Bəylər Novruz oğlu	1954
119.	Bəxtiyarov Kamil Murtuza oğlu	1973
120.	Bəşirov Fəxrəddin Çərkəz oğlu	1966
121.	Bəşirov Ceyhun Bəşir oğlu	1967
122.	Bəhmənov Akif Vaqif oğlu	1974
123.	Bəhmənova Dilarə Məhərrəm qızı	1950
124.	Vəliyev Ağasəf Zakir oğlu	1986
125.	Vəliyev Firdovsi Fazil oğlu	1966
126.	Vəliyev Əli İman oğlu	1962
127.	Vəliyeva Nazilə Kamil qızı	1966
128.	Vəliyeva Güldanə Zakir qızı	1989
129.	Qarayev Asif Qarakişi oğlu	1953
130.	Qarayev Saleh Asif oğlu	1982
131.	Qarayev Usubəli Süleyman oğlu	1961
132.	Qasimov Ağa Bayram oğlu	1930
133.	Qasimov Yaşar Qaytaran oğlu	1964
134.	Qasimov Ənvər Bahadur oğlu	1925
135.	Qasimova Nərmənə Nizami qızı	1986
136.	Qasimova Rəsmiyyə Ağa qızı	1960
137.	Qocayev Güman Əvəz oğlu	1941
138.	Quliyev Aqil Sahib oğlu	1963
139.	Quliyev Vüqar Zahid oğlu	1975
140.	Quliyev Qənimət Əli oğlu	1936
141.	Quliyev Elçin Balaxan oğlu	1965
142.	Quliyev Zakir Lətif oğlu	1965
143.	Quliyev Zəkara Qəmiş oğlu	1932
144.	Quliyev İslam İdris oğlu	1957
145.	Quliyev İsmayıl Qənimət oğlu	1969

146.	Quliyev Mikayıl Zahid oğlu	1967
147.	Quliyev Mətləb Qənimət oğlu	1963
148.	Quliyev Natiq Vəlyəddin oğlu	1972
149.	Quliyev Samir Taleh oğlu	1990
150.	Quliyev Taleh Zəkara oğlu	1967
151.	Quliyev Tahir Soltan oğlu	1956
152.	Quliyev Fərhad Səfər oğlu	1970
153.	Quliyev Şahbaz Mürsəl oğlu	1924
154.	Quliyev Şükür Bərxudar oğlu	1949
155.	Quliyev Şükür Qaryağdı oğlu	1985
156.	Quliyev Şəmsi Əjdər oğlu	1970
157.	Quliyev Əkbər Zəkara oğlu	1962
158.	Quliyeva Zöhrə Lətif qızı	1968
159.	Quliyeva Məxmər Xanlar qızı	1930
160.	Quliyeva Nuranə Qaryağdı qızı	1983
161.	Quliyeva Rəvanə Qaryağdı qızı	1979
162.	Quliyeva Sara Hüseyin qızı	1955
163.	Quliyeva Sevinc Əkbər qızı	1985
164.	Quliyeva Urba Hacı qızı	1936
165.	Quliyeva Şura Şamil qızı	1936
166.	Qənbərov Qarsalan Gəray oğlu	1939
167.	Qənbərov Emin Səfər oğlu	1986
168.	Qənbərov Nadir Qarsalan oğlu	1971
169.	Qənbərov Səfər Qarsalan oğlu	1961
170.	Qənbərova Validə Boran qızı	1941
171.	Qənbərova Esmira Səfər qızı	1985
172.	Qənbərova Mətanət Hacı qızı	1967
173.	Qəhrəmanov Polad	
174.	Dadaşov Mübariz Dadaş oğlu	1968
175.	Dünyamalıyev Adil Xanəli oğlu	1965

176.	Dünyamalıyev Zamin Əsgər oğlu	1951
177.	Dünyamalıyev İsmayıl Dünyamalı oğlu	1953
178.	Dünyamalıyev Sabir Xanəli oğlu	1956
179.	Edilov Elşən Baxşəli oğlu	1964
180.	Eyvazov Hidayət Əli oğlu	1964
181.	Zamanov Novruz Qulu oğlu	1936
182.	Zeynalov Eldar Aslan oğlu	1963
183.	Zeynalov Məmməd Mikayıl oğlu	1948
184.	Zeynalov Məcnun Zaman oğlu	1969
185.	Zeynalov Nadir Aslan oğlu	1968
186.	Zeynalov Osman Bahadır oğlu	1959
187.	Zeynalov Tahir Bahadır oğlu	1963
188.	Zeynalov Tofiq Aslan oğlu	1959
189.	Zeynalova Aynurə Tofiq qızı	1986
190.	İbadullayev Nadir Nəbi oğlu	1967
191.	İbrahimli Xəqani	
192.	İbrahimov Əlixan Xəlil oğlu	1955
193.	İbrahimova Fatma Məşədi qızı	1959
194.	İlyasov Məhəmməd İlyas oğlu	1940
195.	İlyasov Əhməd Məhəmməd oğlu	1968
196.	İmani Ağababa	1910
197.	İmani Ağayar Salman oğlu	1929
198.	İmani Malik Ağayar oğlu	1950
199.	İsmayılov Bəhram Mətləb oğlu	1967
200.	İsmayılov Vidadi Lətif oğlu	1951
201.	İsmayılov Elyas Bayram oğlu	1938
202.	İsmayılov İbiş Kərim oğlu	1938
203.	İsmayılov İncilab Ələkbər oğlu	1962
204.	İsmayılov İsmayıl Lətif oğlu	1957
205.	İsmayılova Mənzər Məşədi qızı	1908

206.	İsmayılov Nadir Hüseyn oğlu	1966
207.	İsmayılova Şövkət Oruc qızı	1940
208.	İsmayılova Nərgiz Hüseyn qızı	1978
209.	İsfəndiyarov Eldar Hübət oğlu	1972
210.	Yusifov Elzamin Yusif oğlu	1972
211.	Yusifov Həmid Məhəddin oğlu	1962
212.	Yusifova Nətavan Pənah qızı	1988
213.	Kazımov Asif Kazım oğlu	1967
214.	Kazımov Xəlil Mahmud oğlu	1938
215.	Kupriyev Səyid Roman oğlu	1986
216.	Kərimov İntiqam Şahmalı oğlu	1960
217.	Kərimov Yalçın Asif oğlu	1950
218.	Kərimov Rəşid Rəhim oğlu	1922
219.	Kərimov Samran Soltan oğlu	1924
220.	Kərimov Sultan Samran oğlu	1969
221.	Kərimov Frunz Samran oğlu	1960
222.	Kərimova Firəngiz Mütəllim qızı	1934
223.	Kərimova Firəngül Qurban qızı	1934
224.	Mahmudov Əhliman Behbud oğlu	1941
225.	Mahmudova Roza Səfər qızı	1930
226.	Mehdiyev İlham	1967
227.	Mehdiyev Murad Şafa oğlu	1964
228.	Mehdiyev Fikrət Burzu oğlu	1968
229.	Mehdiyev Şafa Baba oğlu	1941
230.	Mehdiyeva Aysel Murad qızı	1987
231.	Mehdiyeva Gülmirə Murad qızı	1989
232.	Mehraliyev Əli Mürsəl oğlu	1964
233.	Mehraliyeva Gülüzar Gülah qızı	1970
234.	Mehraliyev Orxan Əli oğlu	1971
235.	Mehraliyev Əli Şükür oğlu	1964

236.	Mikayılov Aqil Vəlikişi oğlu	1969
237.	Mirzəyev Kamal Abbas oğlu	1962
238.	Muradov Elşən Kazım oğlu	1971
239.	Muradov Zahid Lətif oğlu	1965
240.	Muradov Paşa Əsgər oğlu	1939
241.	Muradov Gündüz Kazım oğlu	1961
242.	Muradova Ayşən Zöhrab qızı	1991
243.	Muradova Nurudə Kazım qızı	1931
244.	Musayev İlqar Vaqif oğlu	1963
245.	Mustafayev Vidadi Şəfa oğlu	1967
246.	Mustafayev Rza Bəşir oğlu	1948
247.	Mustafayeva Yaxşı Mehdiqulu qızı	1900
248.	Məmişov Talış Hüseyn oğlu	1921
249.	Məmişov Şahin Talış oğlu	1959
250.	Məmmədov Azər Vaqif oğlu	1972
251.	Məmmədov Aydın Qurban oğlu	1964
252.	Məmmədov Allahverdi	1963
253.	Məmmədov Arif İbad oğlu	1956
254.	Məmmədov Bəylər Xanlar oğlu	1960
255.	Məmmədov Vaqif Şükür oğlu	1940
256.	Məmmədov Vaqif Şəmil oğlu	1951
257.	Məmmədov Vasif Salman oğlu	1965
258.	Məmmədov Zakir Qasım oğlu	1966
259.	Məmmədov Zahir Ramiz oğlu	1975
260.	Məmmədov Yaşa Yusif	1956
261.	Məmmədov Kamil Əmir oğlu	1958
262.	Məmmədov Məmməd Qədir oğlu	1935
263.	Məmmədov Məmməd Rəhim oğlu	1935
264.	Məmmədov Niyaməddin Vaqif oğlu	1978
265.	Məmmədov Nurəddin Vaqif oğlu	1958

266.	Məmmədov Oqtay Şükür oğlu	1978
267.	Məmmədov Razmik Suren oğlu	1957
268.	Məmmədov Ramil Cəlal oğlu	1948
269.	Məmmədov Rasif Salman oğlu	1967
270.	Məmmədov Saday Süleyrman oğlu	1936
271.	Məmmədov Sadiq Allahverdi oğlu	1986
272.	Məmmədov Söhbət Məmməd oğlu	1976
273.	Məmmədov Sərvər Yelmar oğlu	1970
274.	Məmmədov Səfəralı Mehdi oğlu	1918
275.	Məmmədov Talış İmran oğlu	1934
276.	Məmmədov Xosrov Bilal oğlu	1942
277.	Məmmədov Şöhlət İbiş oğlu	1960
278.	Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlu	1975
279.	Məmmədov Əkbər Rəhman oğlu	1960
280.	Məmmədova Afilə İbrahim qızı	1949
281.	Məmmədova Lətifə İbad qızı	1958
282.	Məmmədova Məleykə Atəş qızı	1933
283.	Məmmədova Sevil Hüseyin qızı	1971
284.	Məmmədova Səltənət Zülal qızı	1931
285.	Məmmədova Şövkət İbad qızı	1964
286.	Məmmədova Güllü Abdal qızı	1925
287.	Məhərrəmov Vaqif Cəmil oğlu	1951
288.	Məhərrəmov Maqsud Heydər oğlu	1957
289.	Məhərrəmov Tahir Ağarza oğlu	1956
290.	Məhərrəmov Bəsirə Vəli qızı	1956
291.	Məhərrəmov Nazlı Vəli qızı	1953
292.	Nağıyev Yusif Şirin oğlu	1928
293.	Nağıyeva Sara Ramiz qızı	1969
294.	Nişanə Xocalı Murad qızı	1990
295.	Novruzov Zakir Novruz oğlu	1971

296.	Novruzov Novruz Məhərrəm oğlu	1937
297.	Novruzov Əkbər Cənnət oğlu	1956
298.	Novruzov Ələsgər Xanlar oğlu	1949
299.	Novruzova Adilə Məhəmməd qızı	1937
300.	Novruzova Günay İlqar qızı	1990
301.	Novruzova Rəhilə Novruz qızı	1975
302.	Novruzova Rübabə Novruz qızı	1977
303.	Novruzova Ülvyyə Rəhbər qızı	1977
304.	Nuriyev Aydın Nəriman oğlu	1966
305.	Nuriyev Hafiz Yusif oğlu	1962
306.	Nurməmmədov Hüseyin Rza oğlu	1927
307.	Nurməmrədova Pakizə İslam qızı	1936
308.	Nəbiyev Məhiyəddin Həsən oğlu	1952
309.	Nəbiyev Həsən Qaraş oğlu	1930
310.	Nəbiyeva Səkinə Nabatalı qızı	1930
311.	Nəzərli Hikmət Baba oğlu	1966
312.	Nəsimov Ramiz Sarı oğlu	1961
313.	Nəsirova Tatyana Dmitriyevna	1952
314.	Nəcəfov Alov Nəsim oğlu	1966
315.	Nəcəfov Şiraslan Məmiş oğlu	1952
316.	Nəcəfov Əsgər Hidayət oğlu	1940
317.	Orucov Elman Ənvər oğlu	1956
318.	Orucov Miryusif Kərim oğlu	1940
319.	Orucov Rafiq Miryusif oğlu	1972
320.	Orucov Telman Ənvər oğlu	1957
321.	Orucov Fazil Ənvər oğlu	1981
322.	Orucov Faiq Əli oğlu	1954
323.	Orucov Cavan Canan oğlu	1976
324.	Orucova İradə Əli qızı	1964
325.	Orucova Mələhət Əli qızı	1975

326.	Orucova Mələk Əli qızı	1968
327.	Orucova Natəvan Nəbi qızı	1989
328.	Orucova Tamara Yunis qızı	1944
329.	Orucova Xəyalə Telman qızı	1986
330.	Orucova Gözəl Heydər qızı	1931
331.	Paşayev Aleksandr Tapdıq oğlu	1932
332.	Paşayev Elşad Aleksandr oğlu	1961
333.	Paşayev Ələddin Bəhlul oğlu	1961
334.	Pəzliyəv Qədim Pəzli oğlu	1953
335.	Pənahov Mübariz Sabir oğlu	
336.	Rzayev İldırım Barat oğlu	1970
337.	Rzayev Tapdıq Köçəri oğlu	1964
338.	Rzayev Canpolad Yaqub oğlu	1969
339.	Rüstəmov Eldar Əmir oğlu	
340.	Rüstəmov Fizuli Saleh oğlu	1966
341.	Rüstəmov Həsən İsfəndiyar oğlu	1932
342.	Rəşidov Adil Məmməd oğlu	1941
343.	Rəşidov Nazim Adil oğlu	1972
344.	Rəcəbov Cəbrayıl Mehdi oğlu	1961
345.	Sadiqov Vaqif İmamverdi oğlu	1952
346.	Sadiqov Əvəz Asif oğlu	1929
347.	Sadiqova Qönçə Məmmədbağır qızı	1937
348.	Sadiqova Çiçək Cəlil qızı	1928
349.	Salahov Məhəmməd Əbdül oğlu	1931
350.	Salahov Natiq Faydalı oğlu	1961
351.	Salahov Şakir Şəmil oğlu	3966
352.	Salahova Zəhra Əlabbas qızı	1932
353.	Salahova Şəkər Saday qızı	1963
354.	Salmanov Müşviq Vaqif oğlu	1974
355.	Suleymanov Rəşid Surxay oğlu	1951

356.	Süleymanova Nübar Lələkişi qızı	1953
357.	Səlimov Araz Bahadur oğlu	1960
358.	Səlimov Bahadur Mikayıl oğlu	1928
359.	Səlimov Mikayıl Bahadur oğlu	1970
360.	Səlimov Rəfayıl Elyas oğlu	1970
361.	Səlimov Seydi Mikayıl oğlu	1934
362.	Səlimov Tofiq Seydi	1968
363.	Səlimov Fəxrəddin Bahadur oğlu	1958
364.	Səlimov Xəzər Səyavuş oğlu	1974
365.	Səlimova Adilə Allahverdi qızı	1930
366.	Səlimova Təmilə Ağamalı qızı	1936
367.	Səmədov Taryel Bəylər oğlu	3964
368.	Səmədov Həmid Bəylər oğlu	1958
369.	Səmədov Gündüz Hidayət oğlu	1957
370.	Səfiyəv Elxan Nəsim oğlu	1961
371.	Səfiyəv Sərvan Elxan oğlu	1991
372.	Səfiyəva Gözəl Vəli qızı	1923
373.	Səforov Mübariz Əsəd oğlu	
374.	Səfərov Orduxan Aydın oğlu	1961
375.	Səfərov Osman Aydın oğlu	1964
376.	Səfərov Şahverdi Bəhlul oğlu	1956
377.	Səfərova Pəri Muxtar qızı	1930
378.	Talıbov Rəhim Xudaverdi oğlu	1908
379.	Usubov Elşad Kamran oğlu	1974
380.	Usubov Zakir Kamran oğlu	1965
381.	Usubov Səyavuş Ramiz oğlu	1971
382.	Usubov Əlyar Kamran oğlu	1967
383.	Usubova Şərqiyyə Usub qızı	1948
384.	Fərzəliyev Qədim Fərzəli oğlu	1933
385.	Fərzəliyev Canan Binnət oğlu	1962

386.	Fərmanov Mübariz İsrəfil oğlu	
387.	Xudayarova Sürəyya Alish qızı	1916
388.	Xudiyev Zahid Bəhlul oğlu	1965
389.	Xəlilov Araz Xəlil oğlu	1984
390.	Xəlilov Arzu Xəlil oğlu	1977
391.	Xəlilov Qaçay Rəhim oğlu	1943
392.	Xəlilov Tahir Qaçay oğlu	1962
393.	Xəlilova Zərifə Zəkara qızı	1964
394.	Xəlilova Lalə Tahir qızı	1988
395.	Çobanov Tapdıq Xədicə oğlu	1949
396.	Çobanova Nəzakət Tapdıq qızı	1984
397.	Şahverdiyev Vüqar Mamed oğlu	1973
398.	Şahveronov Məhərrəm Codar oğlu	1930
399.	Şahmuradov Mübariz Alihüseyn oğlu	1952
400.	Şahmuradov Namiq Əmirxan oğlu	1965
401.	Şahmuradov Natiq Əmirxan oğlu	1965
402.	Şahmuradov Nəmət Musa oğlu	1962
403.	Şirinov Elşən Eldar oğlu	1965
404.	Şirinov Elşənin 6 aylıq oğlu	1991
405.	Şükürov Akif Rəsul oğlu	1965
406.	Şükürov Vaqif Rəsul oğlu	1968
407.	Şükürov Vəkil İspəndiyar oğlu	1947
408.	Şükürov Tofiq Zakir oğlu	1964
409.	Şükürova Əntiqə İspəndiyar qızı	1934
410.	Haqverdiyev David Məşədi oğlu	1951
411.	Haqverdiyev Maarif Yaqub oğlu	1969
412.	Haqverdiyev Şahin Məşədi oğlu	1962
413.	Haqverdiyeva Həvva Zeynalabdin qızı	1927
414.	Hacıyev Alim Əjdər oğlu	
415.	Hacıyev Süleyman Lətif oğlu	1949

416.	Hacıyev Tahir Hacı oğlu	1957
417.	Hacıyev Əlif Lətif oğlu	1953
418.	Hümbətov Bəhlul Müseyib oğlu	1937
419.	Hümbətov Mugan Cəlil oğlu	1973
420.	Hümbətov Talış İsgəndər oğlu	1931
421.	Hümbətov Hətəm Qurban oğlu	1960
422.	Hümbətova Anahid Eldar qızı	1979
423.	Hümbətova Sevil Cəlil qızı	1967
424.	Hümbətova Simuzər Cəlil qızı	1976
425.	Hümbətova Südabə Rəsid qızı	1969
426.	Hümbətova Firuzə Musa qızı	1934
427.	Hüseynov Allahverdi Qulu oğlu	1904
428.	Hüseynov Bakir Mirsiyab oğlu	1956
429.	Hüseynov Vüqar Hilai oğlu	1971
430.	Hüseynov Ernin Aleksandr oğlu	1975
431.	Hüseynov Zöhrab Hüseyn oğlu	1971
432.	Hüseynov Yaşar	
433.	Hüseynov Mirsiyab Həzrətqulu oğlu	1922
434.	Hüseynov Mürşüd Səməd oğlu	1934
435.	Hüseynov Məshər Elxan oğlu	1991
436.	Hüseynov Rəşid Hüseyn oğlu	1962
437.	Hüseynov Rəcəb Elxan oğlu	1984
438.	Hüseynov Tacir Hüseyn oğlu	1973
439.	Hüseynov Tofiq Mirsiyab oğlu	1954
440.	Hüseynov Çingiz Usub oğlu	1955
441.	Hüseynov Sakir Mustafa oğlu	1956
442.	Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu	1934
443.	Hüseynov Hüseyn Fərəc oğlu	1936
444.	Hüseynov Əziz Alish oğlu	1956
445.	Hüseynova Qızbəs Mərdan qızı	1934

446.	Hüseynova Zinyət Yunis qızı	1940
447.	Hüseynova Maral Kamil qızı	1985
448.	Hüseynova Mehriban Allahverdi qızı	1965
449.	Hüseynova Minəş Cümşüd qızı	1934
450.	Hüseynova Məxmər Qurban, qızı	1949
451.	Hüseynova Növrəstə Fərmayıl qızı	1922
452.	Hüseynova Nərgiz Cəbrayıl qızı	1963
453.	Hüseynova Nəsimə Hüseyn qızı	1982
454.	Hüseynova Nəsimə Hüseyn qızı	1969
455.	Hüseynova Rəsmiyyə Aleksandr qızı	1968
456.	Hüseynova Sara Səfər qızı	1964
457.	Hüseynova Süsən Hüseyn qızı	1971
458.	Hüseynova Səadət Qədim qızı	1974
459.	Hüseynova Xoşbəxt Hüseyn qızı	1963
460.	Hüseynova Şahnəm Elxan qızı	1986
461.	Hüseynova Ətrabə Cəbrayıl qızı	1932
462.	Hüseynov Hüseyn Şükür oğlu	1956
463.	Həmdiyeva Mehriban Rəcəb qızı	1954
464.	Hənzəyev Abdulla Köşəli oğlu	1965
465.	Hənzəyev Bəşir Rüstəm oğlu	1974
466.	Həmidova Kifayət Çıraq qızı	1956
467.	Hənifəyev Bəhman Salman oğlu	1957
468.	Həsənov Vahid Möhsun oğlu	1958
469.	Həsənov Elşad Qaçay oğlu	1949
470.	Həsənov Elgün Nazim oğlu	988
471.	Həsənov İmran Ələkbər oğlu	1940
472.	Həsənov Mehdi Rarnil oğlu	1973
473.	Həsənov Pərviz Varəşil oğlu	1976
474.	Həsənov Ramiz Allahverdi oğlu	1971
475.	Həsənov Ramil İbrahim oğlu	1947

476.	Həsənov Rövşən Qaçay oğlu	1958
477.	Həsənov Tabil Qasım oğlu	1960
478.	Həsənov Tacir Eldar oğlu	1990
479.	Həsənov Telman Yelmar oğlu	1939
480.	Həsənov Tofiq Bəylər oğlu	1970
481.	Həsənov Şöhrət Usub oğlu	1944
482.	Həsənov Həsən İbrahim oğlu	1933
483.	Həsənov Əli Mürsəl oğlu	1936
484.	Həsənova Aygün Nazim qızı	1991
485.	Həsənova Qətibə Mirsiyab qızı	1951
486.	Həsənova Lətafət Həsən qızı	1976
487.	Həsənova Məxmər Ələkbər qızı	1942
488.	Həsənova Sevil Əyyub qızı	1961
489.	Həsənova Tofiqə Həsən qızı	1955
490.	Həsənova Fitat Əhəd qızı	1940
491.	Həsənova Xəyalə Eldar qızı	1987
492.	Həsənova Şövkət Şikar qızı	1951
493.	Həsənova Gülçöhrə Yaqub qızı	1968
494.	Həsənova Gunəş Əbdül qızı	1910
495.	Həsənova Goyçək Heydər qızı	1933
496.	Həşimov Səlim Kərim oğlu	1963
497.	Həşimova Şövkət Şükür qızı	1943
498.	Cabbarov Azad Pirqulu oğlu	1968
499.	Cabbarov Xıdır Sədrəddin oğlu	1969
500.	Cavadov Vaqif Əliş oğlu	1966
501.	Cavadov Əli Müsül oğlu	1953
502.	Cavadov Əhməd Əmir oğlu	1973
503.	Camalov Natiq Yunis oğlu	1957
504.	Cəbrayilov Mikayıl Ə. oğlu	
505.	Cəbrayilov Cəbrayıl Nusirəvan oğlu	1959

506.	Cəbrayılova Səmayə Sarı qızı	1950
507.	Cəfərov Adil Əli oğlu	1961
508.	Cəfərov Müseyib Səfiyar oğlu	1895
509.	Cəfərov Məhəmmədəli Vəlikişi oğlu	1895
510.	Cəfərov Nüsrət Fazil oğlu	1975
511.	Cəfərov Samir Tacir oğlu	1987
512.	Cəfərov Soltan Boran oğlu	1961
513.	Cəfərov Səfər İsgəndər oğlu	1969
514.	Cəfərov Firəddin Lənkəran oğlu	1971
515.	Cəfərov Fuad Fərman oğlu	1966
516.	Cəfərova Bağdad Həsən qızı	1910
517.	Cəfərova Rəfiqə İman qızı	1937
518.	Cəfərova Xəzəngül Əli qızı	1951
519.	Göyüşov Qurban Ramazan oğlu	1974
520.	Göyüşov Tanrıverdi Ənvər oğlu	1965
521.	Əbdülov Zahid Yelmar oğlu	1973
522.	Əbdülov Yelmar İsgəndər oğlu	1949
523.	Əbdülov Məzahir Yaqub oğlu	1969
524.	Əbdülov Savalan Qaraş oğlu	1937
525.	Əbdürrəhmanov Famil Sabir oğlu	1967
526.	Əbilov Məzahir Yaqub oğlu	1969
527.	Əzizov Mehman Qüdrət oğlu	1959
528.	Əzizov Fikrət Abbas oğlu	1965
529.	Əzizov Hüseyn Nəriman oğlu	1956
530.	Əzizov Əzim Məşədi oğlu	1911
531.	Əzizova Zərifə Ələkbər qızı	1953
532.	Əzimov Akif Seydulla oğlu	1961
533.	Əzimov Natiq Abbasqulu oğlu	1986
534.	Əzimov Həsənbala Şahmar oğlu	1935
535.	Əzimova Dilarə Seydulla qızı	1956

536.	Əzimova Pərvanə Hüseyn qızı	1947
537.	Əliyev Ayaz Elman oğlu	1970
538.	Əliyev Arif Xanlar oğlu	1970
539.	Əliyev Ağəli Naib oğlu	1932
540.	Əliyev Bakir Şiraslan oğlu	1973
541.	Əliyev Vasif Əliabbas oğlu	1969
542.	Əliyev Vüqar Mirələm oğlu	1973
543.	Əliyev Eldar Kəriş oğlu	1963
544.	Əliyev Elçin Firdovsi oğlu	1982
545.	Əliyev Elşən Səhlədar oğlu	1973
546.	Əliyev Elgiz Firdovsi oğlu	1984
547.	Əliyev Zəfər Düşgər oğlu	1969
548.	Əliyev İlham Bahadır oğlu	1966
549.	Əliyev İslam Əbdüləli oğlu	1933
550.	Əliyev Kamil Hidayət oğlu	1967
551.	Əliyev Mikayıl Atababa oğlu	1957
552.	Əliyev Məmməd Heydər oğlu	1970
553.	Əliyev Nadir Qaçay oğlu	1967
554.	Əliyev Nasir Şahmar oğlu	1971
555.	Əliyev Natiq Teymur oğlu	1973
556.	Əliyev Rəhman Zakir oğlu	1970
557.	Əliyev Sadıq İsa oğlu	1967
558.	Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu	1978
559.	Əliyev Səlim Cahangir oğlu	1985
560.	Əliyev Təvəkkül Baxış oğlu	1955
561.	Əliyev Fikrət Abdulla oğlu	1953
562.	Əliyev Firdovsi İsa oğlu	1956
563.	Əliyev Ülfət İman oğlu	1974
564.	Əliyev Həbil Misir oğlu	1975
565.	Əliyev Həbil Əkbər oğlu	1970

566.	Əliyev Hübət Fərrux oğlu	1957
567.	Əliyev Əbüfət Əli oğlu	1963
568.	Əliyev Əyyub Sarı oğlu	1928
569.	Əliyev Əli Hübət oğlu	1954
570.	Əliyev Ələkbər Ələhsan oğlu	1930
571.	Əliyev Ənvər Zeynal Oğlu	1959
572.	Əliyeva Arzu	
573.	Əliyeva Dilarə Oruc qızı	1939
574.	Əliyeva Yeganə Məhərrəm qızı	1960
575.	Əliyeva Svetlana Cavanşir qızı	1957
576.	Əliyeva Sürəyya Bayram qızı	1934
577.	Əliyeva Sürəyya Behbud qızı	1933
578.	Əliyeva Səhər Çərkəz qızı	1932
579.	Əliyeva Xavər Yusifqızı	1928
580.	Əliyeva Çiçək Ələsgər qızı	1931
581.	Əliyeva Heyran Mürşüd qızı	1962
582.	Əliməmmədov Namiq Şahmalı oğlu	1962
583.	Əliməmmədov Faiq Şahmalı oğlu	1969
584.	Ələkbərov Səxavət Təvəkkül oğ	1981
585.	Ələkbərov Təvəkkül Ələkbər oğlu	1956
586.	Ələkbərov Əsgər Qurban oğlu	1930
587.	Ələkbərova Zeynəb Cümşüd qızı	1923
588.	Ələsgərov Vahid Rəşid oğlu	1962
589.	Ələsgərov Məzahir Məhərrəm oğlu	1969
590.	Əmirova Yeganə Təvəkkül qızı	1986
591.	Əmirova Raya Qabil qızı	1959
592.	Əsgərov Eldar Nizami oğlu	1986
593.	Əsgərov Nizami	1960
594.	Əsgərov Xəzani Kərəm oğlu	1962
595.	Əsədov Yalçın Asif oğlu	1957

596.	Əhmədzadə Şahin Əyyub oğlu	1957
597.	Əhmədov Vaqif İslam oğlu	1957
598.	Əhmədov Eldar Nayib oğlu	1945
599.	Əhmədov İbrahim Səfər oğlu	1958
600.	Əhmədov Yelmar Nayib oğlu	1963
601.	Əhmədov Natiq İlyas oğlu	1968
602.	Əhmədov Natiq Kəriş oğlu	1967
603.	Əhmədov Rəfail Nayib oğlu	1948
604.	Əhmədov Həsən Hübət oğlu	1948
605.	Əhmədova Durna Salman qızı	1922
606.	Əhmədova Zibeydə Bədəl qızı	1928
607.	Əhmədov Sərvinaz Muxtar qızı	1900

Qeyd: 6 nəfərin isə şəxsiyyəti müəyyən edilməyib. Həmin şəxslər müxtəlif rayonlardan gəlib Xocalıda çalışan azərbaycanlılar idi.

QƏBRİNİZ NURLA DOLSUN, XOCALILAR!

Qəbriniz nurla dolsun, xocalılar! Bu dünyanın bir xoş gününü görmədən dünyadan köçdünüz. Yeriniz behiştlik olsun! Allah sizin qalan övladlarınızı öz kölgəsi altına alıb kafirlərin, şeytanların qəddarlığından qorusun! Sizin faciənizə, ağırlarınıza həsr etdiyim bu kitabı müqəddəs "Quranla" başladım. O böyük Allahın bu çətin işdə köməyinə sığındım. Bu ağır işdə məni darda qoymadığına görə o uca tanrıya mərhəmət və şəfa diləyirəm! Və onun hökmü, gücü ilə yazdığım bu kitabı müqəddəs "Quran"ın sonuncu ayəsi ilə də bitirirəm:

"Bismillahir rəhmanir rəhim!

1. **[Ya peyğəmbər!] De ki: Pənah aparıram insanların Rəbbinə;**
2. **İnsanların ixtiyar sahibinə;**
3. **İnsanların tanrısına;**
4. **Vəsvəsə verən [Allahın adı çəkiləndə isə qorxusundan] qaçıb gizlənən şeytanın şərindən;**
5. **O şeytan ki, insanların ürəklərinə vəsvəsə salır;**
6. **O şeytan ki, cinlərdən də olur, insanlardan da!"**

AYRILAQ, XOCALILAR!

Neçə gündür ki, qaranlıq otaqda bədbəxt insan taleləri ilə üz-üzə dayanmışam. Neçə müddətdir ki, Xocalı faciəsinin qara ağrısında əzablar çəkirəm. Ətrafım, hər yanımda təklik, tənhalıq havasına bürünüb. İnsanların qəm dəftərini açıb vərəqlədikcə içərimə ağır dərd selləri axıb dolur. Göz yaşlarımın acılığından qəlbim parçalanır. Neçə müddətdir qaranlıq otağında sizin bədbəxt taleləri köçürürəm ağ kağıza. Amma daha dözə bilmirəm. Bu işgəncəli ağırlardan ayrılıb işıqlı havaya çıxmaq istəyirəm. İstəyirəm ki, azacıq da olsa günəşin isti şəfəqlərini udum. Bəlkə günəş şəfəqləri dərdimə məlhəm olsun.

Qapını açıb astaca çölə çıxıram. Elə pilləkəndə sənə görəyəm. Soyuq daşın üstündə oturub ağlayırsan. Ağlama balaca, ağlama! Sən o qanlı faciədə sağ qalan yeganə Xocalı uşaqlarındansan. Sən təsadüfən sağ qalmısan. Sənə öldürülən atanın, ananın, istəkli qardaşının, bacının ruhu, bir də ucalardan uca bildiyimiz Tanrı qoruyub saxlayıb! Bilirsənmi niyə? Çünki sən yaşamalısən, nəslini, kökünü yer üzündən silinib getməyə qoymamalısan. Sən o evin çırağını yenidən gedib yandırmalısan. Yurdun ocağını söndürməməlisən. Hansı çətinliklər içində qalsan da, içəridən sınımamalı, böyüməli, böyüməlisən! Böyüməlisən,

balaca! Sən qisasını erməni deyilən o murdar varlıqdan almalı, onu yer üzündən silib atmalısən! Doğmalarının qanını yerdə qoymamalı, qisasını almalısən! Bu sənin borcundur, müqəddəs borcun, balaca! Sən o qanlı faciənin şahidi kimi gördüklərini yer üzünün bütün xeyirxah insanlarınə danışmalı, onları erməni vəhşiliyinə inandırmalısən! Sən yaşamalısən, balaca, yaşamalısən!

Sən böyüyəndə igid həmyerlilərinin - Əlifin, Tofiqin, onlarca başqalarının igidliyi haqqında eşidəcək, içərini qürur, iftixar hissi ilə dolduracaqsən! Biləcəksən ki, onlar sənin yolunda, müqəddəs ana torpağın uğrunda canlarını qurban verdilər. Onların adını əbədiləşdirməli, sevgili Vətənimizin, doğma Xocalının hər yerində ucadan söyləməlisən. Sən hələ çox işlər görməlisən, balaca!

Hə, daha bəsdir, ağlama! Göz yaşlarını sil, gəl birlikdə çıxaq o günəşli havaya. Günəşin parlaq şəfəqləri altında dayanaq. Mənim də halım pisdır, balaca, çox pisdır. İnan ki, neçə müddətdir tənha və qaranlıqda oturub yazdığım bu ağrılardan ürəyim tamam üzülüb. Sıxılıram, balaca, sıxılıram sənə kimi. Amma ağrıların əlində əsir olmamalıyıq. Başımıza açılan bu faciəyə dözməliyik. Gəl, indi günəşli havaya çıxaq, balaca! O günəş adi günəşlərdən deyil! O günəş azadlıq və istiqlal günəşidir! Neçə illərdir ki, o günəşin nurlu üzünü qara buludlar örtüb, görünməz edib. Neçə illərdir ki, o qara buludları günəşin üzündən qovuruq. Bu qanlı savaşa minlərlə adamımız şəhid olub. Canını Vətən yolunda tapşırıb. Elə əslində sənə atan da, anan da, bütün həlak olan həmyerlilərin - xocalılar da o istiqlal gü-

nəşinin parlamağı yolunda həlak oldular. Onları Vətənimiz, xalqımız heç zaman unutmayacaq! Vətən dediyimiz o sevgili torpaq onların məzarından başlayır.

Gəl, indi yurdumuzun başı üzərində parlayan günəşə doğru gedək! Və içərimizi ağrılar doğraya-doğraya ucadan, lap ucadan bu sözləri deyək:

- Parla ey istiqlal günəşi! Parla! Parla ki, sənə yolunda şəhid düşənlərin ruhu şad olsun!

5 - 20 iyul,
1992.

ХОДЖАЛЫ

Ходжалы является одним из древних поселений человека на территории Азербайджанской Республики, его городским и районным центром. Город Ходжалы расположен, в основном, на гористой местности, на Карабахской цепи гор Малого Кавказа вдоль трассы Баку-Шуша.

Ходжалинский район основан 26 ноября 1991 года. Площадь составляла 0,97 тыс. кв. км, население 24417 человек (вместе с армянами). Район состоял из 1 города, 2 поселков и 52 сел. Центром является город Ходжалы. Территория района была оккупирована Армянской Республикой в 1991-1992 гг.

Город Ходжалы, население которого насчитывает более 7000 человек, является историческим местом проживания азербайджанских торков. Богатый историческими памятниками, Ходжалы является одним из центров Ходжалинско-Гядабекской археологической культуры XIV-VII веков до нашей эры. Здесь найдены исторические памятники позднего бронзового и железного века – курганы, некрополи и каменные гробницы. Здесь также были расположены архитектурные памятники – усыпальницы и мавзолеи. Во время археологических раскопок были найдены разного рода

украшения из камня, бронзы и предметы бытового обихода, сделанные из глины. Среди собранных археологических образцов имеется агатовый жемчуг, внутри которого выгравировано имя ассирийского царя Ададнерария (807-788 гг. до н.э.).

В ночь с 25 на 26 февраля 1992 года армянские вооруженные формирования при поддержке военного состава 366-го мотострелкового полка Российской Федерации, дислоцированного в городе Ханкенди (Степанакерт), совершили атаку на город Ходжалы на бронетехнике. Начиная с вечера 25 февраля, город подвергся артиллерийскому обстрелу из орудий и тяжелой бронетехники. Сравнявшие город с землей, армянские вооруженные формирования и военнослужащие мотострелкового полка с невиданной жестокостью расправились с мирным населением.

Во время трагедии было убито более 613 человек жителей Ходжалы, включая 106 женщин, 63 ребенка и 70 лиц пожилого возраста.

- полностью были уничтожены 8 семей;
- у 27 семей выжил только один член семьи;
- 56 человек были убиты с особой жестокостью;
- 25 детей потеряли обоих родителей;
- 130 детей потеряли одного из родителей;
- 230 семей остались без главы семьи;
- изувечено 487 человек;
- 76 из которых – несовершеннолетние;

- 1275 человек было взято в плен;
- 1165 человек освобождено из плена;
- 150 человек пропали без вести.

Жители Ходжалы, ставшие вынужденными переселенцами и временно нашедшие приют в 48 районах Азербайджана, ждут справедливого решения Нагорно-Карабахского конфликта Армении с Азербайджаном, восстановления территориальной целостности Республики. Они обращаются к мировой общественности, странам мира и международным организациям с призывами защиты правды и справедливости, содействия заслуженному наказанию организаторов и исполнителей Ходжалинского геноцида, самой страшной трагедии XX века.

Более миллиона человек стали беженцами и вынужденными переселенцами в результате захватнической политики Армении. Они проживают в тяжелых условиях – в палаточных городках, сборных домах, грузовых вагонах и местах, негодных для проживания.

Постановления Совета безопасности ООН, связанные с оккупацией Арменией территорий Азербайджанской Республики, за №822, 853, 874, 884 до сих пор остаются невыполненными. Армянская Республика игнорирует решения и постановления международных организаций.

Все мы являемся жителями одной планеты, и мы должны вместе и решительно защищать наш общий дом от тех, кто угрожает ей кровопролитием и смертью. Ве-

рим, что во имя счастливого будущего народов, вступивших в XXI век, во имя торжества высоких человеческих ценностей миролюбивая мировая общественность, страны мира и международные организации выступят в поддержку восстановления справедливости.

KHOJALI

Khojali is one of the most ancient settlements of the Republic of Azerbaijan and centre of city and region. Khojali city –locates on the Baku-Shusha highway, Garabagh range of Lesser Caucasus Mountains, mainly in the upland territory.

Khojali region is established on November 26, 1991. Its area is 0.97 thousand km² and population is 24417(together with armenians). There is one city, two settlements and fifty two villages. And its capital is Khojali city. The territory of region is occupied by Republic of Armenia in 1991-1992.

Khojali city, having population of more than 7000, was settlement of Azerbaijani Turkish. Khojali, rich in historical monuments, was one of the centers of Khojali –Gadabay archeological culture has been traced to XIV-VII century. Historical monuments such as burial mound, necropolis, stone box graves belonging to the Last Bronze age and Iron age are found there. As well as architectural monuments –sepulcher and mausoleum locates there. During the archeological excavations different type stone, bronze, decorative things and home things made from clay were discovered. Within the collected archeological

samples there were agate buds where the name of Adadnerari, tsar of Assyria (807-788th years BC.)

At night from 25 to 26 February, 1992 Armenian military unions attacked to Khojali by means of military staff in armored technique of 366th motorized infantry of Russian Federation located in Khankandi (Stepanakert). From February 25, night the city was fired by cannons and heavy armored techniques severely. Armenian armed forces destroyed the city and soldiers of motorized infantry punished the peaceful people sternly.

At the same night Khojali residents more than 613 were killed:

- 106 of them were women, 63 were children and 70 were old men.
- 8 families were killed completely.
- only one member of 27 families had been alive;
- 56 people were poignantly killed;
- 25 children were lost both of the parents;
- 130 children were lost one of the parents;
- 230 families were lost the head of the family;
- 487 people were disabled:
- 76 people of them were underage people;
- 1275 people had been captivated;
- 1165 people were liberated of hostage;
- 150 people had been missing;

The residents of Khojali who became forced refugee and took temporary refuge in 48 regions of Azerbaijan look forward the fair solution of Armenia-Azerbaijan

Nagorno-Garabagh conflict and renewal of the territorial integrity of our Republic. They call the world public, world states and international organizations to raise their voice for the renewal of justice and equity, punish the organizers and founders decently.

About one million people who underwent the expansionist policy of the Republic of Armenia became refugees and IDPs. They lived in tent settlements, pre-fabricated houses, goods wagons and other places where residence was not a favour.

The resolutions No 822, 853, 874 and 884 of UNO Safety Board which adopted related to the occupation of Azerbaijan Republic by the army of Armenia are not implemented yet. Armenian Republic does not ignore the decisions and resolutions of the international organizations.

We are residents of one planet and we must struggle together and decidedly against the persons who menaced our common house with death and blood. We believe that, peaceful world public, world states and international organizations will support the renewal of justice for happy life of the people who took a step to XXI century and for triumph of high humane values.

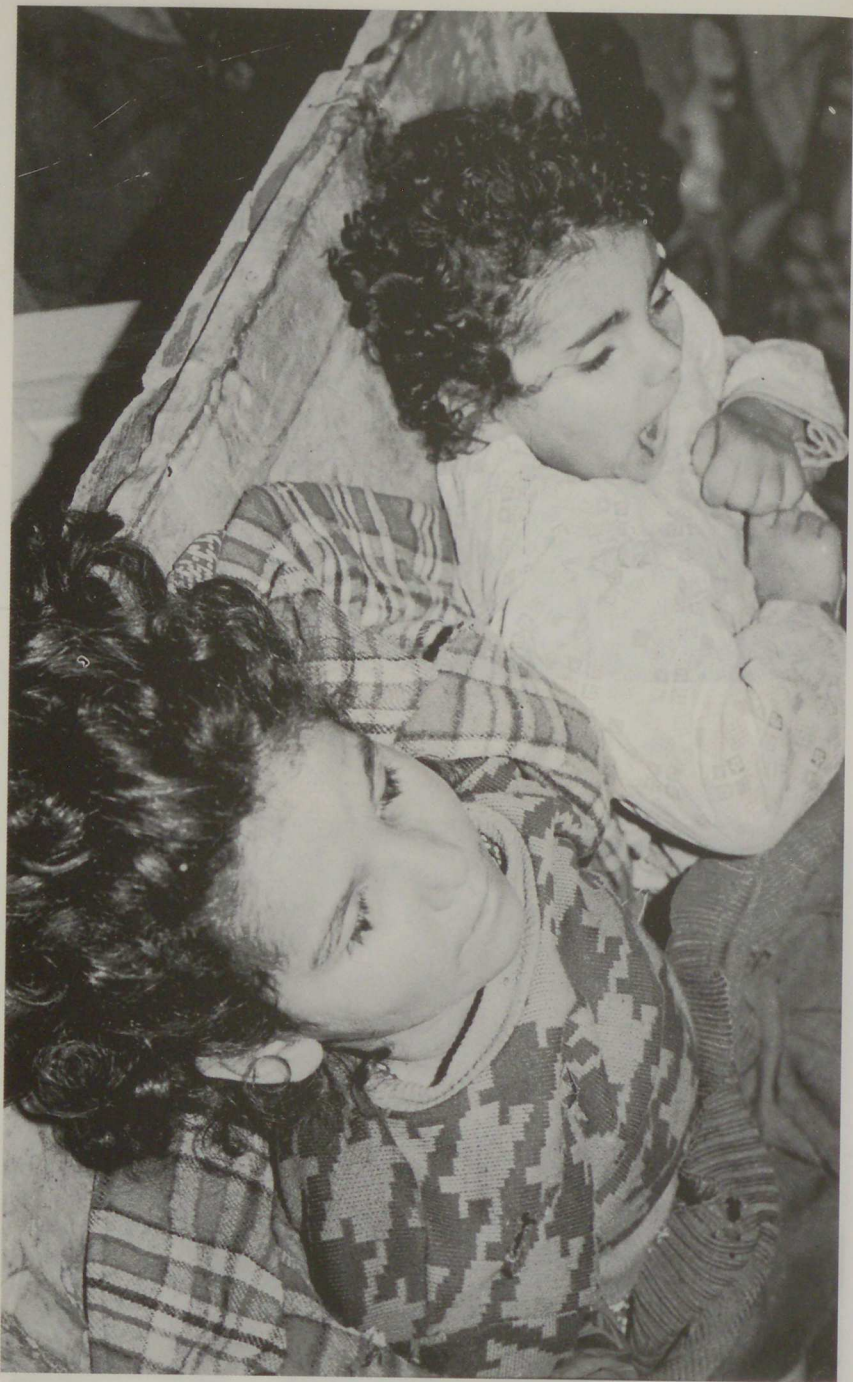

Müəllif kitabın yenidən nəşri zamanı müəyyən faktların
alda edilməsindəki köməyə və texniki işə verilən dəstəyə görə
Xocalı rayon İcra Hakimiyyətinin nümayəndələrinə -
Məhəmməd Şükürova, Sovet Allahverdiyevə, Xəlil Vəliyevə,
Xocavənd İcra nümayəndəsi Bəhrüz Məmmədova, Milli Elmlər
Akademiyası Tarix İnstitutunun Qarabağ Tarixi Şöbəsinin
müdiri tarix elmləri doktoru Qasım Hacıyevə, dəyərli ziyalı
Kənan Aslanlıya, yığıcılar Nəzakət Muradova və Xuraman
Bağirovaya təşəkkürünü bildirir.

NƏSİMAN YAQUBLU

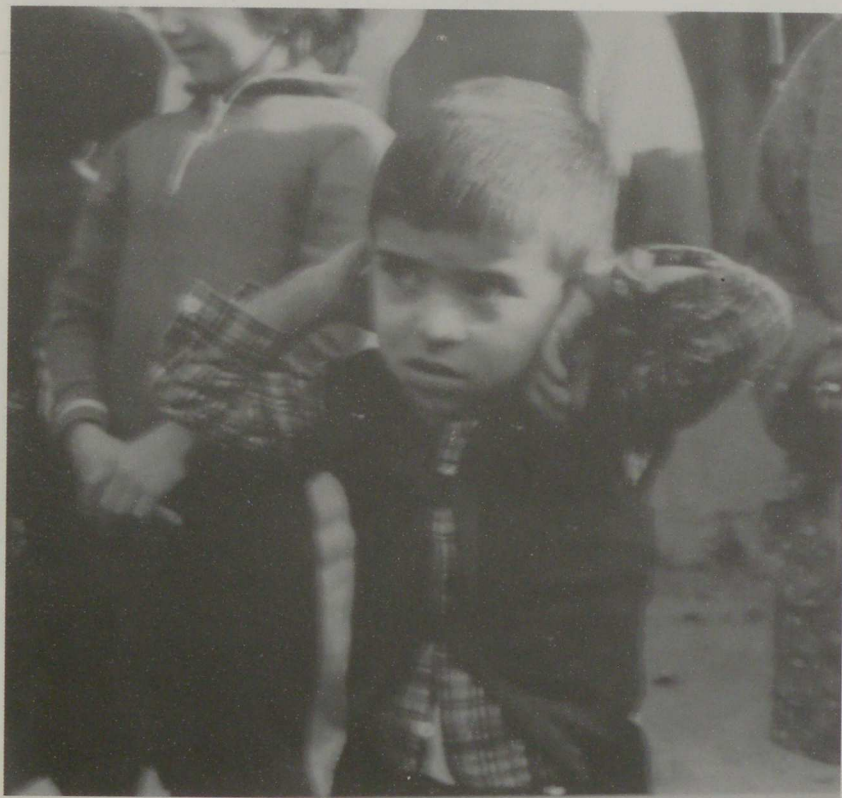
XOCALI SOYQIRIMI

Elm və Təhsil Nazirliyinin tabeliyində
professor Nəsiman Yaqublunun

Konkret işçisi Zəhid M. Nəcəfov
Texniki redaktor: Rəşadə Nəcəfzadə

Yığılma vaxtı 10.01.2011
Çap vaxtı 15.03.2011
Şərti çap vaxtı 11.7.2011 № 22
Kağız formatı 60x84 1/16 Tiraaj 500

Ünvan: Bələdiyyə, İcra Hakimiyyəti, 3-cü mərtəbə, Xocalı rayonu
Tel: 012 525 00031-41-30
E-poçt: elm@xocali.gov.az
Müəssisədə tərtibatçı qrupunun
Kənan Elm və Təhsil Nazirliyinin tabeliyində

Mündəricat

Xocalı haqqında	3
Allah ölənlərə rəhmət etsin	9
Hadisə olmaya bilərdimi	16
Şəhid xocalılar,şahid xocalılar	39
Girovda kimlər olub	58
Ana balasını boğur	72
Aerozol içən qadın	76
Atamı diri-diri yandırdılar.....	80
Ata övladını görmədi	85
Atasız, anasız Ədalət.....	88
Bütün ailəm qırılıb	99
Girovdakıları dözləyənlər	131
Şəhid olanların siyahısı	153
✓Ayrılıq, xocalılar	175
Xocalı Soyqırımı fotolarda.....	185

«Elm və Təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Kompüter dizayneri: Zəhid Məmmədov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqızı

Yığılmağa verilmiş 25.01.2012.
Çapa imzalanmış 15.02.2012.
Şerti çap vərəqi 11,7. Sifariş № 22.
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500.

Kitab «Elm və Təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnilib çap olunmuşdur.

E-mail: elm_ve_tehsil@box.az

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

